

ВИДАВНИЦТВО "НАША КУЛЬТУРА" ч. 11.

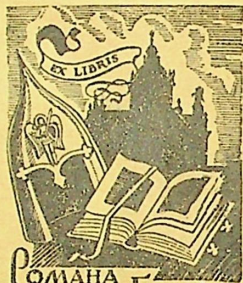
Митрополит ІЛАРІОН

**СЛОВО
ПРО ІГОРІВ ПОХІД**

Пам'ятка української літератури XII віку

1949

Вінніпер

Романа Генік
Березовського

ВИДАВНИЦТВО "НАША КУЛЬТУРА" ч. 11.

Митрополит ІЛАРІОН

(Проект. Др Іван Огієнко)

**СЛОВО
ПРО ІГОРІВ ПОХІД**

1949

Вінніпер

Моїм дорогим Собор'янам,
вірним Українського Православного
Митрополитального Собору в Вінніпегу,
на любовний спомин присвячує

Автор.

Printed in Canada by
The Christian Press, Limited, Winnipeg, Manitoba.

І.

“СЛОВО ПРО ІГОРІВ ПОХІД”,
як літературна пам’ятка.

1.

Феодальний устрій старої України.

Серед пам'яток стародавньої української літератури найвидатнішою є, безумовно, т. зв. "Слово о полку Ігореві" чи в перекладі: "Слово про Ігорів похід" XII-го віку. Внутрішній зміст цього "Слова", його зовнішнє літературне оформлення та його поетичні окраси такі блискучі й величні, що роблять цю пам'ятку єдиною й найціннішою не тільки на сході слов'янства, але й першорядною у всесвітній літературі. Тому не дивно, що цим "Словом" здавна сильно зацікавилася як наука слов'янська, найбільше російська й українська, так і наука європейська.

Щоб належно й повно зрозуміти "Слово о полку Ігореві", треба хоч коротко розповісти спочатку про соціальний і державний устрій України того часу, цебто XII-го віку, бо "Слово", як і кожний літературний твір взагалі, можна глибше зрозуміти тільки в оточенні свого часу. На Заході панував тоді особливий соціальний лад, що зветься феодальним, і такий самий лад був тоді й у нас. Феодальний устрій полягав у тому, що великий землевласник — сюзерен мав у себе на службі менших панів, — васалів, яким роздавав свої землі, а ті мали під собою селянство й вояків, що обробляли ці землі, а в разі потреби й воювали. Такий са-

мий соціяльний устрій був тоді і в нашій Україні*. Україна-Русь ділилася тоді на велике число окремих молих уділів, і кожен з них, навіть найдрібніший, був незалежний, — мав своє управління, своє військо (дружина), а то й свою монету. На чолі окремої землі-уділу стояв князь, що мав своїх намісників, а ті мали своїх урядників — тіунів. Звичайний народ ще не забув тоді своїх стародавніх вічових прав, і окремі міцні народні громади існували й за князів, головно по містах, і часом вели з ними вперту боротьбу, а то й проганяли й убивали їх; не раз траплялося, що по смерті нелюбого князя двір його грабовано, а невірних урядників забивано. Соціяльна драбина тоді була така: князь — бояри-дружина — отроки, смерди, холопи, невільники. Правда, над усіма удільними князями сидів у Києві великий князь, але його влада на XII-ий вік була вже мала: незалежні княжата його не слухалися, й життя йшло по-за ним.

Князь був верхівкою суспільного стану, і в “Слові” він зо своєю дружиною виводяться навіть, як “Даждьбожі внуки”. “Бог постановив нас володарями мстити злочинцям і добро чинити благочестивим”, говорив князь Володимир Галицький про князів (Іпат. Літ. 1149 р.). “Князь не надарма носить меча, — на помсту

*Див. про це докладно в працях: М.П.Павлов-Сильванській: Феодалізм в древней Руси, 1907 р., а також: М.Н.Покровській: Русская история с древних времен, т. 1, 1913 р.

злочинцям, та на похвалу добродійцям” (Лавр. Літ. 1212 р.), — це була ідеологія влади того часу, взята з Нового Заповіту (Рим. 13.4, I Петр. 2.14). Князь був тоді фаховим військовим оборонцем своєї землі, без якого не можна було й жити, бо легко нападе заздрий, і все пограбує. Тоді то й приказка стародавня склалася: “Ли-хо городу (містові) без князя!” Тому не тільки окремі особи, але й цілі міста віддавалися під охорону князя, як його “закладники”. Україна була тоді вкрита городищами (замками), в яких сиділи військові залоги, й охороняли зем-лю.

Крім військової оборони, князь обов’язаний був ще й судити свій народ. Звичайно, князі були всякі, — були такі, про яких писали: “Отці есте миру” (“Слово о судиях і властелех”), а були й такі, що сильно кривдили народ, і про їхній суд говорили: “У кого много взяти, тот і прав”.

Кожен князь мав у себе дружину, цебто військове лицарство, боярство, що служили йому. Головне заняття дружини — військове діло, походить зо своїм князем. Це князеві васали, що обов’язані були допомагати й радити йому. Князь звичайно питається ради в своїй дружині в важливих випадках, і вона обов’язана допомагати йому збройно, а в потребі й голову свою класти за нього. Кожен дружинник чи боярин мав під собою своїх “отроків”, своє фахове вправне вояцтво, з яким ставав на оборону князя. Князі володіли величезними землями, які й роздавали своїм дружинникам за слу-

жбу. З бігом часу дружина стала в князя найголовнішою підпорою його життя, без якої він нічого не міг зробити, а тому князі мусіли — чи з доброї волі чи з неволі — сильно їй догоджати. Уже Володимир Великий († 1015 р.) говорить про дружину: “Сріблом і золотом не знайду собі дружини, але дружиною знайду собі срібла й золота, як знайшли дід мій та батько”. Тому князі звичайно щедро наділяли свою дружину всім, чим могли, а до того ще й видавали їм охоронні грамоти на їхні великі маєтки. Це були “ліпші люди”, владуща класа того часу.

Дружина була класа вільна, князеві служила тільки добровільно, а коли не хотіла, кидала його й переходила на службу до іншого, що обіцяв їм більше. Звичайно, це розкладало дружину, й часом траплялося, що така анархічна дружина цілком тримала князя в руках. Особливо бунтівничими проти своїх князів були бояри Галицько-Волинського Князівства, що, як свідчить Літопис, вирізнялися своєю самоуправністю та задиркуватістю. Так, року 1189-го галичани запросили були до себе на князівство кн. Ростислава Берладничича, але той, прибувши, скоро побачив “лесть галицькую”, й покинув їх (Іпат. Літоп.). Року 1340-го 14 квітня це галицьке боярство отруїло свого останнього князя Юрія II, і тим навіки вбило незалежність свого Князівства й усїєї України.

Третя класа українського суспільства в Україні був простий народ: оратаї, селянство, смерди, сюди ж можна віднести й невільників.

Велике господарство князівське й боярсько-дружинне опиралося головню на землю, було натуральне, а для нього потрібні були робітники, і для цього тоді в походах бралоя багато бранців-невільників. Майно дружинників росло головню від походів, добувалося збройною рукою, а тому військові походи для князів і їх дружинників не були явищем занадто небажаним.

Що більший був княжий уділ, то він був багатший, і давав більше доходу, а тому поміж князями точилася постійна боротьба за багатші уділи. Та й взагалі на кращих уділах князі сиділи не довго й не спокійно, — сильніші все пильнували їх вигнати, й осістися на тепліших місцях. А звідси й повставали ті незгоди та чвари (усобиці, коромоли, котори), що непереривно точилися між князями, і князі запекло воювали один з одним, а зловивши ворога, часом осліпляли його, тяжко ранили, ув'язнювали або постригали в ченці, й т. ін. Звичайно, не мало було князів і дружинників лицарів, що ставили собі за обов'язок боротьбу з поганями степовиками, а честь і славу мали понад усе.

Похід був тоді головним засобом не тільки добитися правди й слави, але й збагатитися. На переможеній землі забиралося все, що можна було забрати, — все коштовне, увесь товар, а в тому забирався й народ у полон. Усе здобуте ділили поміж князем та його дружиною. Поза цим усе рубалося та палилося, переможений князь ішов на гірший уділ, або в полон, а дружина його гинула. Ось для прикладу опис

наїзду на Київ 1169-го року з наказу кн. Андрія Боголюбського: “Київ був узятий місяця березня 8 дня, другого тижня посту, в середу, і грабували два дні все місто, Подол і Гору, і монастирі, і Софію, і Десятинну Богородицю. І нікому ні звідки не було помилування, коли Церкви горіли, християни забивалися, а інших в’язали, жінок вели в полон, розлучуючи їх силою зо своїми чоловіками, і діти голосили, бачучи матерів своїх (у такому стані). І (вороги) набрали силу маєтку, і Церкви оголили з Ікон, і книг, і риз, і дзвони повиносили. А всі оборонці й Ольгова дружина, і всі Святині були позабирані. Запалений був і Манастир Печерський Св. Богородиці, але Бог молитвами Її зберіг його від такого нещастя. І були в Києві серед усіх мешканців стогін і туга, і печаль невтішна, і сльози неперестанні” (Іпатіїв Літопис). Так виглядали тоді княжі походи один на одного, а походи ці точилися без упину.

У цих походах звичайно завжди брали багато людей у полон, і частину бранців відразу забивали на місці, а частину обертали в рабів для праці на своїх землях; видатніші бранці йшли на викуп, і на цьому багато заробляли як князі, так і дружина. Немало полонених, особливо жінки, йшли на продаж, і власне торгівля бранцями була на той час найжваввіша.

Наша пам’ятка, “Слово про Ігорів похід” — це князівсько-дружинна лицарська поема, пам’ятка тодішньої феодальної України. Автор тут описує життя тільки “ліпших людей”, князів та дружини, життя ж простого народу не

торкається. Князів і дружину описує головню, як войовників, сильно ідеалізуючи їх. Але про невпинні княжі чвари говорить з сумом, сильно осуджуючи їх.

В нашій давній літературі були “ратні повісті”, і їх залюбки читали, особливо ж такі, як Повість Йосипа Флавія про зруйнування Єрусалиму та візантійська ратна поема “Девгенієво діяніє”. Переклади цих повістей на слов’янську мову були зроблені дуже вільно, з доданням свого національного. Ці повісті були сильно поширені в нас, і залюбки читалися.

2.

Коромоли князів.

Характерною ознакою нашого українського політичного й громадського життя XII-го віку були невпинні колотнечі князів між собою. Уся Україна була поділена тоді на дрібні області чи уділи, якими володіли удільні князі. Сам Володимир Великий перед своєю смертю († 15 липня 1015 р.) поділив усю свою величезну землю, якою володів самодержавно, поміж своїми трьома синами: Із’яславом, Ярославом та Мстиславом, а ті так само свої володіння поділили на уділи для своїх синів. Це була велика його помилка, бо таким чином за два століття, на кінець XII-го віку, вся Руська Земля була поділена на безліч різних уділів, на яких сиділи нащадки роду, і які не були міцними.

Звичайно, не всі уділи були однакові, — були багаті, були й гірші, були менші, були й

більші, а це викликало поміж наслідниками князями нескінченні заздрощі та постійні незадоволення. В князівському наслідстві панувало тоді в нас право старшинства в усьому княжому роді, чому, скажемо, дядько був вищий за племінника, й мав займати важніший уділ. Київський уділ став найсильнішим і найбагатшим; він звався великим князівством, а його князь великим князем, а всі інші — просто князями. Зо смертю великого князя Київського його місце займав не старший його син, але старший в князівському роді. Уділи були поділені на певні ступені, і часто зо смертю великого Київського князя йшла зміна князів на всіх уділах: старші в роді займали кращі уділи, але при цьому були нескінченні сварки та колотнечі.

Ця удільна система в Україні була надзвичайно шкідлива, й сильно била Україну, як державу, бо обезсилювала її докраю. Україна подробилася на велике число малих уділів, часто безсилих і бідних, що безперестанно ворогували між собою. Поміж князями завжди були особи видатніші й сильніші, які не хотіли задовольнятися своїми правними уділами, але шукали собі багатших і більших. Та й племінники, як сини своїх батьків, що зросли на кращих уділах, часто не хотіли коритися праву й займати бідніші уділи, але намагалися затримати за собою відразу уділ своїх батьків. Появилися й такі князі, що почали безправно скидати великих князів, щоб самим зайняти для всіх вимріяний великий Київський престол. А то були

ще й такі, що їм взагалі вже не вистачало уди-ла, — це т. зв. ізгої, які ніколи не хотіли миритися зо своїм нещасливим станом, і настирливо шукали собі належного уділу.

Отож, коромоли та сварки, роздори та війни не спинялися в Україні. Князі єдналися в гурти, й гурт нападав на гурт, а Українська Земля руйнувалася та безсиліла. Не стало спокою в Україні, і ніхто не був певен за те, що він мав. Особливо запекла боротьба велася в Київських Мономаховичів з Чернігівськими Ольговичами та з Суздальськими Мономаховичами.

А тут іще в половині XI-го віку на південних степах України появилось нове войовниче кочове плем'я, яке вже в 1061-му році напало на Україну й дошкульно її побило. Це були половці. За короткий час, за 1061—1210 роки половці 46 раз нападали на Українську Землю, дошкульно плюндруючи її та забираючи її мешканців у полон. І стогнала вся наша земля, скрізь червоніючи від густо пролитої крові!

Як оповідає Іпатіїв Літопис, князь Володимир Мономах року 1103-го, закликаючи князів у похід на половців, так описував лихо від них: “Почне смерд орати, а приїде половчин і вдарить смерда стрілою, і кобилу його забере. А в'їхавши в село, забере його жінку й діти, і візьме й увесь його маєток”. Не було спокійного життя, завжди треба було чекати нападу і від своїх, і від чужих. І при кожному нападі гинули люди, гинув їхній маєток (“жизнь” по-тодішньому). Звичайно, князі мусіли боронити

свої Землі від цієї руїни, особливо ж князі, що близько були до Половецького Степу. І лицарі нашого “Слова” — це лицарі пограниччя зо Степом.

Але князі не спиняли розкладової боротьби поміж собою. Вони часто зговорювалися навіть з половцями, і провадили їх на поміч собі. Дійсно, половці грізною лавою напливали, ніби на допомогу якомусь князеві, але до останнього зерна оголювали край, де проходили. За той же час 1061-1210 р.р. половці 28 раз приходили в Україну, запрошені князями собі на поміч... І Україна руйнувалася не тільки фізично, матеріально, але й духово, морально, бо виростили нові покоління в обставинах постійних роздорів та братовбивчих коромол. Люди гуртувалися навколо своїх удільних князів, і так само зростали в постійних мріях нападу на багатіший уділ. Виростав розклад всенародній, що чується в нашому житті ще й тепер...

Звичайно, були серед князів і такі видатніші особи, що добре розуміли всю страшливу шкідливість того, що робилося в Україні, але це були безсилі одиниці, що не мали спромоги завести ладу поміж розбуялим князівством. Одиниці ці часто закликали всіх князів до згоди, до єдності, до миру, вказували на великі вигоди об'єднання, радили бити половців тільки об'єднаними більшими силами, бо вороги були силою поважною. Бували князі, що видвигалися серед інших своїм розумом та організаційною діяльністю, і вони то закликали князів до єдності та миру. Але в більшості це був

голос вопіючого на пустині, — князі нікого не слухались, і свавільно робили своє.

І Українська Земля бідніла та безсиліла, і ставало ясно, що вона не витримає й першого поважнішого ворожого нападу, — що незабаром і сталося в половині XIII-го століття, коли на неї напали були татари.

3.

Похід князя Ігоря на половців.

І ось якраз “Слово про Ігорів похід” і є поема з кінця XII-го віку, що надзвичайно правдиво й сильно змальовує тодішній удільний безлад в Україні. На великому Київському престолі сидить сильний і розумний князь Святослав III Грізний, син князя Всеволода II. Де й коли може, він утихомирює розсварених князів і закликає їх до єдності. Року 1184-го він змушений був піти на половців, і сильно побив їх на берегах річки Орелі. Але ця військова слава великого князя не дає спокою його неспокійному двоюрідному братові Ігореві (синові Святослава Ольговича), удільному князеві Новгороду-Сіверського (1179-1202), що не ходив з Святославом на половців. Ігор підмовив свого відважного меншого брата Всеволода, Князя Курського, та племінника Святослава, князя Рильського, і, взявши ще й сина свого Володимира Путивльського, ці чотири неслухняні князі, проти волі великого князя Київського, сміливо пішли в похід на половців, щоб і собі зажити слави й маєтку. Похід розпочався 1185-го року 23 квіт-

ня у вівторок на річку Дінець, а за три дні вони вже зустрілися з грізним ворогом. Страшний це був бій, бо обидві сторони бились на смерть, і шалів він три дні: 26, 27 і 28 квітня 1185 року, з п'ятниці по неділю. Похід українських князів першого дня був успішний, але далі покінчився повною невдачею: русичі були впень побиті, і зухвалі князі попали в полон, а Ігор до того ще й сильно ранений був у руку. Половці лавою кинулися за втікаючими недобитками русичів, і сильно помстилися на Українській Землі, скрізь палячи її та мордуючи населення. Із головного війська спаслося тільки, як каже Іпатіїв Літопис, 15 мужа (Татищев подає 115, інше джерело 1).

Гірко оплакував великий князь Святослав Грізний невдачу й полон свого двоюрідного брата Ігоря, що був йому ніби сином. На великокняжому дворі Святослава був тоді якийсь високоталановитий придворний поет патріот, що глибоко відчув цю тяжку поразку Ігоря, й раз таки склав про неї огненну поему, — “Слово про Ігорів похід”.

4.

Автор “Слова”.

Автор “Слова про Ігорів похід” був великим українським патріотом, що глибоко розумів страшливу шкідливість князівських незгод, чому скрізь у своїй поемі він гаряче закликає їх до миру та єдності, певне передаючи цим бажання й прагнення й самого великого

князя Київського Святослава. Це була людина старша, що ще добре пам'ятала кращі давні часи, коли Україна була сильною, а князі слухняними, чому й вороги сиділи тихо. І весь свій сум душевий про ті ще незабуті щасливі часи автор передав у величному поетичному змалюванні, яке мусіло глибоко впливати на кожного, хто ще остаточно не стратив тоді любові до своєї Української Землі.

Як свідчить мова "Слова", його автор був безперечно українцем; та й увесь зміст поеми ясно вказує, що вона могла повстати тільки на півдні Русі, а не на півночі її. Автор так глибоко й так істотно знає всі стосунки й звичаї Східньої України, що це певне був киянин. Зрештою, глибокого поділу України на Східню й Західню тоді ще не було, а тому автор "Слова" — патріот-соборник.

Багато дослідників уважають, що це був дружинний поет, може й сам дружинник, певне киянин, бо сильно обстоює за великим князем Київського столу. Він так жваво змальовує трагічний Ігорів похід, що певне стояв близько до тих, що брали в ньому безпосередню участь.

Автор "Слова" був людиною книжною, добре освіченою, широко начитаною в грецьких Хронографах та в своїх Літописах; він добре знав нашу тодішню перекладну літературу. Звичайно, "Слово" відразу було написане, як книжний твір, й ходило в рукописах, а не було устним народнім твором, ніби тільки пізніше записаним, як про це настоювали деякі його

дослідники, й до чого ще й тепер схиляється М. Грушевський (Історія української літератури, II. 193).

Автор “Слова” був великий літературний талан і мав велике вроджене почуття краси. Можливо, що “Слово” співалося, а невіршовані його частини проказувалися речитативом. Поет співав свою поему в супроводі музичного інструменту, як це робилося, скажемо, при співах псалмів у гебреїв, а може й у хозар-юдеїв.

Це була особа світська, а не духовна, про що свідчить його спокійне вживання давніх богів та його старі вірування, якими він органічно пересякнений. Взагалі “Слово о полку Ігореві” сильно кидається в вічі своїм широким дохристиянським світоглядом. Хоч від прийняття Християнства до часу написання “Слова” минуло два віки (988—1187), а між тим дохристиянські вірування в “Слові” ще зовсім свіжі. І справді, в “Слові” нема жодної згадки про духовенство, слова Бог вжито тільки один раз, слова Господь нема зовсім, тоді як згадано аж чотири поганських богів: Даждьбога, Велеса, Стрибога й Хорса. Автор “Слова”, безумовно, поганином вже не був, — він був тим християнином, в душі якого зовсім спокійно вживалися стародавні вірування з новими, цебто, в нього було так зване двоєвірство. І тут нема нічого дивного, бо й сьогодні воно в нас серед народу ще дуже сильне. Дохристиянський світогляд у автора “Слова” сильно помітний, а що найважніше, — він у нього органічний, істотний у всій поемі, якого відня-

ти від твору не можна, бо це душа його. Цей “поганський” колорит надає творові ще більшої поетичності й краси, а з тим і цінності.

Автор “Слова” не тільки згадує про своїх стародавніх богів, — він вірить у закляття, в оборотництво, для нього все довкілля живе й бере уділ, як злий чи добрий дух. Він глибоко й істотно вірить у пророцтва свого довкілля, — у затьми, у крики пташинні й звіринні, у сни. І не тільки чотирьох головних богів він згадує, — він ще згадує кількох менших божків, у силу яких він вірить, це: Біда, Див, Діва, Желя, Карна, Нужда, Обида. Сонце для нього живе й грізне, як живі для Глібовни всі природні стихії.

Світогляд автора “Слова” — це безумовно світогляд нашої тодішньої світської людини, навіть освіченої класи, світогляд, що сильно різнився від світогляду духовенства, головню вищого й освіченого. Але християнином він був, і свій твір закінчив могутнім акордом: “здріві князі і дружина, побарая за християни на погання полки!”*

І безумовно, згадування про стародавніх богів не було в автора самою риторичною красою, поетичним стилем на античний зразок, як дехто твердить, — ці імена богів були ще живі на той час, хоч у них уже не вірили, як не віримо ми сьогодні в те, що чорний кіт, перебігши нам до-

* Див. про це докладніш у мойй праці: “Дохристиянські вірування українського народу”, 1948 р. Див. ще Е. В. Анничков: Язычество и древняя Русь, 1914 р., ст. 329-342, розділ XIV.

рогу, віщує недобре, а проте ми таки звертаємо на це увагу більшу, а ніж коли б то була звичайна людина чи курка. У всякому разі, автор “Слова” був особою світською, бо особа духовна не могла мати такого мало порушеного стародавнього світогляду.

В науковій літературі давно вже подається твердження, ніби “Слово” написав не один автор, а принаймні два. Дійсно, перехід від т. зв. “золотого слова” великого князя Київського Святослава до Плачу-закляття Ярославни й утечі Ігоря з полону занадто раптовний, й викликає думку, чи часом закінчення “Слова” не написано вже іншим автором. Навіть за нашого часу так твердить іще Проф. М. Грушевський (Іст. укр. літ. II. 210): він думає, що початок “Слова” написав киянин, близький до Київського князя Святослава, а його закінчення трохи пізніш склав інший поет, близький до князя Ігоря. Але проти такого припущення говорить повна єдність “Слова” мовна, фразеологічна та стилева, і вона власне переконливо свідчить про одного автора поета. Крім цього, не виключено, що поміж цими частинами був іще якийсь текст в оригіналі, але пізніш загубився й до нас не дійшов.

Дехто з дослідників, за почином Є. Ляцького, за автора “Слова” приймають Біловолода Просовича, якого згадує Іпатіїв Літопис, і який перший сповістив великого князя Святослава про трагічне закінчення походу, але на таке припущення нема жодних переконливих підстав, — ймення автора “Слова”, як і всіх інших старо-

давніх творів, ми не знаємо, бо в тодішній час ще не було в звичаї, щоб автор зазначав себе на творі.

5.

Ціль і час написання “Слова”.

Половці по погромі 1185-го року тріюмфували й раділи, й сильно руйнували нещасливу Українську Землю. Цього не можна було позоставити їм без відплати, і тому співець своїм “Словом” гаряче й переконливо закликав усіх князів повстати на половців “за Землю Руськую, за рани Ігоря, буего Святославича”, і може це й було головним завданням автора “Слова” й великого князя Святослава Київського. Дійсно, знаємо, що великий князь Святослав глибоко перейнявся цим погромом українських князів, і зараз же по ньому, десь у роках 1185-1187, став готуватися до нового походу на половців, і закликати князів до нього. А поема “Слово про Ігорів похід” і була поетичним мобілізаційним посланням князя Святослава до всіх українських князів, яким він скликав їх на новий похід, а автор “Слова” попильнував патріотично показати, що для цього конче потрібне дружнє об’єднання всіх князів біля великого князя Київського.

І автор “Слова” дуже вміло підходить до заклику князів, підкреслюючи головню їхню лицарськість та хоробрість, і забуваючи за їхні руйнування. Так, автор дипломатично зовсім не згадує страшного погрому Києва, якого допу-

стився року 1169-го князь Юрій Довгорукий, — щоб не ятрити свіжих і болючих ще ран і не дратувати сильних північних князів.

Сама побудова “Слова” говорить про його ціль: у ньому про Ігорів похід розповідається не так уже й багато, зате заклики до князів та опис їхніх коромол забрали багато місця й поетичної сили. Можливо, що заголовок “Слову” надали його видавці 1800 року, а в оригіналі його могло й не бути, бо сам автор цей заголовок мислив собі інакше.

Ця політично-дипломатична ціль “Слова”-послання до князів указує й на час його повстання: його стали писати зараз по погромі 1185-го року, коли князь Київський Святослав задумав був відітнути половцям за погром русичів. Час написання “Слова” легко встановити на основі життя тих князів, що згадуються в ньому ще як живі. В “Слові” читаємо: “Почнем же Повість сію. . . . до нинішнього Ігоря”, отже князь Ігор ще живий, а вмер він 1202 року. В кінці співається Слава й князю Володимирі Ігоровичу, що вернувся з полону весною 1187-го року, а коли б він був ще в полоні, йому б Славу хіба не співали. Для автора “Слова” Ярослав Осмомисл ще живий, а він помер 1 жовтня 1187-го року, живий і князь Володимир Глібович, що помер 18 квітня 1187 року. Отже, треба прийняти, що “Слово” було закінчене десь весною 1187-го року, може й під свіжим враженням голосного повернення князя Володимира з полону, та ще й з молодою жінкою Кончаківною; коли увага князів, а з тим і по-

етова, мусіла звернутись до князя Ігоря й його сина, на Чернігівщину.

6.

Знайдення й видання “Слова”.

В другій половині XVIII-го віку в Москві та в Петербурзі був гурт учених, що сильно цікавився російською старовиною й збирав стародавні пам’ятки. Це були: Дійсний Тайний Світник граф Олексій Іванович Мусин-Пушкін, його суперник по збиранню старовини граф Рум’янцев, учений Митрополит Євгеній Болховитинов, історик Н. М. Карамзин, А. Ф. Малиновський, Н. Н. Бантиш-Каменський (батько історика України) і ін. Ці особи дуже багато прислужилися справі збирання й видавання давніх пам’яток, як історичних джерел.

Граф Мусин-Пушкін (1744-1817) у роках 1791-1796 був Ober-Прокурором Святішого Синоду, а це легко відкривало йому всі церковні архиви, що були тоді в великому безладі. Знаючи, що Ober-Прокурор дуже любить стародавню літературу й збирає старовину, Духовенство часто само привозило йому стародавні рукописи, чому Мусин-Пушкін багато зібрав їх. Це він знайшов і врятував від знищення пам’ятку такої незмірної ціни, як Літопис Лаврентія з 1377 року.

Збирати стародавні пам’ятки Мусин-Пушкін розпочав ще з 1775-го року, і не шкодував на це жодних коштів. По багатьох містах граф мав своїх комісіонерів, які скуповували йому всяку

старовину, а робити їм це було зовсім легко, беручи на увагу, що граф був тоді Обер-Прокурором, цебто фактичним керівником Церкви. Був такий комісіонер і в місті Ярославі (місто на р. Волзі, між Москвою й Петербургом), що вислідив збірника з рукописом нашого “Слова”.

Про відкриття “Слова” сам Мусин-Пушкин розповідає так. У Ярославі був старий Спаський монастир. “До того часу, коли Спасо-Ярославський Монастир був обернений на Архиперейський Дім, ним керував Архимандрит Іоїль, людина з освітою й любитель словесності. Коли його Монастир утратив штат (цебто державну виплату за відібрані землі), він таки позостався в своїому Монастирі аж до смерті. Останніми роками Іоїль терпів матеріяльні недостатки, а тому мій комісіонер купив у нього всі російські книжки (рукописі), серед яких, під числом 323, була одна, що звалася Хронограф, а в кінці її й знайдено “Слово о полку Ігореві” (“Сын Отечества” 1839 р. т. VIII від IV ст. 15). Отак року 1795-го й було вперше знайдене наше “Слово”, але воно містилося не на кінці Збірника, а на п'ятому місці серед 8 повістей.

Проте не всі довіряють вищеподаному твердженню гр. Мусина-Пушкина, що “Слово” було куплене так, — ходили чутки, що воно було взяте, а не куплене, і не з Ярославського, а з Псковського Св. Пантелеймонівського Монастиря.

Рукопис “Слова” був великого аркушевого розміру (фоліял), писаний, як свідчить історик Малиновський, так званим півустановним пи-

сьмом, що вже наближувався до письма скорописного. С. Селивановський, що сам бачив рукописа “Слова”, зве його письмо “білоруським”, а так тоді звали письмо українське; взагалі, тоді в XVII-XVIII віках українське часто звали білоруським. Сам Мусин-Пушкин свідчив, що рукопис “писаний на вигладженому папері, в кінці Літопису досить чистим письмом” (“Сын Отеч.” 1839 р.). Рукопис був, звичайно, паперовий, а не пергаменовий.

Чи рукопис був правдивий, не сфальшований, як відразу дехто з учених почали твердити? Рукописа на власні очі бачили тогочасні знавці старовини: його власник Мусин-Пушкин, Н. М. Карамзин, А. Ф. Малиновський, Н. Н. Бантиш-Каменський, Р. Ф. Тимковський, Г. М. Болтин, О. І. Єрмолаєв, С. А. Селивановський і ін., а ці особи на рукописах знали і відділити оригінал від підрібки хіба вміли, — вони всі твердять, що рукопис “Слова” був правдивий.

Вік рукопису “Слова” встановлювали різно, найчастіш відносячи його на XIV-XVI віки. Але тепер, по 150 літах пильного досліду цієї пам’ятки, твердо встановлено, що той рукопис, який мав Мусин-Пушкин у своїх руках, був переписаний десь в середині XVI-го віку. На це вказували б: характер письма, скорописний півустав, болгаризований правопис, матеріял — папір і т. ін.

Сам Мусин-Пушкин, і гурт учених, що працювали біля нього, відразу зрозуміли велику історичну і поетичну вартість новознайденної пам’ятки, і заходилися вивчати її. Знайдене “Сло-

во” було вміщене в Збірнику, що мав у собі різні “ратні оповідання”, на п’ятому місці, й попало до нього тому, що на нього встаровину дивилися, як на історичну “ратну” повість. В збірнику № 323 містилися такі 8 творів: 1. Хронограф, 2. Временник, або: Літописаніє Русских Князей й Земля Русския, 3. Сказаніє об Індії богатой, 4. Синагрип, цар Адоров (це повість про мудрого Акира), 5. “Слово о полку Ігореві”, 6. Діяніє прежніх времен, 7. Сказаніє о Филіпаті й о Максимі, і о храбрості їх (перерібка відомого “Девгенієвого Діянія”), і 8. О свадьбі Девгієві. Три останні повісті, це, власне, повість одна, — про Девгенія. Хронограф, який тут уміщено на початку, був редакції XVI-го віку, а це також свідчить і про вік рукопису нашого “Слова”.

Зараз таки, як знайдене було “Слово”, про нього широко пішла поголоска, й з нього було зроблено відписа й переклада для цариці Катерини II († 1796 р.), що й дійшли до нашого часу. Російський історик Н. Карамзин поробив собі потрібні йому виписки, а про саме “Слово” та про його поетичну вартість він подав невелику замітку до Гамбурзького місячника (французькою мовою) “Spectateur du Nord”, у жовтневій книзі 1797-го року.

Належно оцінюючи “Слово”, граф Мусин-Пушкин заходився видати його друком, а для цього треба було перше добре його прочитати й зрозуміти. Про це сам Мусин-Пушкин розповідає: “За час моєї служби в Петербурзі кілька літ я займався вивченням і перекладом цієї Пісні

на теперішню мову. Хоч Пісня ця в оригіналі була написана досить ясним письмом, але розібрати її було дуже трудно, бо не було ані (нашого) правопису, ані розділових знаків, ані поділу слів. Дуже багато було слів невідомих та таких, що вже вийшли з ужитку. Перш над усе треба було поділити Пісню на періоди (слова?), і потім добиратися до змісту, що було дуже трудним. І хоч усе було вже перекладене, але я не був задоволений з свого перекладу, а тому не відважувався дати Пісню до друку, боючись наробити помилок” (Сын Отеч. 1839 р.).

До видання “Слова” ’був покликаний тодішній історик, директор Московського Архіву Міністерства Закордонних Справ, А. Ф. Малиновський, але працювали біля цього ще й Н. Н. Бантиш-Каменський, помічник А. Малиновського по Архіву (батько історика України), Карамзин і Болтин. Праця була дуже трудна, бо в той час науки про розвій стародавнього письма (палеографія) ще докладно не знали, — уміли тільки практично читати давні рукописи. В оригіналі письмо було безпереривне, неподільне, і треба було поділити слова, а це не давалося легко, напр. вони читали: к мети, ужедь ски, стугою, рози нося, Боянь иходи на, а треба читати: кмети, уже дьски, с тугою, розно ся, Боянь и Ходина, і т. ін. Ось тому видавці багато слів не зрозуміли й прочитали невідповідно.

У той час ще не вважали на те, щоб видати рукописа докладно буква в букву, а тому видавці підтягали правописа на свій сучасний. Так, вони замінили йотовані е та а на е, я;

и по голосній замінили на й, повикидали т. зв. юси. В рукопису були написи з титлами, кінцева приголосна складу часто писалася винесеною зверху, — видавці титла порозкривали, а винесені букви повносили до рядка, а коли це була кінцева в слові, то ще й поставили по ній ь. Отже, “Слово” готували видати так, як взагалі тоді прийнято було видавати старі твори, — недокладно. Цікаво, що помічники Мусина-Пушкина не дозволили йому робити жодних виправок у коректі без порозуміння з ними, а це вказує, що вони не довіряли його знанню. Взагалі ж, усю працю видання провадив головно А. Малиновський.

Треба сказати, що сам оригінал, цебто список з давнішого тексту, не був уже добрий. Встаровину не відрізнявали автора від переписувача, обидва були “списателі”, а тому переписувачі звичайно сміло поводитися зо своїм оригіналом, і робили в ньому поправки по своїй волі. Безумовно, переписувач “Слова” XVI-го віку не все вже в ньому зрозумів, а тому він багато слів поплутав; можливо, що це він примітки на полях рукопису (ґлоси) повносив до самого рукопису. Можливо також, що він і списував не в належному порядку, бо його оригінал міг бути розбитим, й листки не йшли в потрібному порядку, а дещо може й загубилося. Отож, список “Слова” XVI-го віку безумовно різнився від свого первотвору XII-го віку. Первотвір “Слова” XII-го віку певне багато разів переписувався, а може деколи й трохи перероблювався, поки попав у той список XVI-го

віку, що його знайшов граф Мусин-Пушкин.

І нарешті, по п'ятилітній праці, року 1800-го нова пам'ятка таки появилася друком у Москві під назвою "Слово о плъку Игоревѣ, Игоря сына Святъславля, внука Ольгова". А саме видання, за модою свого часу, мало такий довгий титул: "Ироиическая Пѣснь о походѣ на Половцев удѣльнаго князя Новгорода Сѣверскаго Игоря Святославича, писанная странным русским языком в исходѣ XII столѣтія с переложением на употребляемое нынѣ нарѣчіе". З додатком: "Поколѣнная роспись Россійских великих и удѣльных князей, в сей Пѣсни упоминаемых", Москва, 1800 р., 46 ст. При виданні була вступна стаття й примітки. В видрукуваних примітках знайшлися помилки, а тому ст. 15-16 вирізували і вклеїли інші, уже виправлені.

7.

Остатки від оригіналу "Слова".

Рукописа нашого "Слова" спіткала зла доля: він згорів року 1812-го, коли в Москві сиділи французи, — тоді згоріла вся Москва, а в тому й будинок Мусина-Пушкина на Розгуляї з не оціненою його бібліотекою, згорів тоді й збірник з рукописом "Слова". Таким чином оригіналу "Слова" не маємо, а видання його 1800-го року дуже недокладне, а це й не дає змоги належно зрозуміти та вивчити його.

У теперішній час оригінал "Слова" нам заступають:

1. Мусин-Пушкинське видання 1800 року, не докладне, не все вірне, але все ж головне при наших працях над “Словом”.

2. Катеринська копія, зроблена для неї десь у 1795-1796 році, на три сторінки, — її знайшли, розбираючи непотрібну гардеробу цариці. Списка цього видав академик П. Пекарський: “Слово о полку Игоревѣ по списку, найденному между бумагами императрицы Екатерины II”, Спб. 1864 р. (див. “Записки Академіи Наук” т. V), але це видання мало що додає нового в порівнянні з виданням 1800 року, — список був зроблений невдало й на швидку руку, й має в собі багато помилок, бо ця Катеринська копія була з поправками гр. Мусина-Пушкина. Року 1890-го вчений Симоні перевидав цього відписа в “Древности, Труды Московскаго Археологическаго Общества”, т. XIII за 1890 р., — це видання точно передало Катерининську копію, додано й три сторінки його факсиміле. Для нас особливо цінне те, що в цій копії правопис трохи інший, як у виданні 1800-го року, — він докладніш відбиває оригінал, напр. у ньому є винесені букви. Ось ці тексти, 1800 р. і Катерининська копія, — це наші головні тексти “Слова”, й добре доповнюють один одного, бо обидва мають навіть пропуски окремих слів.

Видавці нашого “Слова”, Малиновський та Бантиш-Каменський, видали багато різних пам’яток, і тому ми можемо легко прослідити їхню видавничу методи, порівнюючи їхні видання з оригіналами. Це порівняння показує, що

ці вчені таки частенько не могли вірно прочитати слова з рукопису, і завжди не затримували докладно правопису оригіналу, натягуючи його на сучасний. І треба думати, що так само вони видали й наше “Слово”, цебто досить помітно попустили його.

3. Історик Н. Карамзин бачив оригінала “Слова”, і поробив з нього багато виписок: він подав зміст його та пояснення до нього в 7 розділі III-го тому своєї Історії, а також подав свої виписки в примітках перших трьох томів. Видно, що рукописа він читав не легко, але всеж таки його виписки важливі для вивчення “Слова”.

4. Крім цього, учений дослідник “Слова”, Є. Барсов знайшов папери А. Малиновського, головного з видавців нашого “Слова”, і серед цих паперів були й виписки з оригіналу, але, на жаль, тільки окремі слова. Багато слів у нього написані так, як були в оригіналі, з винесеними буквами, і зовсім не так, як це бачимо в виданні 1800 року. Але зо всього видно, що Малиновський палеографію знав таки мало: на це вказує й той факт, що року 1815-го він купив був за великі гроші нового оригінала “Слова”, але незабаром виявилось, що це тільки вмiла підробка. Матеріяли Малиновського видав Є. Барсов у I томі своєї праці 1887 р., а докладніш видав їх М. Н. Сперанський в 1920 році, перевидаючи “Слово” з видання 1800 року.

5. Одночасно з відписом “Слова” цариці Катерини II був зроблений також переклад його на сучасну російську мову. Треба думати, що

переклади “Слова” графМусин-Пушкин дав також і іншим особам, бо ці переклади з XVIII-го віку час-від-часу знаходяться; пор Ільїнській: Перевод “Слова о полку Игореве” по рукописи XVIII-го века, “Памятники Древней Письменности” №189, 1920 р. Але ці переклади для вивчення “Слова” більшого значення не мають.

8.

Глибше вивчення “Слова”.

“Слово про Ігорів похід” таке сильне змістом, таке глибоко поетичне, що серед надто сірої давнини нашої літератури воно видається білим круком. І нема нічого дивного, що “Слово” відразу по своїм виході викликало підозріння, що це пам’ятка сфальшована. А треба сказати, що саме того часу появлялися не в малому числі різні фальсифікати стародавніх пам’яток і матеріяльних, і рукописних. Тоді славною була шкотська епопея “Оссіян” Макферсона, але незабаром виявилось, що вона підроблена. Ось тому граф Рум’янцев, що був конкурентом гр. Мусина-Пушкина в збиранні пам’яток, пускав поголоски, що й наше “Слово” сфальшоване. Цю ж думку підтримував і великий знавець давньої літератури, митрополит Євгеній Болховитинов, а до нього приєднався й історик Шлецер. Як на те, незабаром появилася кілька “оригіналів” “Слова”, — одного з них купив за великі гроші навіть сам А. Малиновський, — але зараз же виявилось, що це невдалі фальсифікати. Це все зміцнило позицію скептиків, які

твердили й далі, що така пам'ятка, як "Слово", ні в якому разі не могла повстати в XII-му столітті, бож у тогочасній літературі нема нічого подібного.

З бігом часу появилися нові фальсифікати, що викликали розголос у літературі. Це були: "Кралеводворський Рукопис" Ганки в Чехах, "Гусла" Мериме у Франції й ін. Появилися сфальшовані народні історичні пісні Верковича в Болгарії, Думи кількох авторів і в нас в Україні, й т. ін. Ось тому й не диво, що ще й у 1830-х роках серед науковців було немало осіб, що не довіряли автентичності "Слова", й твердили, що це підрібка на зразок "Оссіяна", напр.: Каченовський, Надеждин, Сеньковський, Строев і ін. Навіть у 1868 році поважний німецький історик культури Мориц Кар'єр у своїй праці повторив недовір'я до "Слова".

І ось з того часу почалося глибоке й пильне вивчання "Слова" та невпинні розшуки, які скоро довели, що це пам'ятка справді оригінальна з XII-го віку. Цим особливо зайнявся К. Калайдович, і незабаром виявилось, що вдавнину "Слово о полку Ігореві" було добре знане, широко читалося, а тому впливало на давню літературу, й під його впливом повставали нові пам'ятки.

Автентичність (дійсність) "Слова" першим сильно підтвердив К. Калайдович, який у Московській Синодальній Бібліотеці, на Апостоли 1307-го року, знайшов запису, який безумовно був узятий із "Слова", а саме: "При сих князех с'яшеть ся и ростяше усобицами, гыняше жи-

знь наша, в князех которы, и вѣци скоротиша-ся человѣком”. Цей запис відразу сильно ствердив автентичність “Слова”.

А через 20 літ ця позиція ще сильніш закріпилася, — року 1838-го вчений І. Снегірев знайшов і оголосив друком два твори: “Повѣствованіє о побоищѣ великого князя Дмитрія Івановича Донского”, та “Слово о житіи и о преставленіи в. кн. Дмитрія Івановича, царя Русскаго”, — порівняння цих творів зо “Словом” відразу показує, що вони написані під впливом його. Року 1852-го Тимковський знайшов т. зв. “Задонщину” чи “Сказаніє о Мамаевом побоищѣ”, — поетична оповідка про Куликівський бій з татарами 1380 року, написана виразно, як наслідування нашому “Слову”. “Задонщина” відома тепер у багатьох списках, з них найдавніший з XV-го віку. “Задонщини” добре вивчені в працях С. Шамбінаго: “Повести о Мамаевом побоище”, Спб. 1906 р. (і цінна рецензія на неї А. Шахматова), і П. Симоні: Памятники стар. р. яз. и слов., в. III, 1922.

Нашим “Словом” користався також Псковський Літописець під 1514 р. в опису бою під Оршею. Священик Василь Варлаам у XVI віці склав Життя князя Олександра Невського, і видно, що він знав “Слово”. До “Моління Данила Заточника” в кінці XVII-го віку внесено з “Слова” одну цитату. У Псковщині, певне, був свій давній список “Слова”, не цілком подібний до нашого, і з нього зроблено виписку в Апостолі 1307 року. Пізніш написана була “Історія

об Азовском сид'їни", де так само явні сліди впливу "Слова".

В 1892 році Хр. М. Лопарев видав нового давнього пам'ятника: "Слово о погыбели Рускыя Земли", XIII в., яке, як і "Задонщина", написано під впливом нашого "Слова". Додаймо до цього, що в Літописах так само бачимо впливи "Слова о полку Ігореві". Самий нещасливий похід князя Ігоря на половців докладно описаний в Іпатієвім Літопису під 6693 (1185) роком, і коротко в Літопису Лавріновім під 6694 (1186) роком. Є багато спільного в оповіданнях Іпатієвого Літопису та "Слова", але ясно знати, що автор "Слова" не користався Літописом, так що всі три оповідання про похід князя Ігоря на половців ("Слово", Іпатіїв та Лаврінів Літописи) самостійні, й може оперті на різних джерелах; правда, можливо, що сам Іпатіїв Літопис таки користався з "Слова".

Отож, "Слово" вже вдавнину не було пам'ятником мало знаним, — його читали й його наслідували, головно в його багатій фразеології, і тому воно мало свою корисну долю в літературній нашій традиції. Досліджуючи запозичення з "Слова", можна ствердити, що вже вдавнину було кілька списків його з трохи відмінним читанням.

І тільки вже за пізнішого часу наше "Слово" було трохи ніби призабуте, й його мало списували, чому воно дійшло до нашого часу тільки в одному спискові. Але це, певне, тому, що "Слово" в нашій давній літературі стоїть зовсім самітно, як пам'ятка світська, проти яких зав-

жди виступало Духовенство. Правда, така сама доля часом випадала й пам'яткам чисто духовним, що широко розходилися, і що тепер відомі таки в одному примірникові. Напр., “Слово о Законі й Благодаті” Митрополита Іларіона з половини XI-го віку безумовно було дуже популярне, широко читалося, але дійшло до нас тільки в одному повному примірникові.

Безумовно також, що наше “Слово” мало своїх літературних попередників. Поема ця має такий оригінальний характер, саме воно таке високо поетичне, що воно таким могло повстати тільки в розцвіті подібної ж літератури, — самітнім воно не могло бути. У стилі “Слова”, в його пишній фразеології явно відбилася вже встановлена довга традиція. Сам автор “Слова” говорить про “старі словеса”, говорить і про своїх попередників, а цим підтверджує, що в нас були поети ще до автора “Слова”. В наших стародавніх Літописах не раз бачимо рештки попередньої поетичної літератури, уривки стародавніх поем, тільки вони до нас у повному вигляді не дійшли, і тому можна твердити, що в XII столітті в Києві була вже своя пишна літературна школа поетичних творів. Про це саме свідчить також багатий і розвинений словник “Слова”, що стосується поета й поетичної праці, напр.: Слово, Піснь, Слава, Припівка, Повість, трудні Повісті, піснотворець, браття (слухачі), замишленіє, струни, хитр, рокотати, піти, воспіти, поють Славу, півше Піснь, молодим піти Слава, віщий Боян, Припівку рече, Піснь творити, віщі персти, літая умом під

облаки, звенить Слава, труби трублять, і т. ін. Зазначу ще тут, що Біблія освячувала й підтримувала ролю самого поета й побожної пісні, бо Книга Вихід у 15 розділі згадує, як співав Пісню Мойсей і Пророчиця Міріям, і подає цю Пісню, що увійшла й до Ранішньої Богослужби.

На княжому дворі бували співи та гри, як про це свідчать старі пам'ятки. Так, в Житті преподобного Феодосія Печерського оповідається, що коли він зайшов до княжої палати в Києві, то побачив там “многия іграюща пред князем, ови гуслыня гласи іспущающем, другия же органьня гласи поющем, і інім замарьня писки гласящем, і тако всім іграющем і веселящемся, яко же обичай єсть пред князем”. При дворі князя Ярослава († 1054) в Києві перебували два співаки-скальди: Зігвот та Гаральд. Софійський І Літопис під 1052 роком подає, що “в Киев пришли тріє півці із Грек с роди своїма”. Літописи не раз згадують, що вдавнину співали Славу князям (див. Іпат. Літ. під 1199 р., 1256 р.), а це могли робити тільки поети. Правда, Духовенство вдавнину часто виступало проти співання світських пісень, а це свідчить, що вони таки співалися й таки були.

Про життя й працю дружинних княжих поетів ми знаємо дуже мало, бо з бігом часу вісті про них загинули, та й їхні твори не дійшли до нас. Але Галицько-Волинський Літопис згадує про двох таких поетів: про киянина (“отчество імя во граді Києві”) Тимофія під 1205-м роком та про Митуса (Митусу) під 1241 ро-

ком (“славутний півець”)*. Саме “Слово” згадує про давніших піснетворців, — Бояна й Ходину. Ці піснетворці звичайно самі й співали свої твори-думи в супроводі струнного інструменту: гусел, бандури й ін. Під час військового походу дружинні піснетворці заохочували воїв до бою й підбадьорували їм ратного духа. А по бої співали Славу князям та дружині. Є деякі натяки, що наші стародавні поети були разом з тим за дохристиянського часу також і жерцями, — приносили жертви своїм богам за добрий успіх бою й чинили заклинання про це ж. А це їх рівняє до стародавніх пророків, що були поетами й жерцями.

Додаймо до цього, що Іпатіїв Літопис під 1201-м роком розповідає, як хан половецький Сирчан прислав свого співака-поета Ора, щоб він рідними піснями й евшан-зіллям збудив національне почуття в свого сина Кончака, що пробував при княжому дворі в Обезах, цебто в Грузії, й не вертався додому.

Говорячи про тогочасних наших поетів, годиться згадати також про наших плакальниць, що були правдивими поетками. Голосіння по покійниках відоме в нас з найдавнішого дохристиянського часу, і в самому “Слові” є кілька голосінь-плачів, що вирізняються своєю поетичністю, скажемо, славний Плач Яро-

*Але маймо на увазі, що Митус міг і не бути поетом, — це просто церковний співець Перемиського Владика. Наці кобзарі й лірники — це залишки стародавніх поетів.

славни Ігоревої. І не виключене, що автор “Слова” чув про цей Плач Ярославни, й тому вмістив його до “Слова”. Взагалі ж голосіння вирізняються великою поетичністю, а це свідчить, що авторки їх були справжніми поетками; може їх “Слово” й згадає під Желя та Карна.

А все вищесказане свідчить, що “Слово” в нашій давній літературі не було самітне, — таких творів мусіло вдавнину бути не мало, але вони загинули в бурливому житті України, що безперестанно горіла. І взагалі треба рішуче ствердити, що з факту, що подібні до “Слова” твори не дійшли до нашого часу, зовсім не слідує, що їх не було. Давні пам’ятки взагалі загинули в безпереривних пожарах, на які Україна особливо була наражена зо всіх сторін, а особливо з півдня та зо сходу, від Степу.

Отож, такими дослідями була остаточно встановлена автентичність “Слова о полку Ігореві”, і всякі виступи проти нього, як пам’ятки ніби сфальшовані, зовсім спинилися. Зрештою, в “Слові” так багато різних недоговорень, неясних тепер нам, але ясних свого часу, що й це так само промовляє за оригінальність його. І за наших часів не могло бути такого генія, щоб так підробився під давнину.

Глибше вивчення “Слова” показало (праця д-ра Р. Абіхта), що воно стоїть в зв’язку й з скандинавськими піснями. Як каже само “Слово”, у теремі Київського князя “німці і венециї, ту греці і морава поють Славу Свято-славлю”, а це свідчить, що й наші поети справ-

ді могли чути західноєвропейські пісні й скандинавські саги. Маємо відомості, що при дворі Київських князів бували скальди. Взагалі єднання старої України з Заходом було тісне й часте в найрізніших стосунках: шлюбних, торговельних, культурних, і т. ін. Порівняй красномовне свідоцтво Київського Митрополита Іларіона, що в половині XI-го віку писав у своєму славному “Слово о Законі й Благодаті”: “Руска Земля не худа, и не невідома, но відома і слишима всіми конци землі”. Дослідники вказують, що в скандинавських сагах і в “Слові” є однакові поетичні засоби, а також однакове, що їх в’яже: певна віршована форма, згадка за поганських богів, історична правда, недомовленість та стислість вислову, грання натяками й т. ін. Є близькі місця з Плачем Ярославни, з сном Святослава й т. ін.

Проф. М. Дашкевич ясно поставив наше “Слово” в зв’язок з західньою середньовічною поезією, напр. з піснею про Роланда, — і тут знаходяться спільні місця.

“Слово о полку Ігореві” своєю фразеологією й поетичними засобами стоїть у близькому зв’язку до народних пісень. Учені Буслаєв, Максимович, Потебня й інші назбирали багато близьких паралелів між “Словом” і українськими піснями; Максимович, Антонович і Драгоманов, Ягіч і Житецький уважали “Слово” за предка українських історичних Дум. Деякі вчені, починаючи ще з Буслаєва, вважали “Слово” за твір чисто народній, твір усної літе-

ратури, який ніби був написаний значно пізніш. Буслаєв твердив, ніби це пісня неграмотного співця. Це безумовно не так: “Слово” — це твір книжний, написаний автором-книжником 1187-го року, цебто, це твір особистий. І зовсім справедливо Проф. В. Перетц у своїй праці 1926-го року з притиском підкреслює, що народніх пісень з XII-го віку ми зовсім не знаємо, а тому рівняти твір XII-го віку з сучасними піснями — методологічна помилка. І взагалі в історії культури ми завжди бачимо, що вона йде зверху додолу, від культурних класів до простого народу, а не навпаки, пор., напр., те, що вертеп повстав із шкільної драми, Думи — з літературних форм. Так само й народня поезія твориться під впливом літератури вищих клас. І це під впливом “Слова” й багатьох подібних творів повставала й наша народня поезія. Взагалі ж книжні елементи сильно відбиваються на усній творчості; за наших часів твори Шевченкові стають безіменними народніми творами.

Отож, наше “Слово” — це книжний твір, про що твердив ще М. Максимович, і що ґрунтовно у доводив В. Міллер у своїй праці 1877-го року. Риторично-поетичні засоби “Слова” широко відомі й по інших творах XI-XII-го віків. У творі цьому, як пам’ятці літературній, знаходимо багато однакового і з книжністю болгарською, і з книжністю візантійською.

Але все таки “Слово” дуже близьке до нашої народньої поезії, з якою його в’яжуть спільність

поетичної символіки, поетичні образи, взагалі поетичні засоби, цебто те, що ми знаходимо не тільки в поезії українській, але й у поезії всіх інших народів, бо це — загальнолюдське. Дослідники особливо підкреслюють сильний зв'язок “Слова” і в змісті, і в формі з українськими похоронними голосіннями; дійсно, в “Слові” знаходимо кілька таких плачів, а з них найсильніший Плач Ярославни, який є, власне, похоронне голосіння, сполучене з закляттям природних сил.

“Слово” дійшло до нас тільки в єдиному спискові. Це пам'ятка чисто українського духа, а тому вона знана була й читалася головню в Україні. Але татарська навала в XIII-му віці попала на всі книгозбірні, переповнені рукописними книгами, а з ними погоріли й списки “Слова”. А далі, коли татарщина минула, “Слово” потроху ставало задалеким для нового читача. Наше “Слово” збереглося головню тому, що списки з нього були й на спокійнішій півночі, але там, в іншому оточенні, воно було вже чуже й нецікаве.

Оригінальний рукопис “Слова” сильно читався, а тому був зачитаний, — напевне листки його порозбивалися, особливо починаючи з XIV-го віку, коли почали писати на папері. Пізніші ці листки може й поплутали невважні списувачі, а тому виданий 1800-го року текст безумовно поплутаний. Та й при оправі збірника могли бути поперекладувані окремі картки, а це так само вело до поплутання тексту. Ось то-

му вже М. Максимович уважав за потрібне дещо попереставляти в тексті, що пізніше й робив Потебня й інші дослідники. Далі, в тому тексті, який я подаю тут, зроблено кілька прийнятих у науці переставлень (але зловживати переставленнями не можна).

Тепер вже встановилася певна традиція в читанні тексту “Слова”, і дослідники звичайно роблять такі переставлення в ньому: 1. Уривок “О Бояне...” звичайно ставлять перед “Тогда Ігор воззрі...”, — тут, можливо, перевернулася картка, і списувач так і списав перевернену. 2. Спомин про Олегові походить, щоб не розривати опису бою, часом переносять перед сон Святослава. 3. “А уже не вижду власти” ставлять на кінці розділу, бо “Но ви рекли” відноситься до Ігоря й Всеволода.

На полях рукопису давні читачі любили писати пояснення незрозумілих слів чи речень, це так звані глоси. Були такі глоси й у нашій “Слові”, а пізніше списувачі позносили їх з маргінесів до самого тексту, а це знову плутає його.

Ось через усе це дуже важливе питання для кожного дослідника “Слова”, — це питання про його оригінальний текст, а тому досліди над усталенням самого тексту “Слова” ведуться ще з 1800-го року. На жаль, видатніші вчені свого часу не зацікавилися оригіналом “Слова”, не забезпечили його, — і він згорів 1812-го року, а коли сильно зацікавилися ним — його вже не було.

9.

Ритмічна форма “Слова”.

При читанні “Слова о полку Ігореві” відразу кидається в вічі його виразна ритмічна форма, ближче мало знана, а тому я спинюся на цій формі трохи докладніш.

Поетичні твори в кожного народу починаються в глибокій, ще доісторичній добі, тоді ж появилися вони й у нас: Кожен народ ще на світанку свого творчого життя витворював для певних урочистих потреб т. зв. “в’язану” чи віршовану мову, що відрізнялася від його мови поточної, буденної. Цією віршованою мовою стародавній народ творив свої оповідання про видатні події, нею ж він творив і свої обрядові пісні. З глибокої давнини український народ, ще може за індо-європейського часу та за часу балтицько-слов’янського, вже знав дві форми віршів: оповідну, яку розповідалося речитативом, і пісенну, яка співалася.

Коли ми говоримо про “вірші”, то ми звичайно уявляємо собі вірші нашого часу, рівноскладові й тонічні. Для давнини ця назва не відповідає, бо “пов’язання”, чи віршування вдавнину було інше, — це була складена форма взагалі. Стародавній вірш міг бути, й часто бував нерівноскладовим, і без рими. Будувався він на підставі синтаксичній, реченевій, — кожен окремий рядок чи вірш мусить бути закінченим реченням, яке може синонімічно повторювати або розвивати речення попереднє. Ось такий вірш

повстав і в нас надзвичайно давно, ще до часу слов'янського розселення. З бігом віків він у нас усе більш розвивався та удосконалювався і вилився в закінчену форму за Київського часу нашої історії, за X-XIII віки. Цей вірш я назвав би старо-київським або оповідним.

Поруч із цим віршом, зачавшись так само дуже давно, розвивався й вірш пісенний, рівноскладовий. Пісня для свого виявлення потребувала зовсім іншого ритму, аніж оповідь, потребувала ритму докладного, рівноскладового, та ще часто зв'язаного римою. Так склалися обрядові пісні, найбільш архаїчні в народній творчості, — у нас це різні веснянки, гаїлки, пісні купальські й т. ін., а також і інші твори. Ця віршована форма була сторожем самих цих пісень, і вони довгі віки зберігалися без порушення, бо їхня форма, а часом і рима консервували й зберігали їх, чому й приповідка складалася: З пісні слова не викинеш.

Обидві ці ритмічні віршовані форми, повставши ще в доісторичній добі, за час нашої історії підпадали різним впливам сусідніх народів. Так, ще за час нашого розселення, за Чорноморсько-Дунайської доби VII-IX віків, коли ми на Дунаї сусідували з тими слов'янськими народами, що пізніше склали південних слов'ян, ми при їх допомозі підпали помітному візантійсько-латинському впливові, який відбився також і на формі нашого віршування. Пізніше, в XIV-XV віках, наша пісенна форма підпала знову новим впливам південнослов'янським

сербським та західньо слов'янським чеським. Ще пізніш, у XVII-XVIII віках, на нашу форму пісні сильно вплинула форма шкільної силабічної поезії, т. зв. схоластичної*.

Пісенна рівноскладова форма віршів не є тут моєю метою, і я докладніш спинюся на формі нерівноскладовій оповідній. Вона в нас надзвичайно давня, й на XI-XII-й вік має вже закінчену форму, — це Київський вірш, якого вживають в оповідних поетичних творах, часто героїчних, чому цей вірш часом звать також героїчним. Вірш цей не співається, але проказується речитативом під акомпанімент музичного струменту.

Обсяг уживання нерівноскладового оповідного віршу дуже широкий. Наші закляття й голосиння походять з найдавнішого часу, й вони мають власне цю форму. Ця ж форма часом пробивається й по казках. Наша стара героїчна поезія була дуже широка, та вона доценту за-

* Див. про це докладніш: Халанській: Южнославянскія сказанія о кралевице Марке в связи с произведениями русскаго былиннаго эпоса, кінцевий розділ: Славянській епічеській стих. А. Потебня: Малорусская песня по списку XVI в., 1877 р. В. Н. Петрец: Историко-литературныя изслѣдованія и матеріялы, т. т. I-III, 1900-1902 р. Ф. Колесса: Про генезу українських народніх Дум, ЗНТШ, 1921 р. т. 130. К. Грушевська: Розвій слов'янської творчости й примітивна проза, Київ. М. Грушевський: Історія української літератури, Львів, 1923 р., т. I ст. 88-99, і ін.

гинула, крім одного “Слова о полку Ігореві”. Але, на щастя, рештки цієї Київської героїчної поезії позосталися в малих обезформлених уривках в нашому Київському Літопису, і навіть ці уривки часом мають оповідну віршовану форму*. Дуже цікаве, щодо своєї форми, також “Слово о Законі й Благодаті” половини XI-го віку Митрополита Київського Іларіона, — воно також має часами нерівноскладову віршовану форму.:

встани, виждь чадо своє,
виждь утробу свою,
виждь милого свого.

Оповідні вірші мають іще ту особливість, що вони чергуються з прозовими частинами. Їхня форма — співомовна: частина просто проказується, а частина виголошується речитативом, і це саме ми бачимо в закляттях, похоронних голосіннях, в літописних уривках, в “Слові о Законі й Благодаті” й т. ін. Правильної й послідовної рими в цих творах ніколи нема, а коли вона й стрічається, то тільки випадково.

*Див. про це: Сухомлинов: О преданіях в древней русской летописи, “Основа” 1861 р., передрук у “Сборн. Ак. Н.” т. 85. М. Костомаров: Преданія Первоначальной русской летописи, в соображеніях с русскими народными преданіями в песнях, сказках и обычаях, “Вестн. Европы” 1873 р., передруковано в “Монографіях” т. XIII. М. Грушевський: Історія української літератури, 1923 р., т. 2 ст. 108-163.

Щоб глибше зрозуміти істоту цього оповідного нерівноскладового віршу, я спинюся ще трохи на такому ж вірші гебрійському та візантійському, що сильно впливали й на форму нашого оповідного вірша. Старо-гебрійський вірш надзвичайно давній, і він звичайно все оповідного характеру. В основі своїй гебрійський вірш базується на складневому повторенні речень, на чергуванні самої думки, при тому ці речення звичайно синонімічні до своєї пари, напр.:

Заспівайте для Господа пісню нову,
Його славу на зборах святих!
Хай Ізраїль радіє Творцем своїм,
Хай Царем своїм тішаться діти Сіону!
Псалом 149.

Вислухай, Боже, молитву мою,
Й від благання мого не ховайся! Пс. 55.

Рими в гебрійських віршах нема, вона нерівноскладові, але число слів по семетричних рядках однаково. Гебрійська мова не знала довготи й короткості своїх голосних, — що є основою мов старогрецької та латинської, а тому й основою їхніх віршів, — а це сильно в'яже старогебрійське віршування з нашим Київським*. Ось власне цю старогебрійську основу

*Див. про це: Олесницький: Ритм и метр в ветхозаветной поэзии, "Труды Киев. Дух. Ак." 1872 р. Будову старогебрійських віршів я докладно описав у своїй статті в "Рідній Мові" 1938 р. ч. ч. 5-6, ст. 213-224, 267-276: Давньоєврейська поезія.

я видвигаю для нашого оповідного віршу як для “Слова о полку Ігоревім”, так і для всіх подібних творів. І, безумовно, Митрополит Іларіон буде своє “Слово о Законі й Благодаті” на біблійній віршованій формі, напр.:

І тако странній суще —
люди Божіи нарекохомся,
і вразі Божії бивше —
синове Божії прозвахомся.

Гебрейський чи юдейський вплив на стародавню Русь — Україну був завжди немалий, і походить з давнього часу. Ще за Чорноморсько-Дунайської доби, десь у VII-IX віках, ми вже чимало стикалися з юдаїстичною культурою. Цей вплив сильно збільшився, коли на нашому півдні появилися хозари, і коли їхня вища влада верства прийняла юдейство. Хозари окупували тоді Русь-Україну, і ми довго жили під їхньою владою, а це давало змогу юдаїзмові ширитися в нашій культурі. Свого часу я виставив теорію, що буква щ в своєму глаголицькому письмі Костянтин-Кирил узяв з гебрейського письма власне для нас*, а це вказує на сильні гебрейські впливи. Як знаємо, до князя Володимира, коли він задумав був змінити свою віру, приходили й жиди з своїми пропозиціями, бо були сильні. Літопис розповідає, що в самому Києві жиди жили з дуже давнього часу. Місто Тмуторокань на півдні віддавна було о-

*Див. мою працю: Повстання азбуки й літературної мови в Слов'ян, Жовква, 1937 р. ст. 133.

гнищем юдаїзму, і тут перебували різні юдейські секти, як і на Криму. Отож, усе це свідчить, що старогеврейський вплив на нашу культуру був зовсім реальний.

Але передовсім геврейська форма віршу вплинула, — правда, значно пізніш, на вірш грецький. Грецьке віршування дуже старе, вживалося вже в Дельфійських оракулах. Воно засноване на довготі й короткості складів (квантитас), і цим воно ґрунтовно різниться від основи віршування старогеврейського, що цього не знало. Перекладаючи Біблію на грецьку мову в III віці до Христа, греки поетичні біблійні Книги переклали прозою, бо певне не розуміли ще будови й краси геврейського віршу. Але пізніш, уже за візантійського часу, грецька мова тратить довготу своїх голосних звуків, а тому губиться давня основа їхнього віршу, й поволі виробляється нова форма його, вже нерівноскладова (так званий політичний візантійський вірш). Ось ця нова форма повстала під сильним впливом віршу геврейського, і вона сильно впливала й на наше віршування.

Греко-українські стичності розпочалися з найдавнішого часу, ще з Чорноморсько-Дунайської доби, й далі ніколи не спинялися, й грецький вплив ішов до нас чи безпосередньо; чи посередньо через південних слов'ян. Костянтин-Кирилл року 860-861 приїздив до нас у т. зв. Хозарській місії, що вдійсності була місією Укра-

їнською*, і Костянтин стрів тоді в Херсонесі навіть “Руське письмо”, а це свідчить про реальність українсько-грецьких стосунків. Людей, що вдавнину добре знали грецьку мову, було багато. Усе це промовляє за те, що вплив грецького нового нерівноскладового віршування був у нас і реальний, і сильний.

Нова візантійська церковна поезія прибрала великі й найрізніші форми; це були Канони з їх тропарями й кондаками, Акафісти, різні Богослужби й т. ін., і все це сильно впливало й на слов'янське віршування. Правда, при перекладах з грецького на слов'янську мову перекладачі не звернули належної уваги на саму віршованість,** і перекладали прозою; так були перекладені й усі поетичні біблійні Книги, так перекладалася й візантійська церковна поезія. Але в практиці віршована поезія таки сильно відчувалася й сильно впливала і на читачів, і на слухачів. Але в такій формі це не була вже поезія візантійська, але головно, поезія старогребрейська.

Впливи цієї поезії розпочалися рано. Уже Слово Івана Золотоустого на Великдень IV-го віку написано під виразним і ясним впливом старогребрейської форми віршу, і Слово це пі-

*Див. про це мою працю: Костянтин і Мефодій, т. I, Варшава, 1927 р.

**Часом це таки робилося, див. А. Соболевській: Древня церковно-словянська стихотворенія IX-X в. в., передруковано в 88 т. “Сборника Акад. Наук”.

зніш мало в нас великий вплив, який відчувається й на Іларіоні XI-го віку. Так само з дуже давнього часу відомі в нас Акафісти Божій Матері та Ісусу Христу, писані в оригіналі віршами, що й сьогодні роблять на слухачів великий вплив своєю поетичністю та ритмічністю. Псалтир, найпоетичніша Книга з усіх біблійних Книг, відома в нас з найдавнішого часу, й уціліла в спискові XI-го віку (т. зв. Чудівський). В 1047 р. в Новгороді були переписані Книги Пророків, з толкованням. Патерик Печерський твердить, що преп. Феодосій під час роботи співав Псалтиря на пам'ять, а Никита Затворник ніби знав цілу Біблію на пам'ять. Усе це свідчить про реальний вплив у нас поетичних біблійних Книг, а головню Псалтиря, що читається цілий над покойниками, щоб заспокоїти засумованих.

Під цим гебрійсько-візантійським впливом повставали в нас свої власні церковні поетичні твори: Акафісти, Канони й цілі служби. Патерик Печерський зве ченця Григорія творцем Канонів, і певне, таким був не він один. На жаль, наша власна церковна поезія зовсім ще не в'яснена й науково не оброблена, а тому й до нашої літератури не ввійшла.

Біблійні поетичні Книги, а особливо Псалтир, переповнені найрізнішими поетичними формами, і це під їх впливом повставали й наші слов'янські поетичні твори оповідного характеру; під цим же впливом повставали й російські Билини. Треба ще підкреслити, що вже в давній нашій школі, за грецьким звичаєм, навчаючи

граматики, навчали й поетики, віршування, і хоч це було на візантійський взір, але воно передавало в істоті своїй старогєбрейський вірш.

Усе, що я тут вище розповів, зовсім надається й до форми “Слова о полку Ігореві”. Воно написане власне старогєбрейською формою віршування, нерівноскладовою, без рими, яку ми знаходимо в усіх поетичних біблійних Книгах.*

Як я вже вище сказав, “Слово” при читанні відразу кидається в вічі своєю ритмічною формою. Вже Ол. Востоков р. 1812-го твердив, що “Слово” написане народніми віршами; р. 1859-го Гербель видав його, поділивши на вірші, а в нас таку спробу зробив був ще Партицький. Поважніше над цією справою спинився був Ю. Тиховський (“Кіевская Старина” 1893 р.),** поділивши “Слово” на вірші, які маємо в Думах. Проф. Ф. Є. Корш*** року 1909-го широко поставив усю цю справу про віршованість форми “Слова”, видавши його ритмічною мірою, але його праця більшого впливу не мала, бо

*Перекладаючи Біблію, я переклав усі віршовані поетичні Книги ритмічною мовою. З цих Книг Бритійське Біблійне Товариство видало 1939 р. Нового Заповіта та “Книгу Псалмів”, у Варшаві, ст. 1-97, решта Книг ще чекає свого друку.

**Прозою или стихами написано “Слово о полку Игоревѣ”.

***Слово о полку Игореве. “Изсл. по р. яз.” т. II в. 6, Спб. 1909 р.

для проведення своєї думки він допустився занадто вільних перерібок, доповнень чи переставлень. В. Бирчак року 1910-го пробував показати, що “Слово” написане на зразок візантійських церковних канонів, але своєї думки не міг належно довести (див. його працю: “Візантійська церковна пісня й Слово о полку Ігореві”, “Записки НТШ” т. 95.) Ф. Колесса в своїй праці: “Про генезу українських народніх Дум” твердить, що “Слово” написане “нерівномірними стихами, що творять більші групи, подібно як у голосіннях і Думах, що лучаться з собою на основі паралелізму й риторичного риму”.

Але не все “Слово” має ритмічний характер, — багато місць безумовно ритмічних, часом є навіть дієслівна рима, але випадкова, звичайна народній поезії, але багато й місць просто прозаїчних, вбачати в яких ритмічність чи віршованність нема жодних підстав. У своїй праці про “Слово” 1926 р. проф. В. Перетц справу віршованности, на жаль, оминув зовсім, як необгрунтовану. Що все “Слово” віршоване, відкидає це й проф. М. Грушевський (Іст. укр. літ., 1923 р., т. II ст. 196). Так і позостається ця справа не виясненою належно.

В 1944-му році в Кракові Д-р Є. Ю. Пеленський випустив “Слово о полку Ігоревім”, а в ньому подає текста “Слова” (з надто частими переставленнями), розбивши його на окремі вірші. Безумовно, це неоправдане перебільшення.

Як ми бачили вище, вже від довшого часу

наука шукає тієї форми, під яку можна було б підвести і народні пісні, і наше “Слово”. Займалася цим низка вчених, а останньо проф. С. Смаль-Стоцький. Але одного джерела зовсім не взяли під увагу, а саме — поетичних біблійних Книг, а ці ж Книги завжди мали в нас великий вплив і на читачів, і на авторів, особливо поетів. Псалтир своєю глибокою й чарівною поезією завжди ж кликав до наслідування.

Віршовані місця “Слова”, на мою думку, написані власне стилем поетичних біблійних Книг. Біблійні Книги: Йова, Псалтир, Пісня над Піснями, Приповідки (Еклезіяст), Книги Пророків написані стародавніми гебрійськими віршами, заснованими, як я вище казав, головню на синонімічному повторенні свого паристого віршу. Напр., у Псалмах:

Чого люди бунтуються,
а народи задумують марне? 2.1
Позриваймо ми їхні кайдани,
й поскидаймо із себе їх пута! 2.3.

Отож, власне форма біблійних поетичних Книг вплинула й на форму “Слова”. Скажемо, така форма, як

С зараня до вечера,
с вечера до світа
летять стріли каленія,
гримлять саблі о шеломи,
трещать копіа харалужнія
в полі незнаемі,
серед Земли Половецкїї, —

це звичайний гебрійський біблійний вірш, яким

написаний Псалтир і інші Книги. Гебрейські “вірші” будуються, крім синонімізму, також на однаковому числі слів (при перекладі цього передати звичайно не вдається), і бувають вірші різні, від 1 до 5-6 слів, і більше. Ось приклад віршів коротких:

Мое серце зміцнилося, Боже,
Зміцнилося серце мое!
Я буду співати та славити! Пс. 57.8.
Збудися ти, хвало моя,
пробудися ти, арфо та цитро,
я буду будити досвітню зорю! 57.9.
Хвалить, слуги Господні,
хвалить ім'я Господа! 113.1.

Ось приклад із Ісайї 1.4:

О люду ти грішний,
народе тяжкої провини,
насіння злодіїв,
сини-шкідники!
Ви покинули Господа,
ви Святого Ізраїлевого образили,
ви обернулися взад!

Таких коротеньких рядків-віршів багато й у “Слові”, напр.:

Погасоша вечеру зорі.
Ігор спить.
Ігор бдить.
Ігор мислю мірить
от великого Дону
до малого Донця.

Або цей приклад:

Что ми шумить,

что ми звенить
далече рано перед зорями? —
Ігор полки заворочаєть,
жаль ему мила брата Всеволода.
Биша ся день,
биша ся другий,
третього дня к полудню
падоша стязі Ігореви.

Це звичайний старогейбрійський вірш, якими переповнені всі поетичні біблійні Книжки.

Рими й ритму в гейбрійських віршах нема (крім випадкових), — головне, щоб окремий вірш був закінченим реченням, числом слів і синонімічно рівним до свого попереднього. Але⁴ бувають вірші й оповідного характеру, де синонімічність дуже далека й мало видна. Напр. така будова відомого Псалма 137:

Над річками Вавилонськими, —
там ми сиділи та й плакали,
коли згадували про Сіона...
На тополях у ньому
повісили ми свої арфи.

В гейбрійських віршах буває, напр. у Пророків, що частини віршовані перериваються частинами прозаїчними, — те саме ми бачимо й у нашому “Слові”, тому нема потреби шукати віршованности в усьому ньому.

Велика поетичність і виразна ритмічність Псалтиря кидаються відразу в вічі й тягнуть читача до себе. Поети всіх віків і всіх народів бували й творили під його впливом, — підпав його впливові й автор “Слова о полку Ігореви”.

Ще св. Мефодій переклав цілу Біблію в IX віці, а наш автор кінця XII-го віку міг легко знати й читати, коли не всі поетичні біблійні Книги, то бодай Пророків, а вже напевно Псалтиря.

Зазначу тут, що Пісня Пророчиці Міріям, яку вона заспівала по переході Ізраїля через Чермне море, завжди робила сильне враження на давніх читачів, про що позосталася звістка в Іпатієвому Літопису 1200-го року, в похвалі князю Рюрику за збудування стіни Видубицького Манастиря в Києві: “Пою ти піснь побідную, аки Мириам древле”.

На жаль, Біблія (Вихід 15.20-21) подає нам тільки початок Міріяминої Пісні: “І взяла Пророчиця Мір’ям, сестра Ааронова, бубна, а за нею повиходили всі жінки з бубнами та з танцями. І відповіла їм Мір’ям:

Співайте для Господа,

бо справді великий Він став:

Коня й верхівця його кинув до моря!”

Але це була певне та сама вдячна Пісня, яку проспівав і Мойсей з народом, і яку Біблія подає повно (Вихід 15.1-17). Пісня ця користалася вдавнину великою популярністю, бо ввійшла й до Ранішнього Богослуження. Подаю її дослівний початок за гебрейським віршованим оригіналом:

Співайте для Господа, бо справді великим

Він став:

Коня й верхівця його кинув до моря!

Моя сила та пісня — Господь,

І Він мені став за спасіння.

Це мій Бог, — і прославлю Його,
Він Бог батька мого, і Його піднесу!
Господь — муж війни,
Єгова — Його ймення!” І т. далі.

Треба ще зауважити, що гебрейсько-біблійна форма віршування вплинула також і на форму російських Билин* та наших Дум. І це тим легше, що перші автори Дум були або особами духовними, або учнями духовних тодішніх шкіл.

У нас прийнято не друкувати поетичних біблійних Книг віршами, як це тепер уже завжди робиться в мовах європейських, а тому на їх віршованість і на характер цих віршів ми досі звертали мало уваги. У своєму перекладі Біблії я переклав усі поетичні Книги тонічно мірною мовою, щоб уже й формою показати їх поетичність.

10.

Правопис “Слова”.

Правопис “Слова” складається з трьох основних частин: 1. ознаки старовини, 2. т. зв. болгаризми, і 3. ознаки живої мови. Хоч наша пам’ятка — це список XVI-го віку, проте писар його, звичаєм того часу, пильнував заховати давню старовину, якої в його живій мові вже не було. Головні ознаки цієї старовини в

*Пор. “Русскія Былины”, ст. 203: Ставр величав князя со княгинею, а крім цього “заграв єврейський стих”. Пор. П. Владиміров, 1896 р., ст. 188.

нього такі: 1. Короткі форми **ра, ла, ре:** драг, здрав, крамола, страна, храбр, Владимир, глава, злато, славій, времена, древо, пред, сребро. 2. Родовий відмінок однини прикметників на **-аго:** богатаго, другаго, кроваваго, сильного, храбраго. 3. Приставка **раз-:** развія, разлися, разлучистася. 4. По шелесних **ж, ч, ш, щ,** пише **я, ю:** начяти, потручятися, поскачяше, полочяном, скачють, мичючи, плещючи, женчюг, полечю, лучю. 5. Стара форма назовного множини речівників на **г, к, х:** стязі, волці, внуці, полці, поросі. 6. Двійне число: ві, ваю, наю, нама, еста начала, вступита, слетіста. 7. В сполученні **ол** звук **л** не переходить на **в:** волком, долго. 8. Звуки **о, е** в закритому складі не переходять на **і:** ношь, ночь, звон, розно, под, слез.

В XIV віці в Болгарії був запроваджений новий правопис, творцем якого був Тирновський патріярх Євфимій. Цей правопис у XV віці переходить в Україну, й міцно тут тримається аж до кінця XVII-го століття. Його істота, — воскресити старовину, хоч вона була проти живої мови. Головні ознаки цього болгаризованого чи південнослов'янського правопису такі: 1. Уживаються старі т. зв. юси, але поплутано. 2. Уживається буква **ѣ**, але плутається, часто пишеться вона по **р:** крѣсити, прѣклонилося, на вѣтрѣх. 3. Сполучення **о, е** з плинною **л, р** передається через **лѣ, рѣ:** млѣвить, влѣком, длѣго, плѣки, чрѣна, прѣсти, і багато т. п. 4. В середині слова пишуть **ѣ**, а на кінці тільки **ѣ:** вѣступи, тѣма, мѣгла, умѣ, имѣ, Черниговѣ. 5.

Оминання йотації, пишуть **ia**: сіа, копіа, Божія, віщія, трупіа.

Але все вищеподане, — і ознаки старовини, і ознаки болгаризованого правопису, — були мертвими для писаря XVI-го віку, що списував “Слово”. А що це справді так, показує те, що поруч з цими стародавніми ознаками він часто пише вже й по-живому, по-українському. Напр.: 1. Повноголосні форми: ворон, на бороні, сороки, Володимер, городу, загородіте, на заборолі, соловію полонену, голови, болота, полонила, бологом, болотом, напереді. 2. Родовий на **-ого**: великого, малого, поганого, половецького, старого, храброго, але видавці на свою руку ставили **-аго**. 3. Приставка **рос-**: роспужени, ростріляєві. 4. Ствердіння шелесної: начала, тієвого Літопису зовсім такий, як і “Слова”, нажини: сороки. 6. Заступлення двійного числа множиною.

Так само не дотримуються й правила Євфимієвського правопису, і пишеться по-живому: вступила, сдумати, величія, й т. ін. Ось тому писар XVI-го віку часто плутає старе мертве з живим у словах поруч або й в одному слові, й пише: славію й соловію, храброму й хороброе, врата й ворота, вьстала — вступила, съглядати — смислити, тьй—той, Чрънигова—Чернигова, веселія—величія, храброго, начашя — прегородиша й т. ін.

Правопис “Слова о полку Ігореві” зовсім такий самий, як, скажемо, правопис Вербської Волинської Євангелії 1560 року, яку я докладно

описав у своїй праці в “Сборник в честь на проф. Л. Милетич”, Софія, 1933 р.; там я подав і глибший опис окремих явищ цього правопису. Додаймо до цього, що правопис, скажемо, Іпатієвого Літопису зовсім такий, як і “Слово”, навіть з частим поплутанням ц і ч.

“Слово” багато раз переписувалось, і кожен списувач підправляв правопис на свій, підновляв його, чому воно все відбігало від свого первісного оригіналу. Останній писар, що списав того списку, який виданий друком у 1800-му році, був, здається, пскович або новгородець, на що вказує часте поплутання в цьому списку звуків с і ш, ч і ц: вічі, галичкі, луце, лучі (лук), русиці синовця, Словутицю, сморці, чепа, шизим, вас, замість нормальних: віці, галицькі, луче, луці, русичі, синовця, Славутичю, сморчі, чепа, шизим, ваш. Але писар і тут плутає, бо пише поруч: віці і вічі. Докладніший дослід правопису й можливої графіки списку “Слова”, поскільки це можна тепер зробити, показав, що останній писар був, можливо, справді пскович*. Взагалі псковські рукописи були близькі правописом до українських. Але до цього

*Н. Каринській: Очерки из истории Псковской письменности и языка. II. Мусин-Пушкинская рукопись “Слова”. “Ж. М. Н. Пр.” 1917 р. И. Козловській: Палеографические особенности погибшей рукописи “Слова”. М., 1890 р., “Древности” Моск. Арх. Общ. т. XII. Н. Тихонов: “Слово о полку Игореве” для учащихся, М. 1866 р., — е багато палеографічних вказівок.

висновку треба ставитися все ж таки обережно, бо поплутання с і ш, ч і ц добре відомі також і серед українських говорів.

Додам до цього, що звичаєм XV-XVI в.в. буква ѣ у “Слові” пишеться так, що нагадує то ъ, то ы, чому видавці ці три букви частенько плутали, як то бачимо і в Іпат. Літопису видання 1871 року.

11.

Мова “Слова”.

Мова “Слова о полку Ігореві” — це українська літературна мова кінця XII-го віку. В істоті своїй вона така сама, як і мова літописна, скажемо, мова Іпатієвого Літопису, але більш народня, живіша. Мова ця складається з оцих чотирьох головних елементів: 1. Мова старослов'янська, чи староболгарська, менше знана в Україні, 2. Мова староукраїнська, цебто літературна й жива для XII-го віку, 3. Мова місцева українська, і 4. Чужомовні впливи. Зверну тут увагу головно на частину 3, почасти на 4.

Мова “Слова” — українська мова в своїй основі. Крім тих живих ознак мови, які подано вище при опису правопису, зазначу тут ще таке. 1. Ствердіння р: крычать, рядяше — радяше, рыскаше — дорискаше, шестокрильци. 2. М'яке ц: дівицю, кінець, половецькую — половецкою. 3. Старе ѣ як и (і): красною дивицею, поруч девицею, девице. 4. Нахил и до ы: Ярославнын глас. 5. Замість щ може бути нове ч: ноць —

ночь, в полунощі — в полуночі. 6. По г, к, х вперто тримається **ы**: погыбашеть, многы, великий, Києву, похытим, хытру. 7. Спрощення тяжких до вимови сполучень: свисну (замість: свистну). 8. Панують дієслівні форми на **-ть**: кають, доють, летять, спить, велить. 9. Часті форми давального на **-ви**: князю Ігореві, Романові, королеві, Кончакови, по Дунаєві. 10. Складневі форми: Свати попоїша, Орли звірі зовуть, Прищеси на вої й т. ін. живі й в сучасній українській мові. 11. Прикметники на **-ній** і **ний** звичайні, як і тепер: сині мгли, синії, на синім морі, заутренюю, нинішняго, жирня (жирная?) времена — печаль жирна, прадіднюю, преднюю, заднюю, отня стола, ратнаго, давний. 12. Сполучне а (**=і**): Князем слава а дружині. 13. Дієприслівникові форми на **-я**, **-а** довго були живими в українській мові, а в мові наших пісень живі й тепер, і ще часті в мові Т. Шевченка; їх багато в “Слові”: кая, летая, свивая, скача, рища. 14. Форми ж на **-чи** живі в нашій мові й тепер: Хотячи, ркучи, поруч: звоня й звонячи.

В “Слові” безумовно було більше українізмів, але видавці 1800 р. пильнували затирати їх, як, скажемо, вони перероблювали в прикметниках **-ого** на **-аго**; так, у Катерининському спискові “Слова” читаємо: Святославъ выликий, зам. великий, це характерний українізм. У “Слові” панували форми назовного множини прикметників на **-ьи** (**иї**): желізниї, але видавці вперто виправляли на **-иі**. Для свого часу мова

“Слова” була в великій мірі жива українська; цікаво, що в нашій народній мові ще й досі заховалися навіть такі архаїчні форми, як: сизими орли, виорем нивку чорними орли, панськими слуги й т. ін.

Словник “Слова” має багато слів, які живі ще й сьогодні в українській мові, особливо в її говорах та в народніх творах, напр.: алюбо (любо) — альбо, болонь — оболонь, вельми, вергати, година, галич, дebra, дерзкий, дружина, дунай — вода, жалощі, застрекотати, зегзуля — зозуля, зоря, іскусити, скушати—попробувати, комонь, кощій, красний (гарний), кресити, ладо, ліпше, лукомор’я, мгла—імла, метати, микати, мисля, могутній, мужаймося, мутний, на ніче—на ніщо, напасть, ниче, пола, порох, пасти—стерегти, потяти, притрепати, притьмити, путина—путо, розно—різно, розпудити, рокотати, синоч—сночі, смага, студений, терем, ток—тік, туга, тутнити—дуднити, удалий, худий, цвілити—квілити, яко—як, ярий, яруга, й т. ін. У народніх творах стрічаємо й тепер архаїчні слова: жемчуг, копія, кровать, пардус, рече, русовичі, тисовий, трость, тур і т. ін.

Хоч “Слово” й невелике своїм розміром, проте в ньому маємо немало слів, що невідомі по інших пам’ятках, а стрічаються тільки тут, напр.: восрожать, засапожник, кикахуть, кичеть, кніс, лада, папорзі, потрепати, притрепати, припівка, присну, яруга, й т. ін.

В словнику “Слова” чимало є слів, що сього-

дні відомі головню в західньоукраїнських говорах, напр.: а еднальне і, альбо—алюбо, вергати, горі, затворити, красний, метати, ми (мені), м'я, на ніче, отворити потрутити, потяти, розпудити, синоч—сночі, студений, ти (тобі), той—цей, торгати, трутити, ту, тяти, яруга, й т. ін. Але це зовсім не вказує, що автор “Слова” конче був галичанином, — ні, це тільки вказує, що в західньоукраїнських говорах ще й досі заховалися наші мовні архаїзми, які вивітрилися в бурливій Східній Україні. Напр., в східньоукраїнських піснях, і взагалі в мові східньоукраїнської народньої словесности маємо чимало архаїзмів, однакових з архаїзмами західньоукраїнськими. Скажемо, літературна мова не знає слова “красний”, а в піснях це слово часте.

В XII віці Україна не була замкненою, а тому до її мови входили з а п о з и ч е н н я зо всіх сторін. Так, у мові “Слова” знаходимо багато слів східніх, напр.: тюрксько-монгольські: бовван, кощей, оретома, харалужний, хоругов, япончиця; перське: тул, арабське: чага, хозарське: каган. Багато слів прийшло від греків: кметь, кровать, оксамит, паполома, пардус, терем, шерешери; латинське: коромола; німецьке: стрикус; скандинавське: стяг; угорське: сабля. Цікаво, що жодних польських мовних впливів у “Слові” ще нема, — видно, культурно Україна стояла тоді дуже високо; але згадуються “сулиці ляцькї”.

Таким чином і мова, і словник, і форма письма виразно говорять, що “Слово о полку Іго-

реві” — це пам’ятка українська, що вже давно визнала наука, навіть російська. Згадаймо тут, що К. Калайдович уже в 1818 і 1824 р.р. твердив, що автор “Слова” був українець, що М. Максимович у 1836-1837 роках міцно удоводнив. Учений Полевой в своїй “Історії русскаго народа” 1830-го року звав “Слово” пам’яткою українською, бо українська її мова. Українським звали “Слово” критик В. Белінській 1841 р., також учені Буслаев 1850 р., Соловьев, Ор. Міллер, В. Владимиров, В. Перетц і багато інших.

Треба ще завважити, що деякі слова в “Слові” вживаються в давнішому значенні, бо з бігом часу вони змінили своє перше значення. Так у нашому “Слові” 1187 року визначають: биля — вельможа, буйство — відвага, гроза — погроза, жалость — жадоба, жизнь — достаток, жир — багатство, іскусити — попробувати, кощей — невільник, кромі — без, нині — тепер, нинішній — теперішній, обичай — і кохання, поганій — неохрещений, невіра, полк — і похід, військо, бій, похоть — сильне бажання, саня — змія, свичай — і любов, свідомий — славний, стіл — престіл, тощій — порожній, хитр — розумний, хоті — любка, худий — простий, малий, й ін., див. далі Словника.

Додам іще до цього, що в “Слові” знаходимо деякі слова, що мають живу українську народню форму. Напр. зазначу цікаве слово “поскепани” (“поскепани саблями шеломи”), замість “поскипани”, цебто поколені на скибки, поскибані, поскибковані. Тут е зам. и, — чистий у-

країнізм, широко відомий в нашій мові ще й досі, пор. Лепкий, Шероцький й т. ін., замість Липкий, Широцький. Поруч цього маємо в “Слові”: Святославъ выликий, цебто великий, а це також жива українська народня форма.

12.

Поетичне й фразеологічне багатство “Слова”.

“Слово о полку Ігореві” вирізняється своєю величною поетичною красою. Українські вчені М. Максимович (див. т. III його “Сочиненій”, Київ, 1880 р.) та Ол. Потебня дуже переконливо й докладно показали, що в нашій народній пісні вповні збереглася та поетична стародавня краса, яку бачимо вже в “Слові. І це робить саму істоту нашої пам’ятки українською. В “Слові” ми знаходимо всі способи, якими звичайно досягається поетичність твору, — епітети, метафори й т. ін., у дуже розвиненій формі. Стыль “Слова” книжний, як це яскраво показав академік В. Перетц у своїй праці 1926 р., але глибоко поетичний. Фразеологія “Слова” вирізняється своєю яскравою мальовничістю, чому впливало на інші твори власне цим. Але в основі цю фразеологію ми знаходимо й по тогочасних літературних працях, а також і в сучасній народній поезії. Мова “Слова” складається часто з довгих, вміло оброблених періодів.

“Слово” надзвичайно багате на поетичні епітети. Більшість їх, — це епітети т. зв. епічні, добре відомі й по інших поетичних тво-

рах, часті й у сучасній народній поезії. Подаю їх тут за азбучним порядком, при чому сама початкова буква епітету вказує на епітет попередній. Поле безводне, бистра Каяла, білий гоголь, б. хоругов, борзії комоні, бусий волк, бусові врани, гром великий, Дон в., женчюг в., в. буйство, в. поле, весела пісня, Боян віщий, в. душа, в. персти, галиці стада, горяча луча, дебрські сані, дерзе тіло, дідня слава, дорога братія, желізнії папорзі, ж. полки, путини ж. жемчужна душа, жестокоє тіло, печаль жирна, зелене дерево, з. паполома, з. трава, злат стол, з. стремень, з. шелом, злато ожереліє, з. сідло, з. слово, в теремі златоверсім, на златокованнім столі, злачені стріли, зл. шеломи, саблі ізострені, кроваве вино, к. зоря, к. рана, к. трава, красна дїва шеломи латинські, дївиця любя, лютий звір, сулиці ляцькі, милий брат, м. лада, м. хоть, молодий місяць мутен сон, луці напружені, невеселая година, земля незнаема, поле н., нетрудні крильця, шеломи оварські, острый меч, о. стріла, тули отворені, отній стол, пламяний рог, побідний жребій, поганий половчин, п. голова половецькая, кров п. половецьку, п. полки половецькія, прадідня слава, свідомий кметь, світ світлий, св. солнце, сизий орел, сильний полк, синій Дон, с. мгла, с. молнія, с. вино, с. море, сірий вовк, сребрений брег, с. сідина, с. струя, старі времена, с. словеса, студеную росу, темний берег тепла мгла, кровать тисова, тощий тул, тресвітлоє солнце, удалий син, угорський іноходець, меч харалужний, копіє х., храбрая дружина, х. мисль, х. полк, х. русичі, х. тіло,

не худа гнізда шестокрильці, худая струя, черлен стяг, ч. щит, ч. чолка, чисте поле, чорний ворон, ч. земля, ч. паполіма, ч. тучя, поле широке.

Багато з цих епітетів і виразів зо своїм іменником повстали надзвичайно давно, ще за Дунайсько-Чорноморської доби нашого життя VII-IX віків, коли ми жили в іншому широкому доквіллі, напр.: чисте поле, синє море, поле широке, поле безводне, й т. ін. І більшість їх живі ще й тепер у нашій народній поезії: гострі стрілонькі, гострі мечі, буйний вітер, чорний ворон, світле сонце й т. ін.

Говорячи про князів чи звертаючись до них, поет завжди надає їм відповідного словного епітета, напр.: Старого Владимера, буй-тур Всеволод, яр-тур Всеволоде, великий княже Всеволоде, красная Глібовна, Ігор буй Святославич, хорбрій Мстислав, Ольговичі хорбрії князі, Красний Роман, буй Романе, великий Святослав, Святослав Грозний, великий Ярослав, сильного й богатого й многовая Ярослава, Старий Ярослав, але: поганій Кобяк, поганій кощей Кончак.

Завжди влучні означення крику й руху п т а х і в та звірв: врани граяхуть, в. возграяху, галиці річ говоряхуть, говор галич, поскочи горностаєм, дятлове тектом путь кажуть, зегзицею кичеть, лебеді роспужені, восплескала лебединими крили, лисиці брешуть, орли клетком зовуть, щекот славій успе, яко сокол на вітрех ширяєся, соколом полете, сороки востроскоташа, с. троскоташа, волком потече,

в. рискаше, скочи в., комоні ржуть, полози полозоша, рикають тури, свист звірин.

Подаю ще трохи окремих фразеологічних виразів із “Слова”. Високо плаваєши в буесті, пониче веселіє, вітри віють, грози текуть, іти дождю, древо листвіє срони, ізрони душу, сипахуть женчюг, земля тутнеть, погасоша зорі, позвониша в колоколи, копія поють, к. трещать, ледіють мечь присну море, мости мостити, ноць стонуци, ратаєві кикахуть, ріки текуть, гримлють саблі о шеломи, ізрони слово, снопи стелюють, солнце світиться, стязі глаголють, суди рядя, сулиці повергоша, ничить трава, труби трублять, златим шеломом посвічивая, й ін.

Словник “Слова” взагалі вирізняється своїм великим багатством. Так, тут багато слів, що стосуються князя й князювання: князь, каган, дружина, кметь, вої, ратай, кощей, чага, толковин, гридниця, ногата, різань, і т. ін. Кидається в вічі велике багатство в ійськового словника: бердиш, бремена, засапожник, копіє, меч, папорзі, сабля, сагайдак, стрікус, стріла, стружіє, стяг, сулиця, тул, хоругов, чолка, ше решири, шоломи латинські й оварські, щит калений, харалужний; вої, полк, сила, рать, ратний, труд, трудний; борзі комоні, стремянь, сидлати, теліга, угорські іноходці, й т. ін. Багато птахів: врана, кречет, зегзиця, сокіл, орел, чайця, чернядь, лебеді; звірі: тур, вовк, біламісь, пардус і т. ін. Цікаво, що в “Слові” багатий словник, що стосується до поета, а це вказує, що в нас давня поезія справді існувала

й була розвинена (приклад див. вище в розділі 8 ст. 36).

13.

Поетичні переспіви “Слова”.

“Слово о полку Ігореві” мало надзвичайно великий вплив на літературу ХІХ-го віку східного слов'янства, але найбільший в літературі російській. Коли “Слово” появилось друком 1800-го року, то воно зараз же викликало низку наслідувань, напр.: П. Львов: “Повесть о Мстиславе Володимировиче”, 1808 р., або Катенин: “Повесть о первом сражении русских с татарами”, 1820 р.

“Слово о полку Ігореві” написане величною поетичною мовою, яка часто переходить у мову мірну, а тому саме аж проситься переспівати його віршами. І починаючи з 1803-го року в російській літературі появилось аж 20 поетичних переспівів віршами. Багато поетів переклали “Слово” без рими, напр.: И. Серяков хоредактилем 1803 р., И. Левитській 1813 р., Н. Язвицкій 1812 р., В. А. Жуковській 1817 р., Н. Грамматин 1823 р. (так званім билинним складом), А. Н. Майков 1869 р., Н. Алябьев 1873 р., Н. Бицин 1874 р., М. Деларю переспівав наше “Слово” в 1839 р. гекзаметром, і т. ін. Серед російських поетичних переспівів віршами є й дуже вдалі та високопоетичні, напр. Л. А. Мея 1850 р. (працював 9 літ), Н. Гербеля 1854 р., Г. Вольського 1908 р. і інші.

Дуже багато російських поетів перекладали

з “Слова” тільки деякі більш поетичні уривки, особливо славний “Плач Ярославни”, напр., крім уже названих: Н. Белюстин 1819 р., И. И. Козлов 1821 р., В. Загорській 1825 р., П. Шклярській 1831 р., Ф. Міллер 1873 р., Н. Берг 1846 р. й інші.

Українські поети теж не менше займалися переспівом усього “Слова”, а “Плач Ярославни” переспівували нерідко, починаючи ще з Т. Шевченка. Поважнішого поетичного переспіву всього “Слова” в нас ще не появилось, хоч добрі спроби були.

У нас “Слово” перекладали чи переспівували: Іван Вагилевич, Ів. Гуталевич, Богдан Дідицький, Дмитро Загул, Кендзерський, О. Левицький, Б. Лепкий, М. Максимович, П. Мирний, Навроцький, О. Огоновський, О. Партицький 1884 р., Ст. Петрушевич. Ст. Руданський (не закінчив), Йос. Федькович, Марк. Шашкевич. Т. Шевченко, К. Шейковський 1885 р. і ін. Огляд старших перекладів “Слова” подав Огоновський в своїй Історії літератури ч. I. ст. 72-76, 1887 р.

Року 1907-го В. Щурат випустив свою працю про “Слово” зо своїм переспівом. У своїй “Історії української літератури” 1923 р. т. II. ст. 179-191 Проф. М. Грушевський дав свій прозовий переклад “Слова”, але не докладний. Року 1936-го у Львові появилися два поетичні переспіви: Св. Гординського та Миколи Матієва-Мельника. Року 1939-го в Києві появилвся переклад “Слова” на живу українську мову поета М. Рильського, з поясненнями проф. М. К. Грунського й

текстом “Слова” за виданням 1800 року.

У цьому виданні я подаю свою спробу віршованого поетичного переспіву всього “Слова”. Я скрізь пильнував триматися давнього оригіналу якнайближче, а де доводилося додавати до оригінального тексту, там я пильнував, щоб мої додатки-пояснення були в дусі самого “Слова”. Оригінальне “Слово” читається тепер тяжко, й наше громадянство звичайно докладно не розуміє вже його стародавньої мови, а тому я сподіваюся, що в моєму переспіві ця наша найважливіша велична пам’ятка стане приступною для всього широкого громадянства.

Далі я подаю переспів “Слова” не тільки віршований, але для більшої його краси й римований, і власне рима вимагала додатків до оригінального тексту “Слова”.

14.

Література про “Слово”.

Про “Слово о полку Ігореві” написано вже надзвичайно багато найрізніших праць. Повний список усієї літератури про “Слово” по 1894 рік подав Київський проф. П. Владимиров, а по 1913 р. продовжив його Н. Гудзій (учень проф. В. Перетця). Проф. В. Перетц дав огляд літератури по 1923 рік. Нарешті, в 1940 р. в Москві вийшов докладний покажчик на 140 ст. усієї літератури про “Слово”: “Библиографический указатель”, якого склали: О. Данилова, Є. Поплавская та І. Романченко.

Подаю на закінчення тільки найважливішу літе-

ратуру про “Слово” в хронологічному порядку:

Дм. Дубенській: “Слово о полку Игоря Святославля, песнотворца старого времени”, М. 1844 р. Н. Тихонравов: “Слово о полку Игореве” для учащихся. М. 1866 р. Всев. Миллер: Взгляд на “Слово о полку Игореве”, 1877 р., поважна праця. О. Огоновський: Слово о Пълку Игоревѣ. Поетичний пам’ятник рускої письменності XII віку. Львів, 1876 р., 49-136 ст. Дано текста з перекладом і поясненнями. Поважна праця. А. Смирнов: Слово о полку Игореве, т. т. I-II, 1877-1878 р. Ал Аф. Потєбня: Слово о полку Игореве. Текст и примечанія. 2-е изданіе. Харків, 1914 р. Це перевидання праці з 1878 р., що була вміщена в журналі “Филологическія Записки” 1877-1878 р. р. Одна з важливіших праць при вивченні “Слова”. Е. В. Барсов: “Слово о полку Игореве”, как художественный памятник Киевской дружинной Руси. Три томи, Москва 1887-1888-1889 р. р. Праця не докінчена. П. В. Владиміров: Слово о полку Игореве, Київ, 1894 р., з “Київ. Унив. Изв”. Його ж: Древняя Русская Литература Киевскаго Періода, Київ, 1901 р. ст. 278-354. В додатку тут перевидання книжки 1800 року, а ст. 344-355 виправлений текст. Слово о полку Игореве. Снимок с перваго изданія 1800 г. гр. А. И. Мусина-Пушкина под редакціей А. Ф. Машиновскаго. С приложеніем статьи проф. М. Н. Сперанскаго, Москва, 1920 р. VIII - 46 - 24 ст. А. Орлов: “Слово о полку Игореве”, Москва,

1923 р. М. Грушевський : “Слово о полку Ігоревім”, див. його “Історію Української Літератури”, Львів, 1923 р. т. II ст. 166-226. Цінна праця. В. М. Перетц : Слово о полку Ігореві. Пам’ятка феодальної України-Руси XII віку. Київ. 1926 р.. X+358 ст., видання Української Академії Наук. Das Igorlied, metrisch und sprachlich bearbeitet von Eduard Sievers, “Berichte der Sächs. Akad.” том 78, 1926 р., Leipzig. В. Я. Келтуяла : “Слово о Полку Игореви”. Перевод, примечания и объяснительные статьи. П.-Л., 1928 р. Слово о Полку Игореви. Статті й коментарі В. Невського, В. Ржиги, С. Шамбинаго. Переклади С. Шамбинаго та В. Ржиги, С. Шервинського та Г. Шторма. Ленінград, 1934 р. 306 ст.

Докладніші пояснення до тексту “Слова о полку Ігореві” подаю далі, в “Географічно-історичні примітки до Слова про Ігорів похід” та в Словнику.

II

СЛОВО ПРО ІГОРІВ ПОХІД.

Переспів.

I.

Розпочати старими словами.)

*наспіваний
заспів*

Чи не добре було б для нас, брата,
Розпочати старими словами
Оповідок про ратні завзяття
І про Ігоря князя з полками?

Хай же Пісня почнеться бажана
За подіями нашого часу,
А не з вигадок буйних Бояна,
Що мав думку, на мрійності ласу.

Бо наш віщий Боян бандуриста,
Як хотів кому Пісню збреніти,
То текла його думка речиста,
Як вевірка із віток на віти.

Сірим вовком ширяв він землю,
Орлом сизим збивався під хмари,
Коли плакав душею своєю
Про колишні руїницькі чвари.

Ой пускав він десяток соколів
Та й на стадо тужне лебедине,
Й котру першу згонив у полі,
Її перша вже Пісня поплине:

Ой чи то Ярославу Старому,
Чи Хороброму князю Мстиславу,
Що зарізав Редедю сірому
З косогом в двобої,
Рятуючи вої,
Чи Роману Вродливому Славу.

А Боян же не десять соколів
Та й на стадо лебідок пускав, —
Свої віщі пальці в грайволі
Він на струни живі покладав,

Й вони дзвонами враз оживали,
Й князям Славу самі рокотали!

**
*

Тож почнімо, брати, Повість нашу
З Володимира князя Старого
Аж до Ігоря князя, що чашу
Випив повну вина молодого.

Його розум стягла міцна сила,
Й той скріплявся в обіймах обуха,
Його серце відвага гострила,
Й він наповнився ратного духа.

І хоробрі полки своїх воїв
Він на Землю водив Половецьку,
І за Руськую Землю наброїв,
Показавши снагу молодецьку.

**
*

Соловейку минулого часу,
Бандуристе речистий, Бояне, —
Коли б вийшли полки з твого гласу, —
Твоє Слово греміло б, кохане!

Солов'єм би ти пурхав по вітах,
А умом ти ширяв би під хмари,
Йї поєднав би в прославлених літах —
І минуле, й сучасні примари.

Ти ганяв би ^{співом} тропою Трояна ^{сестрицею}
Через поле широке на гори,
Йї твоя Пісня велична й кохана
Полетіла б луною в простори!

**
*

Чи співати було б отакої
Про онука його славні бої:

“То не буря занесла соколи
Через Поле широке без спону, —
Чорні зграї галок через доли
Держать путь до великого Дону”...

Може б краще, Велесів онуку,
Бандуристе наш віщий Бояне,
Догідніше було б тобі в руку
Забренчати не раз уже ждане:

“Баскі коні іржать за Сулою...
Дзвенить дзвонами в Києві Слава...”

В Новім-Городі сурмлять до бою...
У Путивлі знамен тремтка лава”...

II.

Водиці попити шоломом із Дону.

А Ігор жде милого брата,
Свого Буй-тур Всеволода,
Й говорить відважна душа та,
Дитина кохана похода:

“Єдиний мій брате, мій княже,
Ти Ігорю, світло промінне,
Я й ти Святославичі”, — каже,
І слово його, як кременне:

“Сідлай, брате мій, баскі коні,
Мої вже поперед готові, —
У Курська в сідлі на припоні,
Іскрється огонь в їх підкові!

Куряни ж мої знамениті
Для тебе вояки відомі:
Під сурмами в полі сповиті,
А вилюляні у шоломі.

На кінці списа їхні мами,
Відомі їм довгі дороги,
Їм знані яруги та ями,
У луків напружені роги.

А сагайдаки в них розкриті,
І вигострені шаблі голі,
І скачуть на бої неситі,
Немов вовки сірі по полі, —

Для себе шукаючи чести,
А князю хороброму слави,
Готові і рани понести
За щастя своєї Держави”.

**
*

Князь Ігор тоді свої очі
На світлеє Сонце звертає, —
Й ось млою воно, мов по ночі,
Всі вої його покриває...

Й огнем пройнялись очі левині,
І він промовляє дружині:

“О браття й дружинонько мила,
Що завжди ти вірна мені:
Хай краще потне вража сила,
Аніж пропадуть в полоні!

Сідаймо ж, мої браття милі,
На наші вітри — баскі коні,
І мов ті орли сизокрилі,
Спинім зір на синьому Доні!”

І пристрасть спалила йому ум та очі, —
Забув він загрозу полону,

И жадоба закрила знамена пророчі, —
Великого спробувать Дону!

“Бо хочу — щастить нехай Доля! —
Списа приломить молодецького,
О русичі, з вами край Поля,
Край Поля того Половецького!

Бо голову хочу зложити
В Степах тих далеких з розгону,
Або ж то водиці попити
Шоломом із синього Дону!”...

**
*

І Ігор забув за знамена,
Охоті своїй дався в волю,
І скочив у злоті стремена, —
І вихром по чистому Полю!

А сонце взялося імлюю
И дорогу йому заступило,
І нічка стогнала грозою,
І птаство чуйне побудила...

І посвист звіриний зірвався,
И поблизу гримить дикий рев,
І Див той зрадливий озвався,
І кличе Біду вверх дерев,

І Волзі, й Помор'ю, й Посуллю
Наказує слухать незнане,

І Сурожу, й Корсуню, теж і тобі,
Ти Тмуроканський Бовване!...

**
*

А половці пугтю небытою
Бігли до Дону потроху,
Кричать їх теліги опівночі,
Мов ті лебідки в сполоху.

Князь воїв до Дону провадить, —
Ой горе хоробрій дружині, —
Бо птаство грозу йому надить
Й чатує Біду по дубині...

Ворожать вовки по яругах
Й віщують загрозу велику,
І клекотом кличуть на кості
Орли звірину з лісів дику...

І брешуть на щити лисиці,
На щити червоні із криці...

О Руськая Земле, безпеко,
Ти вже за горою далеко!...

III.

На річці Каялі.

І довго ця ніч мерехтіла,
Та світло зоря запалила,

Покрила Поля імла біла,
І спів солов'їв знизив крила, —

І крякання галок збудилось,
І Лихо у танці з'явилось...

Й великі Поля руські сили
Щитами перегородили,

Для себе шукаючи чести,
А князеві слави принести.

А в п'ятницю радісну зрана
Вояки хваткі молодецькі
За честь України, й їй пана
Стоптали полки половецькі.

Й розсипались руси по Полі,
Немов бистрі стріли із криці,
Й хапали достоту в грайволі
Вродливі поганські дівиці.

А з ними взяли гори злота,
Одежу цінну й оксамити,
І ними грязива й болота
Із співами стали мостити...

А стяги червоні та зброю —
Завзятому Ігорю доброму,
І ратище срібне до бою —
Синку Святослава хороброму!

**
*

Дримає в широкому Полі
Кубельце Олега хоробре,
Злетіло далеко в сваволі,
Чи ж путь йому стелиться добре?

Зродилось воно не Обиді,
Що воїв веде до загину,
Ні соколу, ворону, гниді
Поганцю тобі, половчину...

А Гза^а сірим вовком скакає,
Кончак править слід без припону,
І мчать через Поле безкрає
До того великого Дону.

**
*

А другого дня вельми рано
Кривавії зорі в Степониці,
І тучі із моря притьмяно
Прикрити хотять штири Сонці,

В них блискавки сині
Трепочуть єдині...

Ой бути великому грому,
Як в горах без спону,
Дощу йти стрілами рясному
З великого Дону!...

Тут копія будуть ламатись
Об шоломи ті половецькі,

Тут шаблі зачнуть потручатись
Об плечі тверді молодецькі

На річці Каялі,
У синього Дону,
Де Лихо й Печалі
У танці до скону...

О руськая Земле, безпеко,
Ти вже за горою далеко!...

**
*

Ось Вітри, онуки Стрибожі,
Все віють стрілами із моря
На Ігоря вої погожі, —
Зазнати в чужині їм горя!

Дуднить, немов громи, земля..
Течуть скаламучено ріки...
Скрізь порох вкриває Поля...
Лопочуть прапори злоріки...

А половці линуть від Дону,
Й від моря безмежні їх сили,
Й з усюдів усіх із розгону
Всі руські полки обступили...

**
*

І половці, бісові діти,
Поля криком загородили,

А русичі, мужности квіти,
Щитами червоними вкрили...

Яр-тур, Всеволоде потужний,
Стоїш ти на переді мужний,
І брижчеш на вої стрілами,
Гремиш об шоломи мечами,

Мечами харалужними,
Руками всепотужними!

Йі куди скочить Тур молодецьки,
І злотим шоломом заблисне,
Там глави лежать половецькі,
Погане плем'я ненависне!

Яр-тур, Всеволоде, — потужно
Скибкуеш оварські шоломи
Крицевими шаблями, й мужно
Воюеш поганих без втоми!

Зневажив Тур, браття, всі рани,
Забув він за честь і розкоші,
Забув за Чернігів коханий,
За батьківський стіл прехороший!...

Забув Тур за милу дружину,
Забув за ясне раювання, —
За Глібівну красну, єдину,
Любов палку й щире кохання...

IV.

Були й князь Олега походи.

Були віки щасні Трояна,
Минули літа Ярослава,
Минула доба та кохана, —
Зосталася тільки неслава...

Були й князь Олега походи,
Все діти сваволі й незгоди...

Олег цей крамолу кував
Мечем, й по землі сів стріли,
Що спокій та лад скрізь поїли...
Він в злате стремено вступав
У місті у Тмуторокані
Й Ярослава Старий дзвін той чував,
Що до нього летів, як ті лані,
А син Всеволодів Мономах
У Чернігові уші щодень закладав,
Бо в тім дзвоні неслава та страх...

А князя Бориса хороброго
Та слава на Праведний Суд привела,
Й на Канині для юнца доброго
За кривду Олегову — Доленько зла!—

Покривало зелене послала
Слава ратна, сліпа та недбала...

А князь Святополк свого батька
На конях угорських полюляв з Каяли

В Святую Софію в град Київ,
Де хана на спокій навіки поклали.

**
*

Тоді при Олезі, при князь Гориславі
Все сіялися й росли чвари,
Бідніли Даждьбожі онуки в неславі,
І Руссю стелилися хмари...

Князі в коромолах сварилися,
А людям віки коротилися...

По Руській Землі того часу
Не чуть було ратаїв гласу,—

Та крикали часто ворони,
І труп'я ділили без спони...

А галки своє говорили, —
Летіли на поїдь щосили...

V.

І Ігоря впали прапори...

Так було за того воювання,
Та такої війни ще не чуто:
Наступала година остання,
І бряжчало погрозово путо...

До вечора ще від зарання,
А з вечора аж до світання

Гартовані стріли летять,
Об шоломи шаблі гримлять,
Списи харалужні тріщать

У Полі незнанім для військ молодецьких
Посеред. широких Степів половецьких..

І чорна земля під копитами
Вся була кістьми засіяна,
А кров'ю полляна, побитими, —
Й Русі вродила Туга нерозвіяна!...

Ой що ж то шумить,
Ой що ж то дзвенить

Задовго в Сепу перед світом,
Ще перед промінним привітом? —

То Ігор полки завертає
На Поле незнане безкрає,

Бо жаль йому милого брата
Яр-тур Всеволода,
Бо нива іще не дожата,
Ще жать насолода...

**
*

І билися день,
І билися другий,
А третього дня під південь
Ослабли поприги, —

І Ігоря впали прапори
Посеред поганської змори...

І тут ся брати розлучали
На березі річки Каяли:

Кривавого питва не стало,
Вина їм червоного мало...

Тут бенкет скінчили хоробрі
Вояки ті русичі добрі:

Сватів попоїли, самі ж полягли
За Землю за Руськую ратні орли!...

Від жалоців никне трава,
А дерево в парі з тугою,
Немов та сумна голова,
Схилились на землю по бою...

VI.

І сум розіллявся по Руській Землі.

Ой браття мої, браття милі,
Пора невесела настала:
В пустелі лягли сизокрилі,
Все русичів рать досконала!...

Устала Обида ще з раннього рана
У війську онука Дажьбога,
Ї вступила, як Діва, на Землю Трояна,
Ой русичі, — зла осторога!...

Й крильми лебединими затріпотала
Край Дону на синьому морі,
Й щасливі часи, хлюпочися, злякала
На Руському всьому просторі.

Бо незгода князям, —
То погибіль всім нам
Від тих лютих поган
На багатий наш лан!

Бо стали брат брату казати:
“Мое це, а це — теж для мене!”
Й горіли князівські палати,
Й сміялося Лихо шалене...

І стали князі про мале, про зелене
“Це діло велике!” звіщати,
Й сміялось вгодоване Лихо шалене,
І плакала руськая мати...

І князі коромолу та свари
На себе самі все кували...
А погани з усюдів усіх, як ті хмари,
Землю Руськую димом та кров'ю вкривали.

**
*

Ой сокіл далеко зайшов, аж до моря,
Вбиваючи птахів поганих,
А Ігоря воїв ясних, як та зоря,
Вже не воскресити коханих...

І крикнула Карна за ним ув імлі,
І скоком Желя по всій Руській Землі,

Йи смагу все метала
В полум'янім розі, —
І рать досконала
Боротись невзможі...

А жони вкраїнські ридали,
Голубки сумні воркотали:

“Уже нам своїх милих лад
Ані змислити мислю,
Ані здумати думою,
Ні оглянуть очима...
Ой Туга за плечима,
І чавить Сум серце, як гад!...”

А золотом й сріблечком ясним
Уже не бряжчати нам, красним!...”

**
*

Ой застогнав, браття милі,
Київ тугою в безсилі,

Чернігів напастями плаче в імлі,
І сум розіллявся по Руській Землі,

Йи глибока печаль без впокою
Тече скрізь по Русі рікою!...

Князі ж коромоли та свари
На себе самі все кували...
А погани з усюдів усіх, як ті хмари,
Землю Руськую димом та кров'ю вкривали,

Беручи дань скору, —
По більці від двору...

**
*

А ті два сини Святослава хоробрі,
Князь Ігор відважний та тур Всеволод,
Збудили незгодами чвари недобрі,
Йї привабили половців без перешкод.

Ці чвари грозою приспав Святослав,
Йїх Київський батько, йї порядок їм дав.

Грізний був усїм, йї мов в охоті ловецькій,
Потріпав своїми мїцними полками
І гострими з криці тяжкими мечами
Усїх на поганській Землі Половецькій.

Стоптав він холми та глибокї яруги,
Змутив він сріблїстї озера та ріки,
Зсушив він потоки йї болотянї смуги,
І викував славу для Русї навїки!

І він Кобяка, цїль полкїв молодецьких,
Як вихор, схопив із затоки морської,
З залїзних великих полкїв половецьких,
Упавши, як блискавка синя, мїж вої...

І влав хан Кобяк аж у Києві мїстї,
У княжу палату ясну Святослава,
Де сходились з цїлого свїту всї вїстї,
Де нїмцї йї венецї, де греки йї морава

На Славу отцю Святославу співали,
І гірко тужили за Ігоря долю,
Що гори добра на дні річки Каяли
І золота руського зсипав уволю...

А Ігор князь висів уранці
З сідла золотого,
І впав у сідельце для бранців
Поганина злого...

Й зсумніли містам заборола,
І радість зав'яла спроквола...

VII.

Смутний сон.

А князь Святослав смутний сон
Побачив про Ігоря й Дон:

“У Києві граді на горах
Вбирали мене ви, бояри,
В покривало чорне, просторе
На тисовім ложі, як мари...

Вбирали мене цеї ночі
Із вечора, — сон це пророчий! —

Мені ви черпали вино, —
З отрутою сине воно!...

Мені висипали з порожніх
Із сагайдаків, — чуйте люди! —

Поганих чужинців безбожних
Великі перлини на груди,

І пестили ніжно мене,
Та серце було все тужне...

А в золотоверхій палаті
На дасі вже гребені зняті...

І звечора всю нічку млосну
Все крякали ворони чорні,
І кидавсь на ложі я зо сну,
А в серці горіло, як в горні...

У Пліснеська на оболоні,
Мов випасені гладкі коні,

Все повзали дебрські гадюки
І неслись до синього моря, —
Мені щоб додати розпуки,
По вінця долить чашу горя”...

**
*

Й повіли бояри,
Темніші від хмари:

“Туга, княже, ум полонила,
Злетіли бо ось два соколи, —
Тримати було їх несила! —
Із отчого столу за доли,

Щоб Тмуторокань взять з розгону,
Чи випити шоломом Дону”...

Обом соколам уже крила
Шаблями поганих погнуто,
А їхня хоробрая сила
Закута в залізнеє путо...

Бо третього дня стало темно:
Два Сонці померкли зарані,
Й стелилася тьма поназемно, —
Погасли стовпи два багряні...

А з ними два місяці красні, —
Олег й Святослав юні й ясні, —

І заволоклися імлою,
І в морі втопились обоє...

Й сміливість міцну хинові подали
Ці наші хоробрі, та юні орли”...

**
*

На бистрій ріці на Каялі
Вже темрява світло покрила,
По Руській Землі ж усе далі
Поширилась половців сила,

Мов пантери кубло,
Усій Русі на зло...

Знялася хула вже на хвалу,
І гуркнула Нужда на волю,
Див кинувсь на землю помалу,
І тягне з собою Недолю...

Ї співають на березі моря
Он готські вродливі дівчата,
І дзвонять бренким руським злотом,—
О Русь, у недолі розп'ята! —

Ї співають вони про час Буса,
Як впала глава його руса,

І люляють мсту Шароканя, —
Для Руси кривавая баня!...

А ми вже, дружина,
Жадливі весілля,
Немов деревина
На вітрі без гілля!...

VIII.

Золоте Слово.

Тоді Святослав на престолі
Зронив золоте своє Слово,
Що в нього княжатам готово
Про всі руські жалі та болі:

“О милі мої ви небожі,
Ти Ігорю та Всеволоде,
Ви лицарі мужні та гожі,
Близький мій улюблений роде!

Ви рано, ясні зачали,
Немов недокрилі орли,

Смутить Половецькую Землю мечами,
Щоб бути поганських Степів тих панами,

І слави для себе шукати,
Покинувши рідні палати...

Йй без чести обох вас побито,
Бо кров препогану без слави
Лили, — йй половецьке копито
Стоптало відважні вам лави...

Серця ваші мужні йй хоробрі
Із криці жорстокої сковані,
До друзів своїх милі йй добрі,
В відвазі міцній загартовані...

Не це ви створили мені,
Сріблянній моїй сивині?

Бо гордо ви все говорили:
“Мужаймось самі ми на бої:
Не бракне нам доброї сили,
Йй хоробрі, як тури, в нас вої!

І схопим собі першу славу,
А задню поділим... самі!”...
Забули ви вдвох про обаву,
Йй ходили у мрійній пільмі...

Чи ж дивні це, браття, обіти, —
Старому та помолодіти?

Як сокіл на весну линяє,
Він високо птахів збиває,

Й свого гнізда на образу
Нікому не дасть ані разу.

Та линуть ось злі остороги, —
Брак княжої нам допомоги:

Й змінилася добра година
В ніщо, а була нам єдина...

Кричать он у Римові люди, —
І крик той несеться повсюди, —

Під шаблями під половецькими,
Бо князь Володимир під ранами,
Що завдано злими поганами, —
Туга та печаль сину Гліба:
Це вами принесена хиба
Руками на славу ловецькими”...

**
*

“Не бачу вже сильної влади
Багатого та многовойного,
Лицаря-брата без вади,
Мого Ярослава достойного,

З чернігівськими все вельможами,
Що в князя розростались рожами,

З могутніми, та із татранами,
З шельбірами, та з топчаками,
З ревугами, та з олбірами,
Що бились вони й вкриті ранами...

Вони й без щитів усі добрі
З самим захаявником з сталі,
Вояки відважні й хоробрі,
Що рвуться на бої все далі.

В поході полки беруть криком,
Звіриним застрашливим риком,

І дзвонять у прадідню славу,
Й в бій тягнуть за лавою лаву”...

ІХ.

За Руськую Землю.

“Наш Всеволоде, славний княже,
Чи думка тобі не підкаже

Скоріш прилетіти здалека, —
Сам бачиш: встає небезпека, —

Доглянуть стола золотого,
Стола свого батька старого?

Бо можеш ти щастя по вінця попити:
Хоч веслами Волгу ріку розкрєпити,

Шоломами виляти Дон
Без жодних собі перепон!

Й були б ми щасливі й багаті,
Коли б ти при нас жив у шані, —
Й рабиня була б по ногаті,
А раб ні по чім — по різані!

Ти можеш усе по сухому
Стріляти живими стрілами, —
Удалими Гліба синами
З широкого княжого дому”.

**
*

“Давиде та Рюрику буйний
За Руськую Землю все чуйний, —

Не ваші хоробрі то вої
Ясними шоломами з злота
В запеклім з поганами бої
Все пливали в крові, бідота?

Не ваша дружина смілива,
У бої тяжкім не мінлива,

Немов дикі тури рикає,
Поранена шаблями з сталі,
Несеться по Полі все далі,
А Поле незнане й безкрає?

Вступіте, мої господини,
У ковані злоті стремена,

Й негаючи навіть години,
Летить, як та буря шалена, —

За кривду тяжку цьогочасну,
За Руськую Землю злощасну,

За Ігоря болізнi рани,
За всі його кривди й догани

За Ігоря буй Святославича.
За нашого тура та павича!" ...

**
*

“Князю Галицький наш Осмомисле,
Ярославе сильний та могутній, —
Мое Слово слабе та не стисле
Оспіваги тебе, незабутній!

Високо сидиш ти на злотім престолі,
Підперши Угорськійi гори, —
Ти сторож горливий для руської волі
На західні заздрі простори, —

Полками своїми залізними,
На ворога пострашно грізними!

Заступаєш ти путь королеві,
Зачиняєш Дунаю ворота, —
Полки твої мужні й сталеві
Для ворога грізна турбота!

Каміння ти мечеш за хмари,
Суди рядиш аж по Дунаю, —
Готові для ворога мари,
Як вчує про силу безкраю.

По землях течуть твої грози,
А Києву ти відчиняєш ворота,
Стріляєш султанів погрози
З свого отцівського столу із злата.

Стрілай Кончака, господине,
Поганого цього раба,
За Руськую Землю, що гине, —
Тяжка їй настала доба!

За Ігоря болісні рани,
За всі його кривди й догани,

За Ігоря буй Святославича,
За нашого тура та павича!"...

**
*

"Мстиславе, і ти, буй Романе, —
Хоробрая думка на діло,
На діло лицарське й кохане
Все носить ваш розум засміло!

Ти пливаєш високо й гордо в відвазі,
Як сокіл, ширяючи все по вітрах,
Щоб перемогти і пташину в насназі,
Навести на ворога одчай та страх.

А панцирі ваші залізні
З латинськими завжди шоломами, —
Вони на всі сторони грізні,
І трісла земля, як під ломами:

Литва, Хинова й Деремела,
Ятвяги та Степ Половецький
Згубили списи зневесела
На посвист грізний молодецький.

Й вони свої голови враз підхилили
Під тії мечі харалужні,
Бо витримати не змогли цієї сили
Твої вороги осоружні...

Та вже, княже, Ігорю туру
Затьмарилось світло проміння,
І дерево листву похмуру
Зронило з печалі й омління...

По Росі й Сулі поділили
Багато осель наших красних,
Хороброї ж Ігоря сили —
Вже не воскресити нещасних!...

Й нагадує Дін тобі, княже,
І кличе князів на побіду:
Щоб з бісових половців — каже —
Уже не лишилося й сліду!"...

**
*

“Ви Ольговичі, ви хоробрі,
На бій за Вітчизну доспілі,
Інгвар, Всеволод, князі добрі,
І всі три Мстиславичі смілі,

Не худого гнізда шестикрильці, —
Кров відважна тече в вас по жильці, —

Чи ж не жеребами побідними
Ви землі собі розхапали?
Ідїть з перемогами гідними
У похід за жертви Каяли!

На що вам шоломи із злата,
Ті ляцькі списи та щити?
Заставте ви Полю ворота,
Військові візьміть тяготи,

Своїми стрілами із сталі
За Руськую Землю в печалі,

За Ігоря болізнi рани,
За кривди його та догани,

За Ігоря буй Святославича,
За нашого тура та павича!"

Х.

Минула дідизная слава.

"Вже до Переяслава Сула
Не тече джерелом среблистим,
Й затяглася болотом Двина,
І покрилась туманом імлистим

Для грізних полочан
Під ті крики поган!...

Об литовський шолом своїм гострим мечем
Один Із'яслав подзвонив,
І всю дідову славу потріпав плачем,
А сам серед піль, серед нив

Під червоним щитом
На кривавій траві
Вже литовським мечем
Знайшов любку собі...

Її промовляє на крові
Юна любка дружкові:

“Твою, милий княже, дружину,
Крильми зодягли птахи сірі,
Немов самітну сиротину,
Її полизують кров її звірі”...

Не було брата тут Брячислава,
Ані другого Всеволода,
І зникла його ратна слава,
Як весіння посніжна вода...

І самотній, він душу-перлину
Зронив із хороброго тіла, —
Через злотий нашійник в хвилину,
Як пташка мала відлетіла...

Труби трублять в Городні
На сумні голоси,
Її всі обличчя скорботні, —
Без сміху й без краси”...

“Ярославе й онуки Всеслава, —
Понизьте свої корогви,
Бо минулась дідизная слава,
Сховайте й мечі тупі ви!

Бо ваші незгоди поган навели
На Руськую Землю й достаток Всеслава,
Й зрадливі ті половці, діти імлі
Роздорами линуть до нас, як та лава...

**
*

На сьомому віці Трояна
Всеслав кинув жереб собі
Про любу дівицю кохану,
Що мріяв про неї в журбі.

Коня охопив він ногами,
Підперся обманом кругом,
І скочив до Києва брами,
Й діткнувся крицевим списом

Золотого стола,
Не свого кубла...

І скочив, немов звір той лютий,
Із Білгороду опівночі,
Й повис в синій млі, весь закутуй,
Горіли жадобою очі...

А взавтра всадив бердиша,
Й відчинив Новгородські ворота,

І ратна раділа душа,
І зростала до боїв охота,

Й розбив славу
Ярославу:

Скочив вовком в Немигу з Дудуток,
Землею ж поплив плач та смуток”...

**
*

“На Немизі снопи головами
Молотники стелять рядами, —
Молотять ціпами із сталі,
Й летять тучні зерна печалі...

Життя розкладають на тоці,
Живу віють душу від тіла, —
Великий врожай в цьому році,
І пишна пшениця дозріла!...

Береги у Немиги криваві
Засіяні вже не пшеницею ярою, —
Полягли вояки в довгій лаві,
І Сонце закрилося хмарою:

Бо кістками засіяні руських синів,
Що сховали тут мрії ясних своїх снів...

Всеслав же судив свої люди,
Й князям про міста радив раду,
Вночі ж ганяв вовком повсюди,
Щоб часом не бути позаду.

Із Києва Тмутороканя
Добіг, коли півень іще не співав,
І вовком він путь до світання
Великому Хорсові перебігав.

Йому подзвонили у Полоцьку вранці
На Утреню в Софії дзвони,
А він дзвін чував аж у київській ланці,
Злетівши, як вихор, ці гони.

Йі хоч віща душа була в ньому
В відважному й ратному тілі,
Та часто Біду тяг додому,
Терпів він за вчинки засмілі.

Тому віщий Боян
Все бренів у тимпан,

І приспівку склав про догожого:
“Будь ти хитрий й меткий,
Як та пташка верткий,
Та все ж не минуть Суду Божого!”...

**
*

“О стогнать, Земле Руська, тобі,
Коли згадуем першу годину,
І перших князів у журбі
Про об'єднану Руську Родину!

Володимира князя Старого
Не можна було прив'язати

До Київських гір, до палати, —
І все для спокою святого!...

А нині його ті прапори
Дісталися Рюрику в руки,
А інші Давиду, — й простори
Всі Руські зазнали розпуки:

Корогви не в одно повівають,
І копія різно співають”...

ХІ.

Ярославна за Ігорем плаче.

На дунаї чуть голос княгині, —
Ярославна за Ігорем плаче,
Встала тайно із Сонечком нині,
Та й кувала, зозуленька наче:

“Полечу я зозулею понад дунаєм,
Рукава омочу я бобрового
У Каялі ріці, й обітру із розмаєм
У князя мого чорнобрового

Його рани криваві
На мужньому тілі,
Що дістав їх у славі
За подвиги смілі”...

**
*

Ярославна ранесенько плаче
В Путивлевi на заборолi,
I воркує, голубка неначе,
Про всі свої жалi та болi:

“Ой Вітре-Вітрило, мій пане,
Чому ж то ти вієш навпроти
На князеве військo вибране,
I мечеш стрілами сухоти,

Стрілами від хана
На любого ладу,
На крильцях до пана
Несучи загладу?...

Чи мало для тебе під хмари
Носитися в вольнім просторi,
I легкі вітрильні отари
Все люлять по синьому морі?

Чому ж мое щасне весілля
Розвіяв ти по ковилю,
Мов бурею зламане гілля,
У серце наливши жалю?”...

**
*

Ярославна ранесенько плаче
В Путивлевi на заборолi,
I воркує, голубка неначе,
Про всі свої жалi та болi:

“Ой Дніпре-Словутичу красний,
Пробив ти камінні гори
У Край Половецький злосчасний
Почерез Степові простори.

Ти люляв еси на собі
Човни Святославові ратні,
Як той з Кобяком в боротьбі
Вказав, на що русичі здатні.

Прилюляй же ладу до мене,
Щоб сліз я до нього не слала
Уранці на море шалене,
Як серце отруйні тнуть жала”...

**
*

Ярославна ранесенько плаче
В Путивлеві на заборолі,
І воркує, голубка неначе,
Про всі свої жалі та болі:

“О світле й тресвітлее Сонце, —
Всім тепле та красне еси,
І через небесне віконце
На землю всім мечеш краси!

Чому ж ти, мій пане, проміння
Гаряче, як присок, на ладу
Все мечеш йому на терпіння,
А воям його на загладу?

І на що в безводному Полі
Ти в спразі стягнув їхні луки,
А сагайдаки їх в недолі
Заткав їм тугою розпуки?"...

ХІІ.

Дорогу Бог Ігорю каже.

Опівночі приснуло море,
І з млою летять чорні хмари, —
Реве воно дике, суворе,
І грають страхітні примари:

Дорогу Бог Ігорю каже
Здалека, з Землі Половецької:
Додому тобі, славний княже,
За зовом снаги молодецької, —

На Землю на Руськую кволу,
До отчого златого столу!...

Погасли вечірнії зорі,
А Ігор і спить, і на варті:
В поганськiм полоні суворім
Зміцнів він, залізо мов в гарті.

И князь думкою міряє Поле, —
Ой Доле, невільнича Доле:

Від великого Дону
До малого Дінця, —

Пролетів би з розгону,
Якби вільна путь ця...

Ось кінь вороний опівночі...
І свиснув Овлур за рікою, —
Це князеві знаки пророчі:
Не бути йому тут з тугою!

І кликнув.... Земля стуконула...
Трава під конем зашуміла...
Порушились вежі, й за тула
Хапається погань сп'яніла..

А князь горностаєм до броду,
Й поскочив ураз в очерет,
І гоголем білим на воду,
Й готовий вже й далі вперед..

І кинувся князь на свого жеребця,
А з нього погнав сірим вовком,
Й подався щодуху до лугу Дінця,
Що в сонці виблискував шовком.

І соколом мчався під млами,
Вбиваючи гуску й тетерю,
Й готовив своїми руками
Сніданок, обід та вечерю.

Як Ігор під хмари соколом,
То Влур трусив росу студену
І вовком гнав яром та долом,
Все далі в утечу шалену, —

Бо коні баскі підірвали,
Що мчались, як спраглі шакали...

**
*

І промовив Дінець: “Княже любий,
Чи мало для тебе вже слави,
Кончакові — погорди та згуби,
А Русі — весілля й забави?”

А Ігор йому: “Донче красний,
Чи мало для тебе вже слави,
Що князя ти люляв на хвилях,
А з ним його ратнії лави?”

Йому ти зелену травицю
На срібних стелив берегах,
Зодяг його теплими млами
У тіні в зелен-деревах.

Стеріг його гоголем ти на воді,
Й качками на повних струях,
А чаечками на вітрах,
Щоб князеві злого не сталося тоді!

Не так, кажуть, Стугна весела,
Що має малі свої води:
Пожерла чужії джерела,
Й розсілася й на загороди,

І юного князь Ростислава
На дні зачинила, кривава...

І плаче сумна його мати
За сином на березі темнім,
Що мусів в злих хвилях сконати
У ратньому запалі ревнім...

Й пов'яли квітки від печалі,
І дерево в матерній тузі
Схилилось, немов на Каялі,
Немов від морозу на лузі”...

ХІІІ.

Все гнались за князем на конях.

Не сороки то застрекотали, —
По свіжім князівським сліду,
Мов голодні прелюті шакали,
Мчать Гза з Кончаком на біду.

Не крякали більше ворони,
Помовкли галки говірливі:
Хотіло усе оборони
Для князя в загрозливій зливі.

Й сороки вже не стрекотали,
Лиш полози повзали в тонях,
А Гза з Кончаком, як шакали,
Все гнались за князем на конях.

**
*

І говорить хан Гза Кончаку:
“Коли сокіл летить до гнізда звіддаля,

То зробимо йому річ таку:
Розстріляймо його соколя

Золотими своїми стрілами,
Щоб вже спокій нам мати без тами!"

Промовляє до Гзи хан Кончак:
"Коли сокіл летить до гнізда звіддаля,
То зробимо ми краще навпак:
Зараз спутаймо те соколя

Дівцею красною,
Голубкою ясною"...

І говорить хан Гза Кончаку:
"Як ми спутаємо соколя
Дівцею красною,
Голубкою ясною,
Коли сокіл летить до гнізда звіддаля,
То ми матимем страту тяжку:
Вже не буде між нас сокільця,
Пропаде і дівця оця,
І сміливо почнуть бить нас птахи,
В Половецькому Полі злі страхи"...

XIV.

Князь Ігор додому вертається.

І промовив Боян та Ходина, *субарин*
Піснотворці старі Святослава,

Його славна кобзарська дружина,
Що співала про час Ярославів:

“Ой любко Олега кагана,
Княгинє ти наша кохана!

Ой тяжко тобі, голові, без плечей,
Зле тобі, тілу, без голови”,
Як самому ходить без очей,
Як без мужа життя для вдови, —

Землі Руській без Ігоря так,
Бо чатують її Гза й Кончак!

**
*

Сонце світиться на Небесі,
А князь Ігор на Руській Землі, —
Як троянда пахуча в росі,
Як той місяць срібlistий в імлі!

На дунаї співають дівчата,
Голоси їхні в'ються вінками
Через море у Київ до брами, —
І князівська радіє палата:

Князь Ігор Боричевим сходом
До отчого дому вертається,
В стінах Пирогощї з родом,
Як з зорями місяць, вітається!

І сторони раді,
Міста всі веселі,

Пири в кожнім граді
І в кожній оселі!

**
*

Старим князям Пісню співали,
Тепер молодим заспівати, —
Ходили вони на шакали,
У струни ж на цілі палати:

“Слава Ігорю та Володимирі сину,
І брату Буй-тур Всеволоду,
Що в душі своїй люляли думку єдину:
Служити своєму народу!

Здорові ж бувайте, князі та дружина,
Що за християн били ви поганина!

Нехай же навіки віднині
Буде Слава князям та дружині!”

Амінь.

III.

СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІ.

Оригінал та дослівний переклад.

СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІ, ІГОРЯ, СИНА СВЯТОСЛАВЛЯ, ВНУКА ОЛЬГОВА. 1)

Стародавній текст.

СЛОВО ПРО ІГОРІВ ПОХІД, ІГОРЯ, СИНА СВЯТОСЛАВОВОГО, ОНУКА ОЛЬГОВОГО.

Дослівний переклад.

Передруковую тут текст видання 1800-го року, але українським правописом та з тими поправками й переставленнями, які встановила сучасна наука. Більші розходження з текстом 1800 р. (зазначаю його: Ор.) подаю далі в Примітках. Знаки розділові подаю по сучасному. Український правопис в оригіналі тут старий, в перекладі новий. Так звані юси оригіналу замінені тут на у, ю, я, буква ѣ скрізь передається через і, ы — через и, а љ опущений.

І. Заспів.

✓ Не ліпо ли ни бьашеть, братіє, начяти старими словеси трудних повістей о полку Ігореві, Ігоря Святославлича? Начати же ся той Пісни по билинам сего времени, а не по замишленію Бояню. Боян бо віщій, аще кому хотяше Піснь творити, то растіка-

Чи не добре було б нам, браття, старими словами ратних оповідань почати про Ігорів похід, Ігоря Святославлича? Початися ж цій Пісні по булому цього часу, а не з вигадки Боянної. Бо віщій Боян, як хотів кому Пісню творити, то розтікався

шесть ся мисію 2) по древу, сірим волком по землі, низим орлом под облаки. Помняшьть бо, рече, 3) первих времен усобиці.

Тогда пушашеть 10 соколов на стадо лебедей: которіи 4) дотечаше, та преди Піснь 5) пояше Старому Ярославу, Храброму Мстиславу, іже заріза Редедю перед полки касожьскими, Красному Романови Святославличю. Боян же, братіє, не 10 соколов на стадо лебедей пушаше, — но своя віщія персти на живая струни воскладаше, они же сами князем славу рокотаху!

Почнем же, братіє, Повість сію от стараго Владимирера до нинішняго Ігоря, іже істягну ум 6) кріпостію своєю і поостри сердца своего мужеством, наполнився ратнаго духа, наведе

білкою по древу, сірим вовком по землі, орлом сизим під хмари. Бо згадував, казав, колотнечі колишніх часів.

Тоді він пускав 10 соколів на стадо лебедів: котру здоганяв, та попереду Пісню співала Старому Ярославу, Храброму Мстиславу, що зарізав Редедю перед полками косожьскими, Красному Романові Святославичу. А Боян, браття, не 10 соколів на стадо лебедів пускав, — але свої віщі пальці на живі струни клав, вони ж самі князям славу рокотали!

Тож почнім, браття, цю Повість від Старого Володимира аж до теперішнього Ігоря, що стягнув ум своєю силою й погострив мужністю свого сердца. Наповнившись ратного духу,

своя хоробрія полки на Землю Половецкую за Землю Руськую.

О Бояне, соловію старого времени: аби ти сіа полки ущекотал, скача, славію, по мислену древу, летая умом под облаки, свивая, славію, 7) оба поли сего времени, рища в тропу Трояню чрес поля на гори.

Піти било Піснь 8) Ігореві, того 9) внуку: “Не буря соколи занесе чрес Поля широкая, — галици стади біжать к Дону великому”. Чи ли воспіти било, віщей Бояне, Велесов внуче: “Комони ржуть за Сулою... Звенить Слава в Києві... Труби трубять в Нові Граді... Стоять стязи в Путивлі”...

він навів свої хоробрі полки на Землю Половецку за Землю Руську.

О Бояне, соловейку старого часу: коли б то ти защебетав про ці полки, пурхаючи, соловейку, по дереву мудрости, літаючи умом по-під хмари, звиваючи, соловейку, обидві частині цього часу, ганяючи тропою Трояною через поля на гори!

Годилося б співати Пісню Ігореві, того онукові: “Не буря занесла соколів через Поля широки, — галичі зграї біжать до великого Дону”. Чи було заспівати, віщій Бояне, Велесів онуку: “Коні іржуть за Сулою... Дзвенить в Києві Слава... Сурмлять сурми в Новгороді... Стоять прапорі у Путивлі”...

II. Вирядження князів у похід.

Ігор ждеть мила брата Всеволода. І рече єму Буй-тур Всеволод: “Один брат, один світ світлий, ти, Ігорю, оба есві Святославличя! Сідлай, брате, свої борзні комони, а мої ти готови, осідлани у Курьска наперед.

А мої ти куряни-свідоми кмети: 10) под трубами повити, под шеломи возлеліяни, конець копія воскормлени. Пути їм відомі, яруги їм знаєми. Луці у них напружені, тули отворени, сабли ізостре-ни. Сами скачють, аки сіриї волці в полі, іщучи собі 11) чти, а князю слави”. 12)

Ігор жде милого брата Всеволода. І говорить йому Буй-тур Всеволод: “Один брат, одне ясне світло, ти, Ігорю, обидва ми Святославичі! Сідлай, брате, свої баскі коні, а мої готові тобі, осідлани біля Курьска поперед.

А мої куряни — то ж славні вояки: під сурмамаи сповиті, під шоломамаи вилюляні, на кінці списа вигодовані. Пути їм відомі, яруги їм знані. Їхні луки напружені, сагайдаки відчинені, шаблі нагострені. Самі вони скачуть, як сірі вовки в полі, шукаючи собі чести, а князеві слави”.

III. В;ща затьма сонця.

Тогда Ігорь возрі на світлоє Солнце, і виді от него тьмою вся своя воя прикрита. І рече І-

Тоді Ігор поглянув на Сонце ясне, й побачив, що воно прикрило імлюю все його військо. І

горь к дружині своєї: “Братіє і дружино, — луце ж би потяту бити, неже полонену бити! А всядем, братіє, на свої борзия комони, да по-зрим синего Дону!”

Спала князю ум похоти, 13) і жалость єму знаменіє заступи і-скусити Дону великаго. “Хошу бо, — рече, — копіє приломити кінець Поля Половецького, с вами, русици, хошу главу свою приложити, алюбо 14) іспити шело-мом Дону”.

Ігор промовив дружині своїй: “Браття й дру-жино, — та краще ж би порубаним бути, ніж будь полоненим! Сідай-мо ж, браття, на свої баскі коні, щоб побачити синього Дону!”

Пристрасть спалила князеві ум, і жадоба спробувати Дону великого заступила йому знамено. “Бо хочу — казав — зламати списа кінець Поля Половецького, з вами, русичі, хочу голову свою скла-сти, або випити Дону шоломом!”

IV. Похід на половців.

Тогда вступи Ігорь князь в злат стремень і поїха по чистому Полю. Сонце єму тьмою путь заступає. Нощь, стонуци єму грозою, птичь убуди. Свист звірин воста. Збися 15) Див, — кличить верху древа, велить послуша-

Тоді князь Ігорь вступи у золоте стремєно й поїхав по чистому Полю. Сонце заступало йому путь птьмою. Ніч, стогнучи йому грозою, птаство побудила. Посвист звіриний ізнявся. Збився Див, — кличе зверху древа, велить

ти землі незнаемі, Волзі і Поморію, 16) і Посулію, 17) і Сурожу, і Корсуню, і тобі, Тьмутороканський Болван!

А половці неготовами дорогами побігоша к Дону великому: кричать теліги полунощи, рци: лебеди роспужені. 18) Ігорь к Дону вої ведеть, — уже бо Біди его пасеть птиць по дубію, 19) волці грозу восрожать по яругам, орли клетком на кости звіри зовуть, лисиці брешуть на черлення щити. О Руская Земле, — уже за шеломянем еси!

послухати невідомій землі, Волзі й Помор'ю, і Посуллю, і Сурожу, і Корсуню, і тобі, Тьмутороканський Бовване!

А половці пібігли невторованими дорогами до Дону великого: кричать теліги опівночі, сказав би: лебеді пополошені. Ігор до Дону веде вої, — і вже птаство пасе його Біди по дубі, вовки ворожать по яругах погрозу, орли клетком скликають звірів на кости, лисиці брешуть на червоні щити. О Руськая Земле, — ти вже за горою!

V. Перший удатний бій.

Долго ночь меркнеть... Заря світ запала... Мгла Поля покрила... Щекот славій успе... Говор галичь убудися... 20) Русичі великая Поля черленими щити прегородиша, іщучи собі чти, а князю

Довго ніч тьмарилась... Зоря світло запалила... Імла Поля покрила... Щебетання соловейкове заснуло... Галиче крякання збудилося... Русичі великі Поля перегородили червоними щитами, шукаючи

слави.

С заранія в пяток 21) потопташа поганія полки половецкія, і расушыся стріламі по Полю, помчаша краснія дівки половецкія, а с ними злато і паволоки, і драгія оксаміти. Оре-томамі і япончицамі, і кожухи начаша мости мостити по болотом і грязивим містом, і всякими узороч'ї половецкіми. Черлен стяг, біла хорюговь, черлена чолка, сребрено стружіе,— храброму Святославлічу.

Дремлеть в Полі Ольгово хороброє гніздо, — далече залетіло! Не било оно 22) Обиді порождено, ни соколу, ни кречету, ни тебі, чорний ворон, поганій половчине!

Гза 23) біжить сірим волком, Кончак ему слід править к Дону великому.

собі чести, а князеві слави.

В п'ятницю зрана вони потоптали погані полки половецькі, й розсипались стріламі по Полю, помчали вродливих дівчат половецьких, а з ними золото й шовки, й дорогі оксаміти. Опонамі й опанчамамі, та кожухами почали мости мостити по болотах і грязивих місцях, і всякими тканинамамі половецькімамі. Червоний прапор, біла хоругговь, червоний бунчук, срібне ратище, — хороброму Святославлічу.

Дрімає в Полі Олегове хоробре гніздо, — далеко залетіло! Не було воно Обиді породжене, ні соколу, ні коршаку, ні тобі, чорний вороне, поганій половчине!

Гза біжить сірим волком, Кончак йому слід направляє до Дону великого.

VI. Лиховісні позначки надалі.

Другаго дни велми рано кровавия зори світ повідають, черния тучя с моря ідуть, — хотять прикрити 4 Солнца, а в них трепещуть синії молнії. Би́ти грому великому, і́тти дождю стрілами с Дону великого! Ту ся копієм приламати, ту ся саблям потручати о шеломи половецкия на ріці на Каялі, у Дону великаго! О Руская Земле, уже за 24) шеломянем еси!

Се Вітри, Стрибожи внуці, віють с моря стрілами на храбрія полки Ігореві. Земля тутнеть... Ріки мутно течуть... Поросі Поля покривають... Стязі глаголють... Половці ідуть от Дона, і от моря, і от всіх стран руския полки оступиша... 25)

Другого дня вельми рано криваві зорі розсвіт заповідають, чорні тучі йдуть з моря, — хотять прикрити чотири Сонці, а в них трепещуться сині блискавки. Бути грому великому, йти дощу стрілами з Дону великого! Тут списам поламатися, тут шаблям ударятися об шоломи половецькі на ріці на Каялі, над Доном великим! О Русская Земле, — ти вже за горою еси!

Ось Вітри, Стрибожі онуки, віють з моря стрілами на хоробрі полки Ігореві. Земля дуднить... Ріки каламутно течуть... Порохи прикривають Поля... Прапорі гомонять... Половці йдуть від Дону, і від моря, і від усіх сторін руські полки обступили...

VII. Другий нещасливий бій.

Діти бісови кликом
Поля прегородиша, а
храбрії русиці прегра-
диша черленими щити...

Яр-туре Всеволоде!
Стоїши на борони, при-
щещи на вої стрілами,
гремлеши о шеломи ме-
чи харалужними! Камо,
(Туре, 26) поскочяше,
своім златим шоломом
посвічивая, тамо ле-
жать поганія голови
половецкия, поскепані
саблями каленими ше-
ломи оварьскія от те-
бе, Яр-туре Всеволоде,
кая рани, дорога браті-
є, забив чти і живота, і
града Чернигова, отня
злата стола, і своя ми-
ля хоти, краснія Глі-
бовни свичая і обичая...

Бісові діти Поля кри-
ком перегородили, а хо-
робрі русичі перегоро-
дили червоними щита-
ми...

Яр-туре Всеволо-
де! Ти стоїш у бою,
прискаєш на воїв стрі-
лами, гремиш об шоло-
ми мечами харалужни-
ми! Куди, Туре, поско-
чиш, поблискуючи сво-
ім золотим шоломом,
там лежать погані го-
лови половецькі, шоло-
ми оварські шаблями
загартованими на скиб-
ки поколені від тебе, Яр-
туре Всеволоде, не зва-
жаючи на рани, дорога
братіє, забувши за че-
сть і маєток, і за місто
Чернігів, за батьківсь-
кий стіл золотий, і за
любов та ласку своєї
милої любки, вродливої
Глібовни...

VIII. Таке вже було: Спомин про Олега Гориславича.

Були вічі Трояни, ми-

Були віки Троянові,

нула літа Ярославля. Били полці Олгови, Ольга Святославлича. Той бо Олег мечем кромолу коваше і стріли по землі сіяше. Ступаєть в злат стремєнь в граді Тьматорокані, той же 27) звон слиша давній великий Ярослав, а Владимир, син Всеволожь, 28) по вся утра уши закладаше в Чернігові.

Бориса же Вячеславлича слава на Суд приведе, і на Канину зелену паполому постла за обиду Олгову, храбра і млада князя. С тоя же Каяли Святополк полелія 29) отца своего междю угорськими іноходьці ко Святій Софії, к Києву.

Тогда при Олзі Гориславличі сіяшеться і растяшеть усобица ми, 30) погибашеть жизнь Дажьбожа внука, в княжих кромолах віці чоловіком скратишась. Тогда по Руской Землі рітко ратаєве кикахуть,

минули літа Ярославові. Були походи Олегові, Олега Святославлича. Цей бо Олег мечем кромолу кував і сіяв стріли по землі. Ступає він у золоте стремєно в місті Тматорокані, а дзвона того чув давній великий Ярослав, а Владимир, син Всеволодів, по всі ранки уши закладав у Чернігові.

А Бориса В'ячеславлича слава на Суд (Божий) привела, і на Канині постелила зелене покривало за кривду Олгову, хороброго й молодого князя. З тієї ж Каяли Святополк полюляв батька свого між угорськими кіньми до Святої Софії, до Києва.

Тоді при Олезі Гориславовичі сіялася й зростала нам сварка, гинув маєток Дажьбожого онука, в княжих кромолах скорочувалися віки людям. Тоді по Руській Землі рідко орачі перекликувалися, та

но часто врани грая-хуть, трупіа собі діляче, а галиці свою річъ говоряхуть, — хотять полетіти на уїдіе...

часто крякали круки, труп'я собі ділючи, а галки свою мову говорили, — хотять полетіти на поїдь...

ІХ. Поразка Ігорового війська.

То било в ти рати і в ти полки, а сицеї 31) рати не слишано: С зараніа до вечера, с вечера до світа летять стріли каленія, гримлють сабли о шеломи, трещать копіа харалужни-я в Полі незнаемі, среди Землі Половецкій! Черна земля под копити костьми била посіяна, а кровію польяна: тугою взидоша по Руской Землі...

Что ми шумить, что ми звенить далече 32) рано пред зорями? Ігорь полки заворочаеь, жаль бо ему мила брата Всеволода.

Бишася день, бишася другий, третьяго дни к полуднію падоша стязі Ігорєви... Ту ся брата

Це було в тих боях і в тих походах, а ось такого бою не чуто: Зранку до вечора, звечора до світу летять стріли крицеві, гримлять шаблі об шоломи, тріщать списи харалужні в Полі незнаному, серед Землі Половецкій! Чорна земля під копитами кістьми була засіяна, а кров'ю полита, — тугою зійшли по Рускій Землі...

Що це шумить, що це довго дзвенить рано перед зорями? Ігор полки завертає, бо жаль йому милого брата Всеволода.

Билися день, билися другий, третього дня під південь упали прапорі Ігорєві... Тут бра-

разлучиста на брезі бистрої Каяли, ту кроваваго вина не доста... Ту пир докончаша храбрїї русичі: свати попоїша, а сами полегоша за Землю Рускую... Ничить трава жалощами, а древо с тугою 33) к землі преклонилось...

ти розлучилися на брезі бистрої Каяли, тут кривавого вина не вистачило... Тут бенкет докінчили хоробрі русичі: сватів попоїли, а самі полягли за Землю Рускую... Никне трава з жалощів, а древо з тугою до землі похилилося...

Х. Плач за побитим Ігоревим військом.

Уже бо, братіє, невеселая година востала,— уже пустини силу прикрила! Востала Обида в силах Дажьбожа внука, вступила 34) Дівою на землю Трояню, восплескала лебединими крили, на синім морі у Дону плещючи, упуди 35) жирная 36) времена...

Усобица князем на погания — погибель. 37) Рекоста бо брат брату: “Се мое, а то мое же!” І начяша князі про малое “се велико есть” 38) молвити, а сами на

Уже бо, браття, невеселая година настала, — вже пустеля військо прикрила! Встала Обида в військах Дажьбожого онука, вступила Дівою на землю Троянову, затрепотала лебединими крильми, на синьому морі біля Дону хлюпотавшися, сполошила щасливі часи...

Незгода князям (у поході) на поганих — загибель (нам). Бо сказав брат братові: “Це мое, а то мое ж!” І почали князі про мале “це велике!” говорити, а са

себе крамолу ковати. А погані с всіх стран при-
хождаху с побідами на
Землю Рускую...

О, далече зайде со-
кол, птиць бья, — к
морю! А Ігорева храб-
рого полку не кресити...
За ним кликну Карна, і
Жля поскочи 39) по
Руской Землі, смагу
людям 40) мичючи в
плам'яні розі.

Жени руския воспла-
кашась, аркучи: “Уже
нам своїх милих лад ни
мислю смислити, ни
думою сдумати, ни о-
чима соглядати, а зла-
та і сребра ни мало то-
го потрепати”...

А востона бо, братіє,
Київ тугою, а Чернигов
напастьми,—тоска роз-
ліяся по Руской Землі,
печаль жирна утече
середі Землі Рускій... А
князі сами на себе кра-
молу коваху, а погані,
сами побідами нарищу-

мі на себе коромолу ку-
вати. А погані зо всіх
сторін приходили з пе-
ремогами на Землю
Руську...

О, далеко зайшов со-
кіл, побивавши птахів,
— до моря! Та Ігорово-
го хороброго полку не
воскресити... За ним
крикнула Карна, і Жля
поскакала по Руській
Землі, огонь на людей
розкидаючи в полум'я-
нім розі.

Жінки руські запла-
кали, промовляючи:
“Уже нам своїх милих
лад ані мислю змисли-
ти, ані думкою здума-
ти, ані очима огледіти,
а золотом і сріблом ні
трохи не бренькати!”...

І застогнав, браття,
Київ тугою, а Чернігів
напастями, — сум розі-
лявся по Руській Землі,
рясна печаль потекла
серед Землі Руської... А
князі самі на себе коро-
молу кували, а погані,
самі набігаючи перемо-

ще на Рускую Землю,
емляху дань по білі от
двора...

гами на Руську Землю,
брали данину по білці
від двору...

ХІ. Похвала кн. Святославу Київському.

Тії бо два храбрая
Святославлича, Ігорь і
Всеволод, уже лжу убудиста 41) которою, —
ту 42) бяше успил отець їх Святослав Грозний Великий Київський грозою: бяшетъ притрепал 43) своїми сильними полки і харалужними мечи. Наступи на Землю Половецкую, притопта холми і яруги, взмути ріки і озери, іссуши потоки і болота. А поганого Кобяка із луку моря от желізних великих полков половецких, яко вихр, виторже, — і падеся Кобяк в граді Києві, в гридниці Святославли!

Ту німці і венециці,
ту греці і морава поють
Славу Святославлю, ка-

А ті два хоробрі Святославичі, Ігор і Всеволод, вже збудили незгодою зраду (половецьку), — її був приспав суворістю їхній батько Київський, Великий Святослав Грізний: потріпав був своїми сильними полками й харалужними мечами. Він наступив на Землю Половецьку, витоптав холми та яруги, скаламутив річки та озера, висушив потоки та болота. А поганого Кобяка він вирвав, як вихор, з затоки морської від залізних великих полків половецких, — і впав Кобяк у місті Києві, в Святославовій палаті!

Тут німці й венетійці,
тут греки й морава
співають Святославоу

ють князя Ігоря, іже по-
грузи жир во дні Кая-
ли, ріки половецькия, —
рускаго злата насипа-
ша ту! Ігорь князь ви-
сіді із сідла злата а в
сідло кошцієво, — уни-
ша бо градом забрали,
а веселіє пониче!

Славу, тужать за кня-
зем Ігорем, що потопив
багатство на дні Каяли,
річки половецької, —
руського золота насипа-
пали туди! Ігор князь
висів із сідла золотого
та в сідло невільниче, —
й засмутилися містам
заборола й радість по-
никла!

ХІІ. Віщий сон кн. Святослава.

А Святослав мутен
сон виді. “В Києві” на
горах синочь (с вечера)
44) одівахуть 45) мя, —
рече, — черною папо-
ломою на кровати тисо-
ві, черпахуть ми синее
вино, с трудом змішено,
сипахуть ми 46) тощи-
ми тули поганих толко-
вин великий женчюг на
лоно, і ніговахуть 47)
мя. Уже дьски без кніса
в моем теремі златовер-
сім! Всю ноць с вечера
бусови 48) врани воз-
гряху. У Плісньска на
болони біша дебрьски

А Святослав бачив
смутний сон. “У Києві
на горах, — розповідав
він, — зодягали мене
звечора чорним покри-
валом на ложі тисово-
му, черпали мені сине
вино, з отрутою зміша-
не, порожніми сагайда-
ками поганих чужинців
сипали мені на лоно ве-
ликі перла, і пестили
мене. (І ось) уже дах
без гребеня в мойому
златоверхому теремі!
Всю ніч з вечора грали
темносіри ворони. Біля
Плісненська на болоні

сани, і несошася к си-були нетрянські гадю-
нему морю”. 49) ки, й неслися до синьо-
го моря”...

ХІІІ. Пояснення віщого сну.

І ркоша бояре князю:
“Уже, княже, туга ум
полонила, се бо два со-
кола слетіста с отня
стола злата поіскати
града Тьмутороканя,
алюбо 50) іспити ше-
ломом Дону. Уже соко-
лома крильця припіша-
ли поганих саблями, а
самою 51) опуташа 52)
в путини желізни. Тем-
но бо бі во 3 день: два
солнца померкоста, о-
ба багряная столпа по-
гасоста, і с нима 53) мо-
лодая місяца, Олег і
Святослав, тьмою ся по-
волокоста і в морі по-
грузиста, і великое
буйство подаста 54)
Хинови.

На ріці на Каялі тьма
світ покрила,—по Рус-
кой Земли прострошася
половці, аки пардуже
гніздо... 55) Уже снесе-

А бояри сказали до
князя: “Уже, княже, ту-
га ум полонила, бо ось
два соколи злетіли з
батьківського золотого
стола пошукати міста
Тьмутороканя, або напи-
тися шоломом Дону.
Обом соколам шабля-
ми поганих уже криль-
ця приборкали, а самих
спутали в залізні пута.
Бо темно було в третій
день: два сонці затьма-
рились, погасли обидва
багрянні стовпи, і з ни-
ми два молоді місяці,
Олег і Святослав, тем-
рявою заволоклися й у
море потонули, й пода-
ли велику сміливість
Хинові.

На річці на Каялі те-
мрява світло покрила,
— по Руській Землі
простяглися половці,
мов пардове гніздо... У-

ся хула на хвалу, уже тресну Нужда на волю, уже вержеса Див на землю...

Се бо готськія краснія діви воспіша на березі синему морю, звоня руским златом,— поють время Бусово, леліють мечь Шароканю... А ми уже, дружина, жадни веселія!"...

же знялася хула на хвалу, уже затріскотіла Нужда на волю, на землю вже кинувся Див...

А ось готські вродливі дівчата заспівали на березі синього моря, побренькуючи руським золотом, — оспівують час Бусів, люляють помсту Шароканеву... А ми, дружина, жадні вже (й) веселости!"...

XIV. Золоте Святославове слово.

Тогда Великий Святослав ізрони злато слово, с 56) слезами змішено, і рече: "О моя синовчя, Ігорю і Всеволоде! Рано еста начала Половецкую Землю мечи цвілити, а собі слави іскати. Но нечестно одолістеса 57) — нечестно бо кровь поганую проліясте! Ваю храбрая сердца в жестоцім харалузі скована, а в буести закалена. Се ли створисте моеї сребреней сідині?"

Тоді Великий Святослав зронив золоте слово, зо слізьми змішане, й сказав: "О мої небожі, Ігорю та Всеволоде! Рано ви зачали Половецьку Землю мечами смутити, а собі слави шукати. Та неславно ви переможені, — бо неславно пролили кров погану! Ваші хоробрі сердца сковані в жорстокій криці, а загартовані в відвазі. Чи ж не це ви вчинили моїй срібляній сивині?"

Но рекосте: “Мужай-мі ся 58) сами: передню славу сами похитим, а задню си 59) — сами поділим”...

А чи диво ся, братіє, стару помолодіти? 60) Коли сокол в митіх биваєть, високо птиць възбиваєть, — не дасть гнізда свого в обиду! Но се зло, — княже ми непособіє. На ниче ся години обратиша: се у Рими 61) кричать под саблями половецькими, а Володимир под ранами, — туга і тоска сину Глібову!”

А уже не вижду власти сильного і богатого і многовоя 62) брата моего Ярослава со черниговськими билями, с могути, і с татрани, і с шелбири, і с топчаки, і с 63) ревуги, і с олбіри. Тії бо бес щитов с засапожники кликом полки побіждають, звонячи в прадідню славу”.

Але ви казали: “Будьмо мужні самі: будучу славу самі загарбаємо, а давнішу — поділимо самі ж”...

А чи диво, браття, старому помолодіти? Як сокол линяє, він високо птахів збиває, — не дасть гнізда свого на кривду! Та ось зло, — княжа мені непідмога. На ніщо час обернувся: ось у Римі кричать під шаблями половецькими, а Володимир під ранами, — туга й печаль сину Глібовому!

А я вже не бачу волости сильного й багатого та многовойного брата моего Ярослава з чернігівськими вельможами, з могутніми та з татранами, і з шельбірами, і з топчаками, і з ревугами, і з олбірами. Бо ті без щитів з захлявниками криком полки перемагають, дзвонячи в прадідню славу”.

XV. Заклик до князів: За землю Руську, за рани Ігоря!

“Великий княже Всеволоде, — не мислиши ли 64) прелетіти іздалеча, отня злата стола поблюсти? Ти бо можеш Волгу весли раскропити, а Дон шеломи вилляти. Аже би ти бил, то била би чага по ногаті, а кощей по різані. 65) Ти бо можеш по суху 66) живими шереширі стріляти, — удалими сини Глібови.

Ти буй Рюриче і Давиде, — не ваю ли (вої) злаченими шеломи по крові плаваша? Не ваю ли храбрая дружина рикають, аки тури, ранени саблями каленими на полі незнаемі? Вступита, господина, в злата стремена 67) за обиду сего времени, за Землю Рускую, за рани Ігореви, буюго Святославлича!

“Великий княже Всеволоде, — чи не думаеш ти прилетіти здалека, доглянути батьківського золотого стола? Бо ти можеш Волгу веслами розкропити, а Дон шоломами вилляти. Тож коли б ти був, то була б рабиня по ногаті, а раб по різані. Бо ти можеш по сухому живими самострілами стріляти, — удалими синями Глібовими.

Ти буй Рюриче й Давиде, — чи ж не ваші (вояки) пливали по крові позолоченими шоломами? Чи не ваша хоробра дружина реве, як тури, поранена крицевими шаблями на незнаному полі? Вступіть, господини, у злоте стремено за кривду цього часу, за Землю Руську, за рани Ігоря, буй Святославлича!

Галичкий 68) Осмо-
мисле Ярославе, — ви-
соко седиши на своєм
златокованнім столі,
подпер гори Угорьскій
своїми залізними пол-
ки, заступив королеви
путь, затворив 69) Ду-
наю ворота, меча бреме
ни 70) чрез облаки, су-
ди рядя до Дуная. Гро-
зи твоя по землям те-
куть, отворяєши Києву
врата. Стріляєши сотня
злата стола салтани
за Землями, — стрі-
ляй, господине, Кон-
чака, поганого коще-
я, за Землю Руску-
ю, за рани Ігорєви, бу-
єго Святославлича!

А ти, буй Романе і
Мстиславе, — храбрая
мисль носить вас 71) ум
на діло. Високо плаває-
ши (на діло) 72 в бую-
сти, яко сокол на вітрех
ширяєся, хотя птицю в
буйстві одоліти. Суть
бо у ваю залізній па-

Галицький Осмо-
мисле Ярославе,
— ти високо седиши на
своєму златокованому
столі, підперши гори
Угорські своїми залі-
зними полками, засту-
пивши королеві путь,
зачинивши Дунаєві Во-
рота, мечучи тягарі че-
рез хмари, суди рядя-
чи до Дунаю. Погрози
твої по землях течуть,
ти відчиняєш Києву во-
рота. Ти стріляєш з
батьківського золотого
стола султанів (поло-
вєцьких) за Землями,—
стріляй, господине, Кон-
чака, поганого раба за
Землю Руську, за рани
Ігоря, буй Святослави-
ча!

А ти, буй Романе й
Мстиславе, — хо-
робра думка носить
ваш ум на діло. Ти висо-
ко пливаєш у відвазі,
як сокіл ширяючи на
вітрах, хоча ти перемо-
гти в сміливості пташ-
ку. В обох вас залізні

порзі под шеломи латинськими, — тими тресну земля, і многи страни, Хинова, Литва, Ятвязі, Деремела і Половці сулиці своя повергоша, а глави своя подклониша 73) под ти мечи харалужні. Но уже, княже, Ігорю утерпі солнцю світ, а древо не бологом листвіе срони. По Росі і 74) по Сули гради поділиша, а Ігорева храбраго полку не кресити! Дон ти, княже, кличеть, і зоветь князі на побіду.

Олговичи, храбриї князі, доспіли на брань, Ингварь і Всеволод, і всі три Мстиславичи, не худа гнізда шестокрильці, — не побідними ль 75) жребії собі власти расхитисте? Кое ваши златії шеломи і сулиці ляцкіі і щити? Загородіте 76) Полю ворота своїми острими стрілами за Землю Рускую, за

панцирі під шоломами латинськими, — ними тріснула земля й багато сторін, Хинова, Литва, Ятвяги, Деремела й Половці списи свої покидали, а голови свої схилили під ті мечі харалужні. Та вже, княже, Ігореві затьмарилось світло сонця, а дерево не з добра листя поронило. По Росі й по Сулі міста поділили, та хороброго Ігорового війська не воскресити! Дін тобі, княже, кричить, і прикликає князів на перемогу.

Ольговичі, хоробрі князі, доспілі на бій, Ингвар, і Всеволод, і всі три Мстиславичі, не простого гнізда шестикрильці, — чи не переможними жеребами ви розхапали собі волості? На що ваші золоті шоломи й списи ляцкіі та щити? Загородіть Полю ворота своїми гострими стрілами за Зе-

рани Ігореві, буюго млю Руську, за рани
Святославлича!" Ігоря, буй Святослави-
ча!"

XVI. Князі Полоцькі.

“Уже бо Сула не течеть сребреними струями к граду Переяславлю, і Двина болотом течеть оним грозним полочаном под кликом поганих. Єдин же Ізяслав, син Васильков, позвони своїми остриями мечи о шеломи литовськія, притрепа славу діду своєму Всеславу, а сам под черленими щити на кроваві траві притрепан литовскими мечи, і с хотию на кровать 77) і рек: “Дружину твою, княже, птиць крили приоді, а звіри кровь полизаша”. Не бисть ту брата Брячислава, ні другаго — Всеволода, єдин же ізрони жемчюжну душу із храбра тіла чрес злато ожереліє. Унили голоси труби трублять

“Уже ж Сула не тече срібляними струмками до міста Переяслава, а Двина болотом тече тим грізним полочанам під криком поганих. Один же Ізяслав, син Васильків, подзвонив своїми гострими мечами об шоломи литовські, побив славу діду своєму Всеславу, а сам під червоними щитами на кривавій траві був забитий литовськими мечами, і ось юна любка на крові тобі сказала: “Дружину твою, княже, птаство крилами приодягнуло, а звіри кров полизали”. Не було тут брата Брячислава, ні другаго — Всеволода, й один зронив перлинну душу з хороброго тіла через золотий нашійник. Сум

городеньській, пониче
веселіє... 78)

Ярославе і вси внуці
Всеслави, — уже по-
низить стязі свої, вон-
зять 79) свої мечи вере-
жени, уже бо вискочис-
те із дідней слави! Ви
бо своїми крамолами
начясте наводити пога-
ния на Землю Рускую,
на жизнь Всеславию,
которою 80) бо біше
насиліє от Земли Поло-
вецкій”.

ними голосами сурм-
лять сурми городеньські,
веселість поникла...

Ярославе й усі
онуки Всеслави, —
понижьте вже свої пра-
порі, схойте свої по-
туплі мечі, бо ви вже
вискочили з дідизної
слави! Бо ви своїми ко-
ромолами почали наво-
дити поганих на Землю
Рускую, на достаток
Всеслави, і через незго-
ду сталося насильство
від Землі Половецкій”.

XVII. Пісня про Всеслава.

“На седьмом віці
Трояни верже Всеслав
жеребій о дівичю собі
любу. Той клюками
подперся, оконися 81) і
скочи к граду Киеву, і
дотчєся стружієм злата
стола Кієвського. Ско-
чи от них лютим звірем
в полночи із Біла Града,
обісися сині мьґлі. Утрі
же 82) возни 83) стри-
куси, отвори врата Но-
ву Граду, разшибе сла-

“На сьомому віці
Трояновому кинув Все-
слав жеребка про дівич-
цю собі любу. Він під-
перся хитрощами, сів
на коня й скочив до мі-
ста Києва, й доторкнув-
ся ратищем золотого
стола Київського. Від
них скочив лютим зві-
рем опівночі з Білгоро-
ду, (й) повис у синій
млі. А взавтра всадив
сокіри, відчинив воро-

ву Ярославу, скочи волком до Немиги с Дудуток.

На Немизі снопи стелять головами, молотять чепами харалужними, на тоці живот кладуть, віють душу от тіла. Немизі кровави брезі не бологом бяхуть посіяни, — посіяни костями руских синов...

Всеслав князь людем судяше, князем гради рядяше, а сам в ночь волком рискаше: іс Києва дорискаше до кур Тмutorоканя, великому Хорсови волком путь прерискаше. Тому в Полотьську позвониша Заутренюю рано у Святия Софеї в колоколи, а он в Києві звон слиша. Аще і віща душа в дерзі 84) тілі, но часто біди страдаше. Тому віщей Боян і первое припівку, смислений, рече: “Ни хитру, ни горазду,

та Новгороду, розбив славу Ярославу, скочив вовком до Немиги з Дудуток.

На Немизі снопи стелять головами, молотять ціпами харалужними, на тоці життя кладуть, віють душу від тіла. Криваві береги на Немизі не добром були засіяні, — засіяні кістями руських синів...

Князь Всеслав людей судив, князям міста рядив, а сам уночі вовком скакав: з Києва до півнів доскакував Тмutorоканя, великому Хорсові вовком путь перескакував. Йому в Полоцьку рано дзвонили в дзвони Утреню в Святої Софії, а він у Києві дзвін чував. Хоч і віща душа в відважному тілі, та часто він біди терпів. Тому то віщий Боян колись приспівку був сказав, розумний: “Ні хитрому, ні метко-

ни птицю горазду Суда Божія не минути”.

му, ні птаху верткому Суда Божого не минути!”

XVIII. Княжі списи не в одне співають.

“О, стонати Руской Землі, помянувшє первую годину і первих князей! Того Старого Володіміра нелзі бі пригвоздити к горам Кієвским. Сего бо нині сташа стязі Рюрикови, а друзії Давидови, но розно ся 85) їм хоботи пашуть, копіа поють”.

“О, стогнати Руській Землі, згадуючи давню годину й давніх князів! Того Старого Володіміра не можна було прицвяхувати до гір Кіївських. Його прапорі тепер стали Рюрикові, а інші Давидові, та нарізно їм бунчуки повівають, (й) списи співають”.

XIX. Плач Ярославни за Ігорем.

На дунаї Ярославлин глас ся слишить, зегзицею незнаема 86) рано кичеть: “Полечю, рече, зегзицею по дунаєви, омочю бєбрян рукав в Каялі ріці, утру князю кровавія его рани на жестоцім его тілі!”

Ярославна рано плачєть в 87) Путивлі на забралі, аркучи: “О, Ві-

На дунаї чути голос Ярославнин, зозулею вранці таємно воркує: “Полечу я, каже, зозулею по дунаєві, омочу бобрового рукава в ріці Каялі, утру князю його криваві рани на мужньому тілі його!”

Ярославна вранці плаче в Путивлі на заборолі, промовляючи:

тре-Вітрило, — чому, Господине, насильно вієши? Чому мичеши хиновския стрілки на своєю нетрудною крилцю на моея лади вої? Мало ли ти бьашеть горі 88) под облаки віяти, леліючи кораблі на сині морі? Чому, Господине, мое веселіє по ковилію развія?”

Ярославна рано плачеть Путивлю городу на заборолі, аркучи: “О, Дніпре-Словутицю, — ти пробил еси камення гори сквозі Землю Половецкую, ти леліял еси на собі Святославлі насади 89) до полку Кобякова: возлелій, Господине, мою ладу к мні, абих 90) не слала к нему слез на море рано!”

Ярославна рано плачеть в 91) Путивлі на забралі, аркучи: “Світле і тресвітлеє Сонце, — всім тепло і красно еси! Чому, Господине,

“О Вітре-Вітрило, — чому, Господине, ти вієш навпроти? Чому несеш ти хинівські стрілки на своїх легких крильцях на воїв мого любого мужа? Чи то мало тобі було віяти вгорі по-під хмарами, люляючи кораблі на синьому морі? Чому, Господине, ти розвіяв по ковилі мою веселість?”

Ярославна вранці плаче на заборолі міста Путивля, промовляючи: “О Дніпре-Словутичу, — ти пробив еси кам'яні гори через Землю Половецьку, ти люляв еси на собі Святославо-ві човни до Кобякового полку: полюляй, Господине, мого любого мужа до мене, щоб я не слала до нього сліз на море вранці!”

Ярославна вранці плаче в Путивлі на заборолі, промовляючи: “Світле й тресвітлеє Сонце, — для всіх ти тепле та красне еси!

простре горячюю свою лучю на ладі вої, в полі безводні жаждею їм лучі сопряже, тугою їм тули затче?”

Чому, Господине, простер ти свої гарячі проміння на воїв любого мужа, в полі безводному спрагою їм луки постягував, тугою їм сагайдаки позатикав?”

XX. Втеча Ігоря з полону.

Присну море полунощи, ідуть сморці мьглами: Ігорєви князю Бог путь кажеть із Землі Половецкой на Землю Рускую к отню злату столу. Погасоша вечеру зорі.⁹²) Ігорь спить, Ігорь бдить, — Ігорь мислю поля мірить от великого Дону до малаго Донца...

Комонь в полуночи... Овлур свисну за рікою, — велить князю разуміти: князю Ігорю не бить! Кликну... стукну земля... вошумі трава... Вежи ся половецкїї подвигоша...⁹³)

А Ігорь князь поскочи горностаєм к тростію, і білим гоголем на

Приснуло море опівночі, ідуть смерчі мряками: князю Ігорєві Бог показує путь із Землі Половецкої на Землю Рускую до батьківського золотого столу. Погасли зорі вечірні. Ігор спить, Ігор чатує, — Ігор думкою поля міряє від великого Дону до малого Дінця...

Кінь опівночі... Овлур свиснув за річкою, — велить князю розуміти: князю Ігорю (тут більше) не бути! Кликнув... стуконула земля... зашуміла трава... Вежі половецькїї порушились...

А князь Ігор поскакав горностаєм до очерету,

воду. Возвержся 94) на борз комонь, і ско-чи с него бусим 95) волком, і потече к лугу Донца, і полеті соколом под мъглами, ізбивая гуси і лебеди завтроку, і обіду, і ужині. Коли Игорь соколом полеті, тогда Влур волком потече, труся собою студеную росу, преторгоста бо своя борзая комоня.

Донець рече: “Княже Игорю, — не мало ти величія, а Кончаку нелюбія, а Руской Земли веселія?” Игорь рече: “О Донче, — не мало ти величія, леліявшу князя на волнах, стлавшу ему зелену траву на своїх сребрених брезіх, одівавшу его теплими мъглами под сінію зелену древу, стрежаше его 96) гоголем на воді, чернядьми на струях, чайцами на вітріх? Не тако ли, рече, ріка Стугна: худу струю імія, пожерши чужі ручьї, і

і білим гоголем на воду. Кинувся на баского коня, і зісчочив з нього сірим вовком, і поскакав до лугу Дінця, і полетів соколом під імлами, побиваючи гуси й лебеді на сніданок і обід та на вечерю. Коли Игор соколом полетить, тоді Влур вовком поскаче, трусячи собою холодну росу, бо підірвали свої баскі коні.

Дінець каже: “Княже Игорю, — не мало тобі величі, а Кончаку нелюб'я, а Землі Руській весілля?” Игор відказав: “О Донче, — не мало тобі величі, що люляв князя на хвилях, що стелив йому зелену траву на своїх срібляних берегах, що зодягав його теплими імлами під тінню зеленого древа, стороживши його гоголем на воді, качками на хвилях, чайками на вітрах? Не так, кажуть, річка Стугна: маючи малу течію, пожер-

струги простре 97) на кусту, уношу князю Ростиславу затвори дні. При 98) темні березі плачеться мати Ростиславля по уноші, князи Ростиславі. Униша цвіти жалобою, і древо с тугою 99) к землі преклонилося"... 100)

ши чужі струмки, вона простягнула й хвилі на кущі, юнака князя Ростислава зачинила на дні. При темному березі плаче Ростиславова мати по юнакові, князеві Ростиславі. Посмутніли квітки в жалобі, і древо з тугою до землі нахилилося"...

XXI. Половецька гонитва за збігцем.

А не сороки востроскоташа, 101) — на сліду Ігореві їздить Гза 102) с Кончаком. Тогда врали не граахуть, галиці помолкоша, сороки не трескоташа, полозію 103) ползаша только. Дятлове тектом путь к ріці кажуть, соловії веселими піснями світ повідають.

Молвить Гза к 104) Кончакови: "Аже сокол к гнізду летить, соколича ростріляеві своїми злаченими стрілами". Рече Кончак ко Гзі: "Аже сокол к гнізду ле-

То не сороки застрекотали, — на сліду Ігоря їде Гза з Кончаком. Тоді круки не крякали, галки помовкли, сороки не трескотали, тільки полози повзали. Ятли стуком путь до річки вказують, соловії веселими піснями розсвіт заповідають.

Говорить Гза Кончакові: "Якщо сокіл летить до гнізда, розстріляймо соколича своїми позолоченими стрілами". Кончак відказує Гзі: "Якщо сокіл летить

тять, а ві соколца опутаєві красною дівцею”. І рече Гза к 104) Кончакови: “Аще его опутаєві красною дівцею, ни нама будеть сокольца, ни нама красни дівце, то почнуть наю птиці бити в Полі Половецком”.

до гнізда, то ми спутаємо сокільця красною дівцею”. І відказує Гза Кончакові: “Коли ми спутаємо його красною дівцею, не буде нам сокільця, ані нам красної дівці, то почнуть нас птахи бити в Полі Половецкому”.

XXII. Поворот князя Ігоря додому.

Рек Боян і Ходина, 105) Святославля піснотворца старого времени Ярославля: “Олгова коганя хоти! Тяжко ти, голові, кромі плечю, зло ти, тілу, кромі голови”, — Руской Земли без Ігоря.

Солнце світиться на небесі, Ігорь князь в Руской Землі. Дівці поють на дунаї, вьются голоси чрес море до Києва. Ігорь їдет по Боричеву к святій Богородици Пирогощей. Страни ради, гради весели!

Сказав Боян і Ходина, Святославові піснотворці старого Ярославого часу: “Олегова князева любко, — тяжко тобі, голові, без плечей, зло тобі, тілу, без голови”, — (так і) Рускій Землі без Ігоря.

Сонце світиться на небесі, Ігор князь в Руській Землі. Дівчата співають на дунаї, в'ються голоси через море до Києва. Ігор їде Боричевим до святої Богородиці Пирогощої. Сторони раді, міста веселі!

XXIII. Поспів: Слава!

Півше Піснь старим князем, а потом молодим піти Слава: Ігорю Святославличю, 106) Буй туру Всеволоду, 107) Владимєру 108) Ігорєвичу. Здрави, князі і дружина, побарая за христьяни на погания полки! Князем слава а дружині! Аминь.

Співавши Пісню старим князям, а потім молодим заспівати Славу: Ігорю Святославичу, Буй - туру Всеволоду, Володимиру Ігорєвичу. Здорові, князі та дружино, що боролися за христьян на погані полки! Слава князям та дружині! Аминь.

ПРИМІТКИ ДО ОРИГІНАЛУ.

- 1) Можливо, що заголовка в Оригіналі не було, а його дали самі видавці 1800 року.
- 2) Ор.: мислю.
- 3) Ор.: рєчь.
- 4) Ор.: которий.
- 5) Ор.: пісь.
- 6) Ор.: іже істягну оумь, — стягнув волю, наважився, або — випробував, або — звів розум.
- 7) Ор.: слави.
- 8) Ор.: пісь.
- 9) Ор.: того (Олга).
- 10) Ор.: кь мети.
- 11) Ор.: себе.
- 12) Ор.: славі.

- 13) Трудне це місце ще тлумачать: Випала в князя думка про кохану (по хоті), або: Спала князєві в ум охота.
- 14) Ор.: а любо.
- 15) Ор.: вь стазби.
- 16) Ор.: по морію.
- 17) Ор.: по Сулію.
- 18) Ор.: роспущени.
- 19) Ор.: подобію.
- 20) Ор.: убуди.
- 21) Ор.: пятк.
- 22) Ор.: небилон.
- 23) Ор.: Гзак.
- 24) Ор.: не.
- 25) Ор.: отступиша.

- 26) Ор.: Туръ.
27) Ор.: тоже.
28) Ор.: Ярославъ сини Все-
воложь: а Владимір.
29) Ор.: повелія.
30) Ор.: усобицами.
31) Ор.: сице и.
32) Ор.: давечя.
33) Ор.: стугою.
34) Ор.: вступил.
35) Ор.: унуди.
36) Ор.: жирня.
37) Ор.: погнбе.
38) Ор.: великоє.
39) Ор.: по скочи.
40) Ор.: не мае “людем”,
але воно е в Катерининсько-
му відпису.
41) Ор.: убудн.
42) Ор.: которую то.
43) Ор.: притрепетал.
44) Ор.: си ночь с вечера.
Певне в оригіналі було тіль-
ки “синочь”, а хтось поста-
вив на полі глосу-пояснен-
ня: с вечера, що пізніше по-
пало до тексту. Слово “си-
ночь” широко відоме в за-
хідньоукраїнських говірках,
особливо ж на Буковині, ще
й тепер як “сночі”, цебто
звечора, Сон звечора конче
мусить справдитися.
45) Ор.: одівахте.
46) Ор.: сипахутьми.
47) Ор.: нігують.
48) Ор.: босуви.
49) В Ор. це місце дуже по-
плутане: бѣша дебръ Киса-
ню и не сошлю. Я це читаю:
бѣша дебръски сани и не-
соша ся.
50) Ор.: а любо.
51) Ор.: самаю.
52) Ор.: опустоша.
53) Ор.: ним.
54) Ор.: подасть.
55) Тут допускаю малу пе-
реставку.
56) В Ор. с нема.
57) Ор.: одолісте.
58) Ор.: му жа іміся.
59) Ор.: ся.
60) Ор.: помолодити, а тре-
ба: помолодѣти.
61) Ор.: Урим.
62) Ор.: многовои.
63) Ор.: ис.
64) Ор.: мислію ти.
65) Ор.: резані.
66) Ор.: посуху.
67) В Ор.: стремень.
68) Ор.: Галички.
69) Ор.: затвори в.

- 70) Ор.: времени.
71) Може в вас, або замість ваш (псковизм).
72) Непотрібно повторено.
73) Ор.: поклониша.
74) Ор.: по Рсіи.
75) Ор.: непобідними.
76) Ор.: загородите, а треба: загородѣте.
77) Сильно поплутане. В Ор.: і схоті ю. Це часом ви- правляють: и се хоти юна на крови ти рече.
78) Роблю малу переставку.
79) Ор.: понизить... вонзить, а треба: понизѣтъ.. вонзѣтъ.
80) Ор.: которое.
81) Ор.: о кони.
82) Ор.: утръ же.
83) Ор.: возни.
84) Ор.: друзі.
85) Ор.: рози нося.
86) Ор.: незнаемъ.
87) Ор.: к.
88) Ор.: горъ.
89) Ор.: носадн.
90) Ор.: а бих.
91) Ор.: к.
92) Ор.: зарн.
93) Ор.: подвизашася.
94) Ор.: вѣврѣжесея.
95) Ор.: босим.
96) Ор.: е.
97) Ор.: ростре.
98) Ор.: Дніпр.
99) Ор.: стугою.
100) Ор.: преклонило.
101) Ор.: втрескоташа.
102) Ор.: Гзак.
103) Або: по лозі, але соро- ки не повзають: повзають тільки гади.
104) Ор.: Гзак.
105) Ор.: и ходи на.
106) Ор.: Святославлича.
107) Ор.: Всеволодѣ.
108) Ор.: Владиміру.
-

IV.

**СЛОВНИК ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ
ПРИМІТКИ.**

С Л О В Н И К

до “Слова о полку Ігореві”.

а в “Слові” звичайно протиставне, але один раз й еднальне, цебто і.

аби, абих — якби.

аже — якщо.

аки, яко — як.

альбо — або, старе альбо.

аркучи — говорячи, воркуючи, див. ректи.

аще — коли, якщо, хоч.

багрянний — густо-, темночервоний.

баский кінь див. борзний.

батько встаровину вже визначало й тестя.

бдіти — не спати, сторожити, чатувати.

бебрян — бобровий, див. бобер.

бердиш — велика військова сокира.

билина, биль — бувальщина, було, справдішне.

биля — вельможа, боярин.

бистрий — швидкий, скорий.

бити — бути; **бил, би-ла, било** — був, була було; **бисть** — було; **биваєть** — буває; **бі** — було, **біша** — були.

біла — білка, вевірка; дрібна грошова одиниця; переносно й дівчина бранка.

бісові діти — половці. **бобер** — мала звіринка, **бебрян** — бобровий.

болван — бовван, статуя, ідол; з тур. balvan — статуя; пограничний стовп.

болого, благо — добро.

болонь — оболонь, надріччя, низина біля річки чи й міста.

боронь, брань — бій, війна.

болото — залите водою місце, бруд.

борзний кінь — бас-

кий, швидкий, жере-
бець.

брань — бій, війна.

братіє, — браття,
слухачі “Слова”, так і
в народніх піснях.

брег — берег.

бремя, мн. **бремена**
— тягота, каміння.

буєсть — відвага, смі-
ливість, мужність.

буй, род. **буєго** —
відважний, сміливий,
гордий, пишний, висо-
кий; часто буй тур.

буйство — відвага,
сміливість.

бусий — сірий, тем-
ний.

бяше, бяшеть — був,
було, було б, **бяхуть** —
були.

ваю — ваші обое, у
ваю — у вас обох.

вевірка — білка, дав-
не мись. Була в нас і
грошовою одиницею,
як дрібна монета.

вежа — половецький
сторожний пункт, ша-
тро, віз.

велить — наказує.

вельми — дуже.

величіє — велич, сла-
ва.

венедиці — венетійці.

верже — кинув, **вер-
жеся** — кинувся, **верже-
ні** — закинені, ушко-
джені, **возвержеся** —
кинувся. Пор. зах.-укр.
вергати.

веселіє — веселість,
весілля, радість.

видіти — бачити, **ви-
жду** — бачу, **виді** —
побачив.

вискочисте — виско-
чили.

виторгти — вирвати,
викинути, вихопити.

ві — ми обое.

віщий — пророчий,
що знає минуле й буду-
че, всезнаючий, надхне-
ний, мудрий, чарівни-
чий.

власть — волость,
область, країна, уділ;
влада.

внук — онук.

возвержеся — кину-
вся, див. **верже**.

возгряяху, гряяхуть —
гралі, крякали.

воззріти — погляну-

ти, подивитися.

возлеліяти — вилюляти, **возлелій** — полюляй, **возлеліяні** — вилюляні, **виколіхані**. Див. леліяти.

возни (вонзи) — встромив. Пор. у Лавр. Літопису: Вонъзе ножъ.

вої — війська, вояки.

волк — вовк, символ швидкості бігу героїв.

волна — хвиля.

ворон, врана — ворона, крук. Своїм кряканням ворони віщують лихо.

воскладаше — клав.

воскормити — вигодувати.

воспіти — заспівати.

восплескати — сплеснути, змахнути.

восрожать — ворожать.

востона — застогнав, див. стонати.

востроскоташа — застрекотали, див. троскоташа.

восшумі — зашуміла.

вполюнощі, вполюночі — опівночі.

врана — ворона, крук.

врата — ворота.

время — час.

вступи — вступив.

всядем — сядьмо.

галич — галичий, **круковий, галиці** — галки.

глава — голова.

глаголати — говорити, **гомоніти, казати**.

глас — голос.

гніздо — кубло.

гоголь — рід качки.

година — час, від давнього **год** — час.

горазд — меткий, **тязмуций, гаразд**.

горі — вгорі, зверху.

горностай — звіринка **горносталь, горностала**.

господин — пан, **владика**; **звернення: господине** — пане.

град — город, місто.

гряхуть, возгряхуть — крякали.

греці — греки.

гривня — біля півфунта срібла, **десьдесять карбованців на наші старі гроші**.

гридниця — кімната

для “GRIDHIB”, цебто для княжої дружини, в княжому дворі.

ГРИМЛЮТЬ — гримують.

ГРОЗА — загроза, погроза, суворість, жах, страх, гнів.

ГРОЗНИЙ — грізний.

ГРЯЗИВИЙ — заболочений, вкритий грязею, від грязь.

да в приказовій формі: щоб, да **ПОЗРІМ**: щоб побачить.

ДАЛЕЧЕ — далеко, задовго.

ДАНЬ — данина.

ДВІР — оселя.

ДЕБРЬСЬКИЙ від **ДЕБРЬ** — поросла лісом долина, рів, яруга, прірва, глибока розщілина, безодня, нетри, пуща, густий ліс.

ДЕРЗИЙ — відважний, сміливий, див. буй.

ДОЖДЬ — дощ.

ДОРИСКАШЕ — добігав, див. рискати.

ДОСКА — дошка.

ДОСПІТИ — поспіти, встигнути, попередити,

закінчити, зібратися, приготувитися.

ДОСТА — вистачило.

ДОТЧЕСЯ — доторкнувся.

ДРАГИЙ — дорогий.

ДРЕВО — дерево.

ДРУЖИНА — княже військо, рать (від друг, други). Перше “дружина” було парубоче товариство друзів.

ДУБ — дерево взагалі.

ДУНАЙ — це вода взагалі, взагалі яка річка, як і в піснях. Див. далі в Примітках Дунай.

Є — їх.

ЄМЛЯХУ — брали.

ЕСВІ — есте, сте (при дієсловах).

ЖАЖДА — спрага, **ЖАДНИЙ** — спраглий на що.

ЖАЛОСТЬ — жадоба, горливість, ревності.

ЖАЛОЩІ — жаль.

ЖЕМЧЮГ, ЖЕНЧЮГ — перли, **ЖЕМЧЮЖНИЙ** — перлинний. Бачити в сні перли — на сльози. Жемчюжна душа — чиста душа, як жемчуг.

ЖЕСТОКИЙ — мужній,

міцний. Пізніше значення: жорстокий, бо сильні були й жорстокі.

живот — життя; також багатство, маєток, достаток.

жизнь — достаток, маєток, багатство (а не життя).

жир — ситість, багатство, достаток, прибуток.

жирний — ситий, багатий, щасливий, рясний, густий.

жеребій — жереб; волюсть, уділ; боротьба.

забив — забувши.

забрало, забороло — укріплене дерев'яне чи камінне й закрите від стріл та каміння місце на міському мурі, де стоять оборонці; менша стіна на мурі, з зубцями, з-за якої стріляють. Тут починається бій.

завтрак — сніданок, їда за утро, рано.

задня слава — давнішня, минула слава.

закалити — загартувати, див. калений.

замишленіє — задум, вигад, видумка, див. мисль.

запала — запалила.

зараніє, с заранія — вранці.

заря — зоря.

засапожник — ніж за халявою, захалявник.

затворити — зачинити.

затче — заткав.

Заутреня — Утреня.

збися — знявся.

звати — кликати, див. зоветь.

звон — дзвін.

здрав — здоров.

зегзиця — зозуля.

злато — золото, злат — золотий, **златоверхий** — золотоверхий, **златокований** — з золота викуваний, **злачений** — позолочений. Тут, у "Слові" епічні звороти: золотий стіл (престіл), шолом, стремено, сідло княже, нашійник, терем золотоверхий, стріли позолочені.

знаемий — знаний, відомий.

знаменіє — знак, ознака, пророцтво, знамено.

зоветь — кличе, **зовуть** — кличуть.

іже — який, що, зах.-укр. же.

іздаlechа — здалека.

іміти — мати, **імія** — маючи.

іноходець — тихоходець кінь.

іскусити — попробувати, зах.-укр. покушати.

іспити — випити.

ішучи — шукаючи, від **іскати** — шукати.

каган — титул верховного половецького хана, перенесений у XI-му віці й на наших великих князів Київських. Слово походить від тюркського чи половецького “каан” — великий хан, хан над ханами, салтан.

кажеть — показує.

калений — закалений, пор. зақалка, загартований, крицевий, сталевий, див. закалити.

камо — куди, де.

каяти — жаліти, тужити за; зневажати, не зважати на; **кають** — тужать, **кая** — не зважаючи. Пор. розкайтесь, по-каяння.

кикахуть — перекликаються, кричать, **кичень** — кує; лебідь і зозуля киче.

клект — орлиний крик.

клик — крик. Половці починали бій з криком і радість перемоги виявляли також криком. Криком лякали ворога. Від половців перейняли це й ми, було ще за козаччини.

кликати, **кликнути**, **кличеть** — кличе, взиває, кричить, нагадує, дає знаки.

клюки — криві зігнуті ноги в верхівців, що ними зручніше міцно триматися в сідлі на коні; або: хитрощі, оманни, пор. **переклюкати** — обманути, **клюка** — хитрощі.

кметь — княжий муж, добірний дружинник; а потім селянин хлібороб, орач, ратай, вояк: з гр. *kometes* чи лат. *comes*: королівський муж; лицар. Пор. у Я. Щоголева: Вірний кмет Царя свого (про Ангола).

кнес — князь чи князьок на даху, гребінь на даху, балька, сволок на даху. Дах без гребеня в сні віщує покійника.

ковати — кувати, задумувати.

ковиль чи **ковила** — степова трава в південних українських степах, тирса, шовкова трава, біла.

кої — які.

колокол — дзвін.

комонь — жінь. Пор. **комонний** — кінний, **комонник** — верхівець.

копіе — спис; **копіе приломати** — стятися, спробувати сили, стати на герць.

коромоли — чвари,

свари, сварки, незгоди, заколоти, колотнечі, розбрат, підступи, повстання, заговори. Слово походить від середньовічного латинського *carcula* з тим самим значенням.

котора — незгода, заколот, див. **коромоли**, **усобиця**. Живе й тепер по зах. укр. говорах.

кощей — робітник на полі, невільник, половецький бранець, раб; від тюркського *koschi*, *kos* — плуг. Образ **Половецького Степу**. Народне розуміння: костій, кістяк, смерть. **Кощієво** від **кощей**, невільниче.

крамоли див. **коромоли**.

красний — вродливий, гарний, ясний, гожий, приемний.

кресити — воскресити, підняти з мертвих.

кречет — порода сокола, що визначається великою силою.

кріпость — міць, си-

ла.

кровать — ліжко, ложе, постіль; з гр. *krabatos*, середньовічне лат. *grabatus*, сучасне російське *кровать*. Слово є в наших народніх піснях.

кромі — крім, без.

куста — може куш, *frutex*.

лада — любий, коханий, милий муж чи жона, дружина, любка. Пор. ладний. Є в народніх піснях. Стародавнє ладен — згідний.

лебідь киче; тут мова про лебедя кликуна, що киче на подобу кларнету й видає сумні звуки.

леліяти — люляти, пестити, тихо гойдати до сну, колихати. Див. возлеліяти.

лжа — брехня, зрада, незгода, чвари.

ли — чи, **либо**, **алибо** — або.

ліпо — добре, пристойно.

лоно — груди.

луг — поле, ліс, діброва, болотяний беріг, лука.

лук, мн. **луці** — луки.

лука моря — лукомор'є, затока, завороть.

луце, **луче** — лучче, краще, ліпше.

луча ж. р. — промінь.

люде — вояки.

мгла, **мьгла** — мла, імла.

междю — між, старе *между*.

месть — пімста, мста.

меча — мечучи, кидуючи, від метати.

мечь — меч, див. сабля.

ми — мені.

микати — кидати, тріпати, носити.

мислений — уявний, з уяви, надуманий. **Мисленое древо** — дерево розуму, мудрости.

мисль — думка, мисля, див. смислити, замишленіє; те саме, що й ум, мудрість. По мислену древу — по древу мудрости, по дереву знання.

мись — білка літунка, вевірка, векша; пор. “растекашешся мисію по древу”, дослівно: розтікався білкою по дереву.

мить — линяння птаха; пор. укр. мить — хвилина.

мичучи див. меча.

місто — місце.

млад — молодий.

многовоїй — багатовійськовий.

могут — могутній, воєвода.

молвити — мовити.

молнія — блискавка.

мужайміся — мужаймося, будьмо мужні.

мужество — відвага, сміливість, хоробрість.

мутен — каламутний, невиразний, смутний, турботний.

мя — мене, зах.-укр. м'я.

нама — нам обом.

напасть — біда, нещастя, лихо.

напереді — наперед.

напружені — напружені.

наришуше — наскокуючи, набігаючи, нападаючи, див. рискати.

насада — човен, судно.

насиліє — насилля, гвалт.

насилно — силою, навпроти.

наю — нас обох.

неготовий — невтоворований, непробитий, небитий.

незнаемий — незнаний, невідомий, таємничий.

нелзі, нельзя — не можна.

нелюбіє — нелюбство, ненависть, неприязнь.

непособіє — недопомога, непідмога.

нетрудного — легкого, див. труд.

нечесно — безславно.

ни — нам.

нині — тепер (а не: сьогодні).

нинішній — теперішній (а не: сьогоднішній).

ниче, на ниче — на

ніщо; пор. говіркове зах.-укр. з польського: на ніц.

ничить — хилиться.

ніговахуть — пестили, милували.

но — але, та; говірково слово живе й тепер.

ногата — монета, 1/20 гривні, по старому десь 50 грошей.

нощь, ночь — ніч; див. синочь.

оба — обидва.

обаполи — дві половині, дві сторони, два береги, обидві полі.

обичай — життєва ласка, кохання.

обісися — обвісився, завис, повиснув.

облак, облако — хмара.

обратити — обернути.

одоліти — перемогти.

ожереліє — намисто, нашійник, “на горлі”; золота гривна, яку носили князі на шиї.

оконися — оконився, сів на коня; пор. припі-

шити — зробити пішим; пор. огородити, одуматися, оженитися, окрилитися, очолити й т. ін.

оксамит — дорога матерія, з гр. examitos — на шість ниток.

опутаєві — оплутаємо вдвох.

орьтома, ортома — попона, покривало, від тур. ört — вкривати, örtma — покривало.

оступиша — обступили.

отворити — відчинити, **отвори** — відчинив, **отворені** — відчинені.

отній — отцівський, батьківський, отчий.

паволока — коштовна шовкова тканина.

падєся — упав, **падоша** — попадали.

паполома — новогр. parloma — похоронне покривало.

пантера див. пардус.

папорзи — горішня частина панциря, крило, панцир, наперсник, броня.

пардус — барс, пантера, гр. pardos, **пардужий** — барсів, пантерин. Пард визначав істоту віроломну, підступну, як половці.

пасти — пильнувати, сторожити. Пор. у “Слові о Законі й Благодаті” XI віку: “Землю свою пасучи правдою”. У піснях: пасе очима; приказка: Чоловіка біда пасе.

пашуть — розвіваються, повівають.

первий — колишній, стародавній, **первое** — колись, удавнину.

передня слава — будуча.

перерискаше — перебігав.

персти — пальці, пор. наперсток.

пир — бенкет, символ бою.

піснотворець — поет, творець піснь.

піснь — пісня, хвала, слава.

піти — співати, хвалити, виславляти.

пламя — полум'я, **пламен** — полум'яний.

побарая — борючись, воюючи.

побіда — перемога, **побідний** — переможний, **побіждати** — перемогати.

поблюсти — доглянути, посторожити.

повергоша — кинули, покидали, див. верже.

повість — оповідання.

поволокостася — заволоклися.

поганий — неохрещений, невіра поганин, нехристиянин; тут половчин.

погасоша — погасли.

погрузи — потопив, **погрузиста** — потопили.

под — під.

подвигошася — порушилися, зарухалися.

подклониша — схилили.

подпер — підперши.

позрїм — побачим, поглянемо.

поіскати — пошука-ти.

полегоша — полягли.

полелія — полюляв, переніс, тихо гойдаючи.

полк — полк, військо, вояцтво; війна, бій, похід; хор, громада.

полночь — північ, в **полуночі** чи в **полунощі** — опівночі.

полудніє — полудень, південь.

померкоста — за-тьмарились.

помняшеть — пам'ятав, згадував, **помяну-ше** — згадавши.

пониче — похилило-ся, див. ничить.

порох — пил, мн. **поросі** — порохи.

посвічивая — посві-чуючи, поблискуючи.

поскепаний — розко-лений, від **поскепати** — поколотити, пор. скипка, скибкувати. Пор. сучас-не скепати й ски-пати — колотити на скибки, див. Словн. Б. Грінченка III. 643. Пор. у Ол. Ільченка: "Петер-

бурзька осінь" 1947 р., Київ, ст. 204: Почав скипати тріски на розпал.

потече — потік, по-біг.

потом — потім.

потручатися — вда-ряться, пор. зах.-укр. трутити.

потяти — посікти, порубати, сучасне укр. тяти, потяти.

похитим — заберемо, покрадемо.

похоті — сильна охо-та, бажання, прист-расть; пор. хоті.

пояше — співала, хвалила, славила, див. піти.

прадідній — праді-дівський.

пред — перед, **преді** — перше, наперед.

предній — передній.

преклонилося — на-хилилося.

преторгоста — роз-дерли, загнали, зах.-у-кр. торгати.

пригвоздити — при-в'язувати, від **гвоздь**—

ДВЯХ.

приложити — скласти, покласти.

приломити — надломити, зломати, **приламатися** — поламатися.

припівка — приспівка, приповідка.

припішати — зробити пішим, спішити, опішити, приборкати; пор. оконися.

притрепати — потріпати, побити.

прихождаху — приходили.

простре — простяг, **прострошася** — простяглися.

птица — птах; **птичь**, **птиць** — пташеня, птах, птаство.

путина — путо, кайда ни.

пустини — пустеля, порожнеча, степ, лихо.

пущаше — пускав.

пяток — п'ятниця.

развія — розвіяв.

разліяся — розлилася.

разлучистася — розлучилися.

разуміти — розуміти.

разшибе — розбив. **раскропити** — розкропити.

рассушася — розсохлись, розсипались, розвіялись, розтанули.

растікашеться — розтікався.

расхитисте — покрали, похватали.

ратай — оратай, орач, селянин, хлібороб.

рать — бій, війна, військо, напад, незгода, ворог; **ратний** — бойовий, військовий, воєнний, хоробрий, лицарський.

ректи, **рек** — каже; **рече** — казав, сказав, каже, говорить, як каже, як кажуть, сказав би, **рекосте** — ви сказали; **рекоста** — вони сказали; **ркоша** — рекли, сказали; **рци** — скажи, сказати б, сказав би; **аркучи** чи **ркучи** — говорячи, промовляючи, повідаючи, воркуючи. Пор. приповідку: Сло-

во речі, а гроші лічи.

ржуть — іржуть.

рикати — ревити.

рискати — ганяти,
рища — ганяючи, **до-**
рискавши — добігав, **ри-**
скаше — бігав.

різань, різана — мо-
нета, 1/50 гривні, по-
старому десь 20 грошей.
Від різати, вирізана.
Пор. Літописне **різ** —
процент.

рідко — рідко.

ркучи див. ректи.

рог пламяний — по-
лум'яна рура; прилад, з
якого виприскував гре-
цький огонь.

розно — різно, наріз-
но, окремо.

рокотати — гомоніти,
бреніти, шуміти, тихо
промовляти.

роспужени лебеді —
сплохані, розігнані,
зах.-укр. пудити, напу-
дити, розпудити. Див.
упуди.

росстріляєві — роз-
стріляємо вдвох.

ручей — струмок, по-
тік, річечка; зах.-укр.

ручай.

рядя — рядючи, даю-
чи лад.

сабля — шабля, з у-
горського szab — рубати,
звідси szablya —
шабля. За того часу
шабля була гостра з
одного боку, а меч — з
обох.

сагайдак див. тул.

сане, сані — змії, га-
дюки. "Пчола": Мнозі
сані суть со вредом. Бо
сані й змії однаково
повзуть.

свивая — звиваючи,
єднаючи.

свичай — звичка, лю-
бовне відношення, лю-
бов.

свідомий — знаний,
славний, випробуваний,
певний, див. знаємий.

світ — світло, роз-
світ.

се — ось.

сесьмий — сьомий.

си — собі.

сила — військо.

синовець — небіж,
син брата, племінник.

синочь — звечора,

зах.-укр. сночі — звечора. Пор. пісенне “вчора з вечора”. Пор. 44 Примітку до Оригіналу.

сицей — такий.

сідина — сивина, від **сідий** — сивий.

сінь — тінь, пор. **сіни**.

сквозі — через.

Слава — пісня на честь кому.

славій — соловей, соловейків.

слово — мова, оповідання, поука, пісня, поема, билина, дума, повість.

смага — сухість, жажда, спрага, пор. смажити; також огонь, пожар.

смыслити — подумати, **смыслений** — розумний, **мудрий**, див. **мисль**.

сморц, **сморч** — смерч, водяний стовп, тяжка дошева хмара.

сокол, **сокіл**, як і **вовк**, символ швидкості бігу героя.

сократишася — скоротилися.

сребро — срібло, **сре-**

брен — срібляний.

среди — серед, посеред.

срони — зронило, скинуло.

стадо — гурт, зграя, табун, отара, череда.

створисте — створили, вчинили, зробили.

стіл — у “Слові” завжди княжий престіл.

столп — стовп.

стонати — стогнати, див. **востона**.

страна — сторона, край, земля.

стрешаще — стеріг, стерігши.

стремень — стремено.

стрикус — велика бойова сокира, з д. нім. *streitax*; таран.

струи — хвилі, течія, вир.

стружіе — ратище до списа, спис.

струя — течія, хвиля, струмок.

студений — холодний, зах.-укр. студений.

стяг — військовий прапор, хоругва, знам'я, д. г. нім. *stanga*, сканд.

stöng. Стязі — стяги.

суд — суд, Суд Божий, смерть.

сулиця — вістря до списа, спис.

тако — так.

тамо — там.

творити — чинити, робити.

тект — стукіт ятла об дерево.

теліга — військовий віз.

терем — великий княжий будинок, з гр. teremnon.

ти — тобі.

тис, тисовий — частинне дерево, не гниюче, часте в народніх піснях.

тогда — тоді; зах.-укр. тогди.

той — цей, він; той Олег — цей Олег, той Пісні — цій Пісні; так і тепер у зах.-укр.

ток — тік, місце для молочення збіжжя.

толковин — перекладач, від толкувати — перекладати, виясню-

вати; чужий мовою, чужинець, не руський, пор. німець.

тому — через це.

тоска — печаль, сум, туга.

тощий, тщій — порожній, пор. на тще серце.

трепещуть — тріпочуть.

тресвітлий — найсвітліший, найясніший.

тропа — стежка, доріжка.

троскоташа сороки — стрекотали.

трость — очерет, тростина.

труд — тяжка праця, подвиг, сум, печаль, лихо, хвороба; трудний — з труду, терпінний, з подвигу — подвижний, болізний, сумний, ратний.

трупя — мерці, труп'я.

ту — тут, туди; пор. зах.-укр. ту.

туга — журба, сум, печаль.

тул — сагайдак, ремінна торба, в якій ховали стріли, перське тül.

тур — лісовий дикий бик чи віл, символ сили, відваги та мужности, звичайно буй-тур. В Україні в XII в. ще водився, зникає в нас десь у XVI ст. Див. Н. Сумцов: Тур в народной словесности, "Кіев. Стар". 1887 р. кн. 1.

тутнеть — дуднить, гуркоче. Пор. у Службі Борису й Глібу XII в.: І бисть гром велик і тутен.

туча — велика густа хмара; символізує вороже військо.

тьма — пільма, темрява, темнота, мряка.

у — біля, коло.

убудиста — збудили.

удалий — вдатний, відважний, хоробрий, сміливий.

ужина ж. р. —вечеря.

узорочье — дорога тканина з'юзорами, до-

рогі речі.

уїдіє — поїдь, пожива, здобич.

ум — розум, думка, уява; синонім — мисль.

унилий — сумний, **униша** — посумніли, засумували.

уноша, юноша — юнак.

упуди — сполошила, налякала; зах.-укр. пудити — лякати. Див. роспужені.

успе — заснув, **успил** — приспав, пор. усопший — заснулий.

усобица — незгода, колотнеча, свара, сварка, чвара, розбрат, звада, громадянська війна. Див. котора.

утерпі — зменшився, затьмарився, пор. зтерплий.

утече — втекла, потекла.

утрі — вранці, рано, утро.

ущекотал — острекотав, оспівав, див. щекот.

харалуг — криця, загартоване залізо, тверда сталь; може з тюркського харалуг, каралук, каралек — чорний, підчорнена криця; а може — блиск, тоді **харалужний** — сталевий, крицевий, дуже твердий, блискучий.

хитр — мистецький, меткий, розумний, здатний. В Несторовому Житті Феодосія 1080 років: Був хитрий писати.

хобот — кінець чого, хвіст, рило, переносно бунчук.

холм — горб, пагірок, гірка.

хорюговь — корогва, хорогва, хоругов, військовий прапор, з монг. оронго, горонго, хоронго.

хотіти, хотя — хоча-чи, бажаючи, **хошу** — хочу.

хоті ж. р. — хотіння, любка, мила дружина, жінка, див. лада; пор.

чеське **хоть** — дружина. Див. похоті.

храбр — хоробрий, сміливий.

худий — простий, малий, мілкий, схудлий.

цвилити — квилити, жалібно подавати голос, засмучувати; кривдити; слово часте в народніх творах.

цеп, чеп — ціп для молочення збіжжя.

чага — невільниця, робітниця, половецька раба, бранка, з араб. ašaha — підбив.

чайца — чайка, рибалка, чибіс.

черлений — червоний. В зах.-укр. слово живе й тепер.

чернядь — чорна чубата качка.

чи див. ли.

чили — чи.

чолка — бунчук, кінський хвіст.

чрез, чрес — через.

чти, чьти — чести.

что — що.

шелом, шолом — бо-

йовий наголівник, металева шапка, що боронить голову від стріли чи від удару меча. У князів бував і позолочений. Часом носили його на теплій шапці.

шеломя — підвищення, холм, горб, пагірок, гора.

шереширн — списи, самостріли для кидання живого огня; гр. saris-sari.

шизий — сизий.

ширяся — ширяючи, линути.

щекот — щebet, співптаха, тут соловейка, цвірінькання, див. ущекотал.

щити для охорони

від стріли чи вдару во рога, того часу були справді червоні, як видно з тогочасних малюнків; пор. за-щит-а. **яко, аки** — як.

япончица — опонча, накидка, капюшон, з тур. japańca.

яр, ярий — юний, весінній, сміливий, гарячий, відважний; те саме, що й буй. В піснях: пшениченька яра, бжола яра, світ ярий.

яруга — байрак, великий яр, порослий лісом, долинка між горами; слово часте в західньо-україн., в східньо-україн. яр.

Історично - географічні

П Р И М І Т К И

до "Слова про Ігорів похід".

Біда — усіблення нещастя, біда, лихо.

Білгород — тепер містечко Білгородка на Правобережжі, в 40 верстах на південний захід від Києва. Тут збереглися цінні залишки ще з передмонгольських будівель.

Борис В'ячеславович, онук Ярослава I Мудрого. Силою захопив був Чернігів 4 травня 1077-го року, вигнавши Всеволода, але втримався тут тільки 8 день, і мусів утікати в Тмуторокань до Романа Красного. Наступного року він вернувся з кн. Олегом і з половцями, й захопив знову Чернігів, вдруге вигнавши звідти Всеволода. Великий князь Київський Із'яслав при допомозі Володимира Мономаха й інших пішли на поміч Всеволодові, й розбили Бориса й Олега біля села на Ніжатиній Ниві, і тут 3 жовтня 1078 го року князь Борис був убитий.

Боричів узвіз — стрімка дорога-розщілина з Подолу до Старого Києва, круча, тепер між Андріївським Собором та Михайлівським Манастирем додолу на Поділ.

Боян — славний княжий поет, співець і музика другої половини XI-го й початку XII-го віку, попередник автора "Слова". Боян — це особове ім'я того часу, пор. Стоян, Ждан. В Болгарії відомий князь Боян, що був усічений за Христа р. 830-го, чому й зарахований до сонму святих, па-

м'ять його 28-го листопада. Свої надхнені пісні Боян супроводив грою на гуслах.

Брячислав Василькович, князь Вітебський.

Бус, чи **Бооз** — князь слов'ян-антів, може українських предків. Готський князь Ванітар року 375-го розп'яв на хресті Буса з його синами та з 75-ма вельможами, а за рік і сам згинув від гунського короля Баламбера.

Велес — староукраїнський “скотій бог”, бог багатства й поезії, тому Боян — його онук. “Скот” — багатство, маєток.

Влур див. Овлур.

Волга — найбільша річка сходу Руської Землі, що тече в Каспій, на 3600 км. довга.

Володимир (старша форма: Володимер) Всеволодович Мономах (1055—1125), князь Чернігівський, потім великий князь Київський (1113—1125). В “Слові” зветься Старим. Уславився боротьбою з половцями. Деякі дослідники під “Володимиром Старим” бачать Володимира I Великого († 1015).

Володимир Глібович, князь Переяславський. Року 1185-го, коли половці брали його удільне місто Переяслав, був тяжко ранений трьома списами, але одужав. Року 1187 взяв участь у поході кн. Святослава на половців, але захворів, і помер 18 квітня 1187 року. Іпатський Літопис так характеризує цього князя: “Бі любя дружину і злата не собирашеть, імінія не щадяшеть, но даяшеть дружині, бі бо князь добр і кріпок на раті, і мужеством кріпком показася, всякими добродітелми наполнен, о нем же Україна много постона”. Ю-

го сестра, Ольга Глібівна, була дружиною князя Всеволода Святославича.

Володимир, князь Путивльський, згодом Галицький, син Ігоря, у хрещенні Петро. Разом з батьком року 1185-го ходив на половців і попав у полон, де й побрався з донькою половецького хана Кончака. Додому вернувся весною 1187 року й повінчався з Кончаківною, що в св. Хрещенні була названа Свободою. Помер цей князь року 1212-го.

Всеволод Святославович, Буй-тур, князь Курський та Трубчевський, менший брат Ігоря. Разом з братом ходив на половців у 1183 та 1185 р. р., і разом з ним попав у половецький полон, а визволившись із нього викупом, знову ходив на них р. 1191-го ще двічі. У походи ходив ще з юнацтва, ще з 1160-го року. Помер 1196-го року. Це найвидатніший князь-лицар із Ольговичів. Іпатіїв Літопис про нього пише: “Во Ольговичех всіх удаліе рожаем, і воспитаньем, і возрастом, і всею добротою, і мужественною доблестью, і любов імяше ко всім”.

Всеволод III Юрієвич, “Велике Гніздо” (цебто: Велика Родина), великий князь Суздальський 37 літ (1176—1212), син Юрія Довгорукого, онук Володимира Мономаха. Року 1182—1184-го успішно ходив з Глібовичами на Волзьких болгар і побив їх, для чого приєднав був до себе багато князів.

Всеволод, син князя Ярослава Луцького, з 1173 р. Київського, брат Інгвара, правнук Мстислава Великого.

Всеслав Брючеславович, князь Полоцький, почав правити 1044 р., а помер року 1101-го 14 квітня, правнук Володимира Великого, воював з синами Ярослава Мудрого, захопив був у 1067-му році Новгород Великий, і сильно його пограбував, і тим “расшибе славу Ярославу”. Але був розбитий на Немизі, і зрадою присяги 10 червня посаджений в Києві з двома своїми синами до “поруба”, до в'язниці. Та незабаром половці побили Ярославовичів, в Києві знялося повстання, і 15 вересня Всеслав був звільнений і обраний великим князем Київським, а Із'яслав Київський, що розбив був Всеслава на Немизі, втік до Польщі. Сім місяців сидів Всеслав у Києві, але Із'яслав вернувся з польським королем Болеславом, і Всеслав змушений був утікати до свого Полоцька. Життя Всеславе в загальні було повне на різні пригоди, що колотили Руссю. Про Всеслава в народі ходили чутки, ніби він був чаклуном, і міг перекидатися на вовкулаку. Всеславові онуки — князі Полоцькі, що роздорами наводили половців на Руську Землю.

Гза — половецький хан Придонської орди, приятель і спільник Кончака, з яким був на чолі війська проти Ігоря. Татарське “кза” — гуска; в Літописах часом зветься він Коза.

Гліб Ростиславович, князь Рязанський, онук Ярославів. Глібовичі, його п'ятеро синів, князі Рязанські: Володимир † 1204 р., Всеволод † 1203 р., Ігор † 1194 р., Роман † 1216 р. і Святослав † по 1207 р., — ходили з кн. Всеволодом Юрієвичем на Волзьких болгар.

Глібівна — це Ольга, донька князя Гліба Юрієвича, Переяславського († 1171 р.), дружина Всеволода Буй-тура, сестра князя Володимира Глібовича й Андрія Боголюбського.

Горислав див. Олег Святославич, що багато горя спричинив Русі. Пор. у “Плачі” Данила Заточника XII в.: “Кому ті єсть Переяславль, а мні Гореславль”. Дехто приймають форму Гореслав.

Городно чи Гродно — місто на Поліссі на Пінщині, на лівому березі Німану, столиця князя Із'яслава Васильковича.

Готи жили на півдні Криму ще з II-го віку по Христі, а їхні залишки там були ще й у XII-му віці.

Давид Ростиславович, князь Смоленський, онук великого князя Мстислава I Володимировича, помер, мавши 57 літ і прийнявши чернецтво перед смертю († 1197 р.). Кілька разів полишав свого брата Рюрика без помочі. Іпатіїв Літопис під 1198 роком про нього подає: “Бі кріпок на раті, всегда бо тосняшеться на великая діла; злата і сребра не сбирашеть, но давашеть дружині, бі бо любя дружину”.

Дажьбог — староукраїнський дохристиянський бог Сонця, бог життя. “Дажьбожі онуки”, це головно князі та їхня дружина.

Двина Західня — річка на півночі, тече до Балтику, в її басейні Полоцьке Князівство.

Деремела якесь латиське плем'я.

Див — прихильний до половців лісовий божок, лісовик, мара, Лихо. Пор. стару українську поговірку: “Щоб на тебе Див прийшов!” Часом приймають Дива за диявола, що обернувся в сову, пугача. Пор. у грузинського народу Div — злий дух.

Діва — якесь неприхильне русичам божество.

Дон — Дін, річка в південно-українському степу, що тече до Озівського моря, тоді головна річка половців. **Дінець** — його правий доплив. Дін у “Слові” зветься великим або синім.

Дудutki — містечко, але не відомо, де положене. Одні припускають, що біля Новгороду, де до недавня був монастир “на Дудутках”, інші — біля Києва або на південь від Мінська.

Дунай — славна слов'янська річка, що впадає в Чорне море. Дунаєм у нас у піснях часто зветься взагалі річка, або просто вода, напр. у “Слові”: На дунаї Ярославлин голос слишиться, Дивиці поють на дунаї, й т. ін. В м. Путивлі, звичайно, нема Дуная, а тільки дунай. Це згадка про нашу стародавню VII-IX віків дунайсько-чорноморську добу життя. Володіння Ярослава Осмомисла тяглися від Карпат до гірла Дунаю, де в нього вливаються річки Серет та Прут, — це “Дунайські Ворота”.

Желя чи **Жля** —якесь божество, уосіблений сум, жаль, журба, плач, або голосільниця по померлому. Пор. стародавнє слово “жальник” — могила, “желенія” — заплачки.

Ігор Святославович (15. IV. 1151 — 1202) — головний герой “Слова”, удільний князь Новгороду Сіверського 1179-1202. Він син Святослава II Ольговича (а не Святослава Всеволодовича), князя Сіверського, в св. Хрещенні названий Георгієм, двоюрідний брат Святослава Київського. Року 1171-го розбив половецьких ханів Кончака й Кобяка на річці Ворсклі, коли ті були напали на Україну. Року 1184-го вдруге оженився з княжною Євфросинією, донькою кн. Ярослава Осмомисла.

Два рази ходив самовільно на половців: 1183 та 1185-го року. В невдалім поході 1185 р. попався в половецький полон зо своїм сином Володимиром, звідки втік восени того ж 1185-го року. Похід 1185 р. розпочався 23 квітня в вівторок, а головний бій з половцями тягнувся три дні: 26, 27 і 28 квітня 1185-го року, з п'ятниці по неділю; затьма сонця була в середу 11 травня 1185 р. Року 1191-го Ігор таки знову ходив на половців. Помер 1202 р. князем у Чернігові.

Із'яслав Василькович, удільний князь Полоцький і Городенський, правнук Всеслава Полоцького. Його зарізали приведені ним половці в 1185 році, бо брати його: Брячислав та Всеслав не допомогли йому. В науковій літературі остаточно не встановлено, хто саме був цей Із'яслав.

Інгвар, син Ярослава, князя Луцького, брат Всеволода. Перед смертю († 1202 р.) був великим князем Київським.

Канин — ніби річечка десь на північ від Чернігова, що згадується в Лавріновім Літопису під 1152 р.: війська Юрія Довгорукого “поїдоша к Чернігову, і, перешедше Снов, стаха у Гуричева близь города, перешедше Канин”. Інші читають це місце: “на ковилу”.

Карна — якесь божество, може уосіблена кара, жаль, оплакування мерця, плакальниця, плач.

Касоги жили на північно-східньому березі Чорного моря, Прикавказзя, біля Тмутороканя, споріднені з черкесами. Ханом у них був Редедя, забитий 1022-го року в двобої з кн. Мстиславом, див. Редедя.

Каяла — якась степова половецька річка, може

доплив Дону чи Дінця, що на ній стався невдалий Ігорів бій 1185-го року, описаний у нашому “Слові”. Саме слово “каяла” турко-татарське й значить “скелиста”. В Іпатієвім Літопису річка, де розбито князя Ігоря, зветься Сюурлій (Орель), доплив Дінця. “Каяла” часто приймається вченими за “річка жалю”, від “каяти” — жалувати, жаліти. В “Слові” річка Каяла згадана аж 4 рази, і 1 раз у Іпатієвому Літопису під 1185 р. Учені вбачають, що Каяла — це р. Кагальник, або Андар, Калміус — Калка, Кальчик; або Суха й Мокра Яли, Ка-яли, що в пам’ятках XVII в. зуться Кала.

Київ — столиця великого Київського князя, мрія всіх удільних князів.

Кобяк — хан половецький. Року 1184-го, в поході кн. Святослава на половців, кн. Володимир Глібович узяв його в полон, а половці, що йшли на Русь з “живим огнем”, були розбиті 30 липня 1184-го року в понеділок. У цьому поході брати Ігор та Всеволод участі не брали. Кобякова орда кочувала від берегів Чорного й Озівського морів до Дніпра.

Ковуї — степове плем’я, залишки скитів, що в XII ст. були ще на Чернігівщині на службі в українських князів.

Кончак — меткий половецький хан Придонської орди, що часто нападав на Україну, як її запеклий ворог. Князь Ігор розбив був його 1171-го року на р. Ворсклі. Пізніше став Ігоревим сватом, бо його донька вийшла за сина Ігоревого Володимира. Кончак був сином хана Сирчана, що малим хлопчиком узятий був князем Володимиром Мономахом у полон і вихований при Київському

князівському дворі так, що не хотів вертатися додому (з Києва, чи з Грузії, куди був утік), і тільки понюхавши Євшан-зілля, і послухавши рідних пісень від половецького співця Оря (Іпат. Літопис 1201 р.), згадав свою батьківщину й вернувся. Іпат. Літ. зве його: Окаянний, і безбожний, і треклятий Кончак.

Король того часу — це Угорський король.

Корсунь, давній Херсонес — грецьке місто на південно-західньому березі Криму, в 2 верстах від теперішнього Севастополя, тепер у руїнах.

Курськ — столичне удільне місто Ігорового брата князя Всеволода, на р. Тускорі, де вливається в неї струмок Кур. Належало до Сіверського удільного князівства.

Куряни — мешканці міста Курська.

Литва жила понад річкою Німаном.

Мономаховичі — молодша лінія Ярославичів. Вона запекло ворогувала з Ольговичами, руйнуючи Руську Землю.

Морава — мешканці Моравії.

Мстислав Володимирович, хоробрий удільний князь Тмутороканський і Чернігівський, брат князя Ярослава Мудрого. Року 1022-го він убив князя касогів Редедю, що запропонував замість війни двобій, за що й збудував у Тмутсрокані Храм на честь Богородиці, що допомогла йому. Помер 1036-го року.

Мстислав II Із'яславович, великий князь Київський, помер 1170-го року. Його три сини Мстиславичі, — шестикрильці: Всеволод Белзський † 1195 р., Роман Волинський † 1205 р. і Святослав, див. шестикрильці. Року 1131-го князь Мстислав

побудував Церкву Богородиці Пирогощої.

Мстислав Ярославович, удільний князь Пересопницький та Луцький, помер 1226 р., двоюрідний брат Романа Мстиславовича, співучасник його авантурних походів.

Мстиславичі, див. Мстислав II.

Немига — це сучасна Немиза, доплив річки Свислочі; інші вбачали тут р. Німан, або одну з річок поблизу Пінська. Тут була 3 березня 1067-го року жорстока січа, і князі Ярославовичі: Із'яслав, Святослав і Всеволод розбили князя Всеслава.

Ніжати́на Нива (нива Ніжати) лежала на північ або на схід від Чернігова. Тут року 1078-го 3 жовтня відбувся жорстокий бій, в якому були забиті князі Борис В'ячеславович та Із'яслав Ярославович у боротьбі за Чернігів з князем Всеволодом.

Новий Город — це Новгород Сіверський над річкою Десною, удільна столиця князя Ігоря Святославовича, героя нашого "Слова".

Нужда — якась українська мітична богиня насилля в дохристиянським віруванні.

Обида — якесь українське божество, уосіблення кривди, лиха.

Овари чи **обри** — степовий народ, що кочували перше по північних берегах Чорного моря та північного Кавказу, потім по нашому півдні, в V-IX віках. Підбили були під себе слов'ян. В IX віці зникли з наших степів під натиском болгар та угрів, звідки й поговорка пішла: "Зникли, як обри". Оварський шолом — зроблений оварами. В оварах бачать рештки з племен Дагестану, що володіли й Грузією.

Олбіри — плем'я ковуїв, що служили Чернігів-

ським князям.

Овлур — половець (в Літопису зветься Лавор), що допоміг князеві Ігореві втекти з полону. Мати Овлура була українка з Чернігівщини, з уділу князя Ігоря, чому й син Овлур був прихильний до українців.

Олег, у Хрещенні Павло, синок князя Ігоря, народився 1176 р.; у Іпат. Літ. згадується й під 1183 роком. Згинув у поході 1185-го року.

Олег Святославич, удільний князь Тмутороканський (1065-1114 р.), дід князя Ігоря, брат Романа Красного. Щоб вернути собі Чернігівський стіл від дядька Всеволода, він приводив в Україну половців і сильно нищив рідний край. Року 1096-го він убив сина Мономахового князя Із'яслава, чому й названий Гориславич. Це від нього пішло "Ольгове хороброє гніздо". Помер 1115-го року 1-го серпня. Малюнок його дано в "Збірнику" князя Святослава 1073 р. Був два роки на засланні на о. Родосі, десь біля 1080-го року. Олегова прабаба звалася Горислава, — може це від неї він зветься Гориславич. Іпатіїв Літопис подає про цього Олега: "Землі Рускій много зла створше, проливше кровь хрестьянску". Див. Горислав.

Ольга, див. Глібівна.

Ольговичі — старші нащадки Ярославовичів, запекло ворогували з молодшими нащадками, Мономаховичами, руйнуючи Руську Землю. "Ольгове хороброє гніздо" — онуки й правнуки Олега Святославича, князя Тмутороканського.

Осмомисл Ярослав — восьмирозум, бо в нього вісім мислей, вісім думок разом. "Осьм" — це старе вісім. Пор. Август Октавіян Осморідний;

пор. народне семиліт, семилітка. Див. Ярослав. Пор. сучасне прізвище Семирозум.

Пирогоща Богородиця, мурований Храм її заснував 1131-го року, а закінчив 1135-го року великий князь Мстислав II. Слово “Пирогоща” походить від грецького “пірготісса” — баштова, містохранителька. Але передання каже, що саму чудотворну Ікону Пирогощої привіз до Києва з Візантії, з Костянтинополя, купець Пирогоща чи Пирогостей, й ніби від нього й назва пішла. Саму Ікону ще р. 1155-го викрав князь Андрей Боголюбський й перевіз до Володимира, звідки згодом її перевезено до Московського Успенського Собору.

Пліснесько — дехто приймає, ніби це місцевість біля Одеська в Галичині, на північ від Галича; інші знаходять його на половині дороги з Бродів до Золочева, недалеко від Підгорецького монастиря.

Поле, Степ — це половці, Половецька Земля. Деякі дослідники окреслювали його між річками Сеймом і Псллом, де тече р. Сула; там є Білополе, Мирополе й ін.

Половці — степове кочове плем'я, яке жило на півдні України, від річок Тясмина й Орелі аж до Чорного та Озівського морей і до Волги на схід. Вони вперше появились тут року 1055-го, а р. 1061-го вже напали на Україну-Русь. Половці були запеклі вороги України, яких наші князі часто воювали. За час 1061-1210 р. половці 46 раз нападали на Україну, а 28 раз нападали вкупі з нашими князями, що приводили їх з собою, як воювали один проти одного, руйнуючи Україну. “Слово” зве їх поганями, бісовими дітьми, й виводить плем'ям віроломним; Літопис їх зве “безбожни-

ми ізмаїльтянами” та “окаяними нечистими агарянами”, зве дикими, треклятими.

Половчин — половець.

Полоцьк — столиця Полоцького князівства в землі Кривичів на р. Двині.

Помор'я — земля понад північно-східнім берегом Озівського моря, взагалі — приморська країна.

Посулля — земля понад річкою Сулою, погранична з Половецьким Степом, на Переяславщині. Річки: Сула, Ворскла й Хорол відділяли Русь від Землі Половецької.

Путивль над річкою Сеймом, седиба удільного князя Володимира Ігоревича, в Новгородсіверському князівстві.

Ревуги — плем'я ковуїв, що служили Чернігівським князям.

Редедя — хан касогів. На очах усього війська року 1022-го відбувся двобій боротьбою між Редедею й українським князем Мстиславом, і хоробрий Мстислав переміг і убив хана, і забрав його майно, жінку й дітей.

Рим, Римів — місто на Посуллі біля Переяслава, що його жорстоко сплюндрували половці в 1185-му році по невдалому поході на них князя Ігоря. Інші вказують на село Рим на межі колишніх полків Лохвицького, Прилуцького й Роменського. Є ще село Римівка на р. Груні, допливі Псла, на північний схід від м. Гадячого. В Іпат. Літопису під 1185 р. згадується поруйнований половцями Римів.

Роман Мстиславович, удільний князь Володимиро-Волинський (1172-1205), онук Володимира Мо-

номаха. Приєднав до своєї Волині ще й князівство Галицьке. Відомий своїми частими походами й сварками зо всіма князями.

Роман Святославович Красний (Вродливий), князь Тмутороканський, онук Ярослава Мудрого, брат Олега Гориславича. Два рази приводив на Україну половців, і вони ж його вбили 2-го серпня 1079 року. Малюнок його дано в “Збірнику” кн. Святослава 1073 р.

Ростислав Всеволодович, юнак, брат князя Володимира Мономаха, народився 1070 року. Коли року 1093-го на Україну напали були половці, він утопився 26-го травня в бої з ними при переправі через повноводну річку Стугну в час повіні, на очах брата Володимира, що мало й сам не втопився, рятуючи Ростислава. Його мати Анна, дочка половецького хана.

Рось — правий доплив Дніпра, що тече в південній Київщині; на ній міста Біла Церква, Богуслав і ін.

Русичі, Руси — мешканці Руси, українці.

Русь, Руська Земля, — так звалася стародавня Україна, що охоплювала головно південні землі, а північні землі в Русь не входили (див. В. Перетц: Слово о полку Ігореві, 1926 р. ст. 56). Вираз “Руська Земля” частий і в Літописах. Руська Земля закінчувалася на Дніпрі біля р. Тясмина справа та на р. Орелі зліва, а далі аж до моря — то вже була Земля Половецька, чи Степ або Поле.

Рюрик Ростиславович, сват Святослава, брат Давида, онук Мстислава Великого, сидів у Білгороді. Сім раз здобував і втрачав Київ, був постри-

жений у ченці. Помер 1215-го року. Великий авантюрист свого часу.

салтани — це хани половецькі. Дійсно, Ярослав Осмомисл був грозою для половців.

Святополк II Із'яславович, онук Ярослава Мудрого, князь Київський. Року 1094-го оженився був з донькою половецького хана Тугоркана. А року 1096-го 19-го липня побив половців над Трубайлом, і тут був забитий і тесть (а не батько) Святополків Тугоркан, з сином, див. Софія. В роках 1093-1113 Святополк II був великим князем Київським, й побудував Золотоверху Церкву св. Михаїла.

Святослав, у хрещенні Андрейн, синок Ігоря Святославовича, народився 1176-го року, згинув у поході 1185 р.

Святослав Мстиславович, син Мстислава Із'яславовича († 1170 р.).

Святослав II, син Ярослава Мудрого, великий князь Київський, помер 1079-го року.

Святослав III, Всеволодович, Грізний, князь Тмутороканський і Чернігівський, а з 1180-го року великий князь Київський, старший двоюрідний брат Ігоря та Всеволода, яких зве, як великий князь, небожами, а як старший у роді Ольговичів, зветься й їхнім батьком. Року 1184-го зібрав гурт князів (але Ігор та Всеволод до них не приєдналися) і пішов на половців, яких і розбив у понеділок 30-го липня 1184-го року на берегах р. Орелі, де й захоплений був у полон хан Кобяк з 2 синами. Сильний та розумний. На його дворі й повстало наше "Слово". Року 1187-го збирав князів на новий похід на половців. Помер року 1194-го.

Святослав Ольгович, князь Рильський, племінник князя Ігоря, з яким ходив він у невдалий похід на половців 1185 р. Помер 1186-го року. У Хрещенні названий Борис.

Словутич — давня назва річки Дніпра, син Словути. Словута — назва Дніпра, що позосталася ще в наших Думах.

Сонце, чотири сонці — це 4 князі, що ходили на половців 1185-го року: Ігор Святославович, брат його Всеволод, його племінник Святослав Ольгович та син Володимир Ігорович.

Софія Свята — катедральний митрополичий Київський Собор, побудований князем Ярославом Мудрим і посвячений 4 жовтня 1039-го року. Синомім Києва взагалі. Але тіло забитого року 1096-го половецького князя Тугоркана, свого тестя, князь Святополк II поклав на Берестовім, біля Печерської Лаври, а не в Св. Софії.

Степ — це Половецька Земля, див. Поле.

Стрибог — староукраїнський бог Вітру.

Стугна — правий доплив Дніпра біля Києва, вище Трипілля. У ній 1093-го року втопився князь Ростислав Всеволодович. Ще й досі ця річка болотяна, неглибока, але сильно розливається на весні в повінь.

Сула — лівий доплив Дніпра, на половецькому пограниччі в Переяславському князівстві. На ній м. Лубні, Ромен.

Сурож — тепер Судак, місто на південно-східньому березі Криму.

татрани — може мешканці Татр.

Тмуторокань — столичне удільне місто на південно-східньому березі Озівського моря. В Тму-

торокані часто знаходили собі охорону князі ізгої (цебто позбавлені володіння). Пізніша назва цього міста — Фанагорія або Тамань. Тмутороканський бовван — якась статуя, що стояла в цьому місті, а їх було тут багато. Року 1094-го Тмутороканню заволоділи половці, але Тм. князівство було ще уділом кн. Святослава III. Можливо також, що Тм. бовван — це пограничний стовп Тм. князівства, і сюди русичі прямували “поискати града Тмутороканя”.

Топчаки — плем'я ковуїв, що служили Чернігівським князям.

Троян — може один з перших легендарних українських князів, або князь Святослав I. Інші дослідники, вважаючи, що в оригінальному рукопису було б, а не сполука тр, заміняють Троян на Боян. — “Тропа Троянова” дехто вважає за вала римського імператора Трояна (98-117 р. по Христі, віа Траіані), яким була огорожена Дакія (тепер Румунія та Басарабія) від Дунайських берегів до Прута й далі через Україну на Схід, проти нападу скитів. В “Слові” Ігор названий онуком Трояна. Троян був уявою далекої давнини (пор.: при царі Горосі), тому й “Троянові віки” — далекий час, а “сім віків Трояна” — це тільки епічне означення далекого часу.

Угорські гори — Карпати.

Україна, як географічна назва, за автора нашого “Слова” вже була відома, хоч він її не вжив. Іпатіїв Літопис під 1187 р. з приводу смерти князя Переяславського Володимира Глібовича додає: “О нем же Украина много постана”. Тому деколи вжито цієї назви й у мойому переспіві тут.

Хинова — неясне слово: ханова, або назва якогось степового племені. Може слов'янська назва гунів. **Хиновський** — належний Хинові.

Ходина — дружинний поет, певне сучасник Бояна.

Хорс — староукраїнський бог Сонця, Сонце.

Чернігів — головне місто Сіверщини. У “Слові” пишеться Чернигов, але це могло вдавнину визначати Чернігів. Часом у Літописах і в пізніших пам'ятках маємо Чернѣгов, цебто Чернігов, ніби від “черніти”.

Шарокань — назва роду половецьких ханів, що часто воювали з Україною. Тут згадка про хана Шарукана, що року 1107-го, разом з ханом Боняком, напав на Україну, але був розбитий, за що пізніше сильно помстився на Україні.

Шельбіри — плем'я ковуїв, що служили Чернігівським князям. Також шельбури.

Шестикрильці — три сини Мстислава II Із'яславовича: Всеволод Белзський † 1195 р., Роман Волинський † 1205 р. та Святослав. Інші приймають Інгвара, Всеволода та Мстислава, правнуків Мстислава Володимировича. У цих трьох соколів шість крил, тому й шестикрильці. А може це згадка про мітичного шестикрилого сокола, що його шукав Володимир Мономах. Є й соколи чи яструби “шестикрильці”, що відрізняються великою швидкістю. Див. Мстислав II.

Ярослав Старий, Мудрий, син Володимира Великого, в св. Хрещенні названий Георгій. Був великим князем Київським (1019-1054).

Ярослав Володимирович, Осмомисл, славний князь Галицький (1152 — 1. X. 1187). Його воло-

діння йшли від Карпат аж до гирла Дунаю. Див. Осмомисл. Його донька Євфросинія була за князем Ігорем Святославовичем. Іпатіїв Літопис под 1187 р. розповідає про нього: “Бі князь мудр і річен язиком, і богобоїн, і честен в землях, і славен полки”. Мав організоване наємне військо. Літопис розповідає про його сильне закохання в бояривну Настю Чагарову, що трагічно загинула, буди спалена. Був грозою для половців.

Ярослав, син Всеволода II, з 1174 року удільний князь Чернігівський, брат великого князя Київського Святослава, онук Олега Гориславича, двоюрідний брат Ігоря. Помер у 1198-му році.

Ярославна — донька Галицького князя Ярослава Володимирковича Осмомисла. Її хрестне ім'я було Євфросинія (Пріська). Року 1184-го одружилася з удівцем князем Ігорем Святославовичем, героєм нашого “Слова”, як друга жінка.

Ятвяги — литовське плем'я понад річкою Німаном, сусіди литовців.

З М І С Т П РА Ц І .

Сторінки:

I. “Слово про Ігорів похід”, як літературна пам’ятка.....	3 — 76
1. Феодальний устрій старої України.....	5
2. Коромоли князів.....	11
3. Похід князя Ігоря на половців.....	15
4. Автор “Слова”.....	16
5. Ціль і час написання “Слова”.....	21
6. Знайдення й видання “Слова”.....	23
7. Остатки від оригіналу “Слова”.....	29
8. Глибше вивчення “Слова”.....	32
9. Ритмічна форма “Слова”.....	44
10. Правопис “Слова”.....	59
11. Мова “Слова”.....	63
12. Поетичне й фразологічне багатство “Слова”.....	68
13. Поетичні переспіви “Слова”.....	72
14. Література про “Слово”.....	74
II. “Слово про Ігорів похід”, переспів	77 — 122
1. Розпочати старими словами.....	79
2. Водиці попиту шоломом із Дону.....	82
3. На річці Каялі.....	85
4. Були й князь Олега походи.....	90
5. І Ігоря впали прапори.....	91
6. І сум розіллявся по Руській Землі.....	93
7. Смутний сон.....	97
8. Золоте Слово.....	100
9. За Руськую Землю.....	108

10. Минула дідизная слава.....	108
11. Ярославна за Ігорем плаче.....	113
12. Дорогу Бог Ігорю каже.....	116
13. Все гнались за князем на конях.....	119
14. Князь Ігор додому вертається.....	120

III. “Слово о полку Ігореві”.

Текст і дослівний переклад.....	123 — 157
1. Заспів 125, 2. Вирядження князів у похід 128, 3. Віща за- тьма сонця 128, 4. Похід на половців 129, 5. Перший удатний бій 130, 6. Лиховісні ознаки надалі 132, 7. Другий нещасли- вий бій 133, 8. Таке вже було: спомини про Олега Горисла- вича 133, 9. Поразка Ігорєвого війська 135, 10. Плач за по- битим Ігорєвим військом 136, 11. Похвала Великому князю Святославу Київському 138, 12. Віщій сон кн. Святослава 139, 13. Пояснення вішого сну 140, 14. Золоте Святославо- ве Слово 141, 15. Заклик до князів: за Землю Руську, за ра- ни Ігоря! 143, 16. Князі Полоцькі 146, 17. Пісня про Всєлава 147, 18. Княжі списи не в одне співають 149, 19. Плач Яро- славни за Ігорем 149, 20. Втеча Ігоря з полону 151, 21. Поло- вецька гонитва за збігцем 153, 22. Поворот князя Ігоря до- дому 154, 23. Поспів: Слава! 155.	

IV. Словник до “Слова о полку Ігореві”. 161 — 179

V. Історично-географічні примітки до “Слова про Ігорів похід”.....	180 — 198
Зміст праці.....	199 — 200

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ ТАКІ ВИДАННЯ:

I. "СЛОВО ІСТИНИ"

Народній християнській місячник.

"Слово Істини", від самого свого початку сіє по всьому українському світові Слово Божої Істини, щоб глибше виявити церквну Божу Правду.

Передплата 2.50 дол. річно.

II. "НАША КУЛЬТУРА"

Випускає неперіодично окремі книжки наукові й красного письменства.

Досі вийшли такі твори Митрополита Іларіона (Проф. Д-ра Ів. Огієнка) в Видавництві "Наша Культура": 1. Легенди Світу 75 центів. 2. Марія Єгиптянка, поема, 75 ц. 3. На Голготі (Страждання Українського Народу), поема, 75 ц. 4. Туми, поема, 20 ц. 5. Політична праця Богдана Хмельницького, історична розвідка, 75 ц. 6. Недоспівана Пісня, історична поема про діло Великого Гетьмана, 1.25 дол. 7. Бережімо все своє рідне! 20 ц. 8. Приєднання Церкви Української до Церкви Московської 1686 р. 30 ц. 9. Прометей, поема. 30 ц. 10. Народження Людини, філософська містерія на п'ять дій. 50 ц. 11. Слово про Ігорів похід, 1 дол.

Початкова передплата 2 доларя.

III. БІБЛІОТЕКА "СЛОВА ІСТИНИ"

Випускає неперіодично окремі книжки релігійного й церковного змісту.

Початкова передплата 1 долар.

Адреса для висилки передплати на всі видання:

804 Magnus Ave., Winnipeg, Manitoba, Canada.

ДОСТОЙНИЙ ЧИТАЧУ!

Перечитавши цю книжку, передплати ці Видання й пришли датку на їх розвиток.
